

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

TOM. XLVI.

SECTIO LINGUISTICA HUNGARICA

REDIGUNT ZSÓFIA LUDÁNYI – GYULA KALCSÓ

EGER, 2020

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

TOM. XLVI.

SECTIO LINGUISTICA HUNGARICA

REDIGUNT
ZSÓFIA LUDÁNYI – GYULA KALCSÓ

EGER, 2020

Szerkesztőbizottság:

Domonkosi Ágnes
Eőry Vilma
Havasiné Kovács Helga
Imrényi András
Jánk István
Pethő József
Takács Judit

ISSN 2631-0198

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Nyomdai előkészítés, borító: Líceum Kiadó

Megjelent: 2020-ban

Készült: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

TABULA GRATULATORIA	5
Bozsik Gabriella 70. születésnapjára	7
Maria Vagatova A kék égbolt	11
Bíró Ferenc Növénynevek helynevekben a Körösök összefolyásának mentén.....	13
Domonkosi Ágnes <i>Tisztelt MTA! és Kedves Egyesület!</i> Intézménynevek és intézményre utaló köznevek a megszólítás műveletében.....	31
Jánk István A helyesírás-tanítás helye és szerepe a nyelvtanórán és az iskolában.....	45
Keszler Borbála Melyik a helyes megoldás? Az <i>a/az, e/ez</i> mutató névmás + névutós kapcsolatok helyesírásáról.....	57
Laczkó Krisztina A helyesírási hibák értékelése	61
Lőrincz Julianna Petőfi-szövegek és idegen nyelvű szövegvariánsaik egyenértékűségi viszonya. Az irodalmi szövegek fordíthatóságáról	81
Ludányi Zsófia Tipikus problémák intézményneveink helyesírásában.....	89
Minya Károly Szócsokréta – lazán kötve	101
Misad Katalin A helyesírás-tanítás tartalmi és didaktikai szempontjai a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban	109
Nagy L. János Elődök és Tanítványok a magyar helyesírásért... Tisztelet Egernek!.....	117

Nagy Natália	
A szórványban élő iskolások nyelvhasználatának sajátosságai egy kérdőíves kutatás alapján	129
V. Raisz Rózsa	
Költői szóösszetételek kötőjeles írásmóddal	143
H. Tomesz Tímea	
A kommunikációs készségfejlesztés lehetőségei a felső tagozatos nyelvtankönyvekben	149
Tóth Etelka	
Az egyszerűsítő írásmódról másképpen	157
H. Tóth István	
Szókincsfejlesztés és helyesírás-gondozás. Válogatás a közmondások, szólások és szóláshasonlatok bőségéből	167
Zimányi Árpád	
A közoktatási intézmények mai névformái	177

TABULA GRATULATORIA

Antalné Szabó Ágnes	Lőrincz Gábor
Baranyiné Kóczy Judit	Lőrincz Julianna
Bednánics Gábor	Ludányi Zsófia
Bíró Ferenc	Mártonfi Attila
Bíró János	Minya Károly
Bóna Judit	Misad Katalin
Domonkosi Ágnes	Nagy Katalin
Dőryné Zábrádi Orsolya	Nagy L. János
Eőry Vilma	Nagy Natália
Farkas Tamás	Pelczéder Katalin
Fazakas Emese	Pintér Márta Zsuzsanna
Fekete Péter	Prószéky Gábor
Fercsik Erzsébet	Raátz Judit
Havasiné Kovács Helga	Rácz Anita
Heltainé Nagy Erzsébet	Simon Szabolcs
Imrényi András	Sólyom Réka
Jánk István	Szentesi Zsolt
Juhász Péter	Takács Judit
Kádár Edit	H. Tomesz Tímea
Kalcsó Gyula	Tóth Etelka
Kardos Tamás	H. Tóth István
Kecskés Judit	Veszelszki Ágnes
Kissné Rusvai Julianna	Vörös Ferenc
Kusper Judit	Zimányi Árpád
Laczkó Krisztina	

BOZSIK GABRIELLA 70. SZÜLETÉSNAJÁRA

Bozsik Gabriella, a Magyar Nyelvészeti Tanszék nyugalmazott főiskolai tanára 2020-ban tölti be 70. életévét. A jeles alkalom okot ad a visszatekintésre, amelyből kitűnik, hogy egyéni sorsának alakulása elválaszthatatlanul összeforrott szűkebb pátriánkkal és intézményünkkel. Ünnepeztünk egész életpályája ugyanis Egerhez kötődik: itt született, itt végezte iskoláit, beleértve a tanárképző főiskola magyar-ének szakát, majd nyolcéves általános iskolai tanítás után 1981 elején került tanszékünkre, ahol 2016-os nyugdíjazásáig oktatott. 1990-ben egyetemi doktori címet szerzett az ELTE-n, majd tudományos munkássága folytatásaként 1996-ban megvédte alkalmazott nyelvészeti témájú kandidátusi értekezését. 1998-ban kapta meg főiskolai tanári kinevezését.

A Magyar Nyelvészeti Tanszék vezető metodikusaként méltón követte a nagy elődöket, Chikán Zoltánnét és Dobóné Berencsi Margitot. Folyamatosan kapcsolatot tartott a gyakorlóiskola magyar munkaközösségével, látogatta a tanítási gyakorlatukat végző hallgatóink óráit, részt vett az értékelő megbeszéléseken, valamint tanszékünkön szervezte a zárótanítások látogatását. A 2000 utáni másfél évtized a tanárképzésben az állandó változás időszakává vált. Főiskolánk élen járt a pedagógusképzés megújításában, és e folyamatban tanszékünket Bozsik Gabriella tantárgy-pedagógusként képviselte. Részt vett az évente több alkalommal szervezett képzéseken, amelyek mindig valamilyen időszerű téma köré szerveződtek: a módszertani kultúra megújítása, a kompetenciataralmú nevelés-oktatás, az infokommunikációs eszközök széles körű alkalmazása, a Bologna-rendszerű, kétszintű képzésre való áttérés előkészítése, a mesterképzés tartalmi és szervezeti kereteinek kialakítása, majd pedig az osztatlan tanárképzésre való áttérés. Az új eljárások tanszéki bevezetésének felelőseként segítette a tanszékvezetőt, a szakfelelőst és a kollégákat abban, hogy idejében felkészülhessenek a változó struktúrából, illetőleg a szemléletváltásból adódó feladatokra, és ne pusztán megismerjék, hanem alkalmazni is tudják a 21. századi pedagógia korszerű módszereit.

Tanárképző intézményhez méltó kiváló kezdeményezése volt, hogy a gyakorlóiskolával közösen elindította és évente megszervezte az anyanyelv-tanítási versenyt. A helyi győztes képviselhette Egert a magyartanárjelöltek

országos döntőjében. Gyakorlóiskolánk is helyet adott az országos megméretésnek, amelynek gondos házigazdája Bozsik Gabriella volt. Alapító tagja a Szemere Gyula anyanyelv-pedagógiai kutatócsoportnak, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság Magyarstanári Tagozatának, és 2008-tól 2017-ig rovatvezetője az Anyanyelv-pedagógia című online folyóiratnak.

A tantárgy-pedagógia mellett országosan ismertté a helyesírás területén kifejtett szakmai munkássága és szervezőtevékenysége révén vált. Helyesírási stúdiumunkhoz gyakorlókönyvet készített, ugyancsak e témát dolgozta fel tanszékünk távoktatási programjában. Kandidátusi értekezése és publikációinak jelentős része is a helyesíráshoz kötődik. Figyelemmel kísérte szabályzatunk 11. kiadásának történetét: cikkeiben, tanulmányaiban magyarázta a változások hátterét, logikáját, jó szemmel észrevette a buktatókat, az iskolai munkához hasznos módszertani fogásokat ajánlott, és foglalkozott a 12. kiadás újdonságaival is.

Büszkén vallotta magát Pásztor Emil tanítványának. Örökségét folytatva lelkes szervezője lett a főiskola helyesírási versenyének, majd pedig titkára a pedagógusképző intézmények országos – utóbb: Kárpát-medencei – Nagy J. Béláról elnevezett helyesírási versenyének. Az 1990-es évektől kétnapossá bővült rendezvény szakmai programjának kialakítását, majd pedig a konferenciakötet szerkesztését körültekintő alapossggal, példamutató gondossággal végezte. Szerkesztőként, illetőleg társszerkesztőként kilenc konferenciakötet fűződik nevéhez. Az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága elnökének és tagjainak szakmai segítségével megrendezett találkozó a helyesírás oktatóinak és a helyesírás-szabályozás szakembereinek elismert fórumává vált.

A főiskolai és az országos helyesírási versenyen tanítványai minden évben kiemelkedően szerepeltek, sokszor érték el helyezést az országos döntőben is, három alkalommal első díjat szereztek. Meghívottként több alkalommal zsűritag, illetőleg szakmai előadó az Implom József középiskolai, valamint a Simonyi Zsigmond általános iskolai helyesírási versenyen.

Publikációinak száma az MTMT adatbázisa alapján 170, ennek fele tudományos közlemény, másik fele oktatási anyag vagy ismeretterjesztő cikk. Írásai – gyűjteményes köteteken, illetve intézményi és tanszéki kiadványokon kívül – többek között a Magyaritanítás, a Módszertani Közlemények, a Köznevelés, az Anyanyelv-pedagógia, az Édes Anyanyelvünk hasábjain jelentek meg. A gyakorlóiskolával közösen több szakmódszertani oktatófilmet, videót készített. Helyesírási és módszertani témákban előadásokat tartott pedagógus-továbbképzéseken, valamint a magyar nyelv hete keretében.

Tanszékünkön megindította az OKJ-bizonyítványt adó korrektorképző tanfolyamot, kidolgozta a programját, ellátta a szervezési feladatokat. Gyakorlatközpontú kezdeményezése több éven keresztül sikeresen működött, és hasznosan hozzájárult a tanszék és a város közötti együttműködéshez.

Tagja a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, az Anyanyelvápolók Szövetségének, a Kazinczy Ferenc Társaságnak és korábban a Tanárképzők Szövetségének. Intézményi megbízatásai: két cikluson keresztül a Bölcsészettudományi Kar Gazdaságtudományi Bizottságának elnöke, valamint az intézmény Sport-,

Művészeti és Kulturális Bizottságának tagja. A helyesírás területén végzett munkássága elismeréseként megkapta a Nagy J. Béla-emlékérmét, intézményi tevékenységéért pedig az Eszterházy Károly-emlékplakettet.

A korábbi és a jelenlegi oktatók, munkatársak nevében szeretettel köszöntjük Bozsik Gabriellát, jó egészséget és további szakmai sikereket kívánunk, valamint hosszú életet szerető családjá, unokái körében.

Zimányi Árpád

MARIA VAGATOVA

A KÉK ÉGBOLT

A Föld asszonyainak szépséges kendője –
A kék égbolt fejünk felett.
Ama kendőn a Nap arca csillog,
Ama kendőn a fenséges Hold ragyog.
A csillagdíszes kendőn
A szivárvány színei
Tűzként tündökölnek, fényként fényesednek.
A kék égbolt – a Világ asszonyainak fejére
Kötött szépséges közös kendő.
Sose boruljon sötétbe ama közös kendő,
Ama szivárványrojtos kék-aranyos kendőt
Bomba sose szaggassa,
Tűzvész sose pusztítsa.

Fordította: Nagy Katalin

BÍRÓ FERENC

NÖVÉNYNEVEK HELYNEVEKBEN A KÖRÖSÖK ÖSSZEFOLYÁSÁNAK MENTÉN

1. Az évszázadok során keletkezett helyneveinkből igen sok és sokféle információ tárul fel számunkra. E nevek szerkezetét boncolgatva az elemeik külön-külön is tájékoztatnak a névviseelő objektumok jellemzőiről, a névadás korának állapotáról, a névváltoztatás indítékairól stb. A helynevek kutatói igyekeznek is megfejteni és a tudományág művelői, valamint a társadalom érdeklődő tagjai számára hozzáférhetővé tenni vizsgálataik eredményeit. Elmondhatjuk tehát, hogy a névtanوسok által összegyűjtött helynevek, az azokból összeállított adattárak különféle megközelítése, tanulságaik feltárása, elemeik rendszerezése, elemzése stb. jelentősen gyarapította és gyarapítja a legkülönfélébb tudományágak ismereteit. A magyar név- és nyelvtudomány pedig különösen jelentősen gazdagodott a helyneveinkben rejlő és az azokból feltáruló ismeretek által. A magyar nyelvterület egészének, egyes régióinak és az egyes településeknek a helynévi kategóriáit, helynévfajtaít, az elemek szerkezetét, keletkezésüket stb. vizsgálva mind jobban kitárul előttünk régi nyelvi és nyelven kívüli világunk.

A helynevek sokféle megközelítési lehetőségei közül a mostani, rövid terjedelmű írásban egy kisebb feladatra vállalkozom. Egy szűkebb névállomány egyetlen alcsoportjának egyetlen kiválasztott szempont szerinti elemzésére, a növénynevek szerepére a helynévalkotásban. Választásommal két korábban megjelent munka folytatására törekszem. Azokban egy alföldi régió vízrajzi és domborzati közneveit tekintettem át (Bíró 1997: 93–114, 2018: 11–22). Jelen elemzésben ugyanennek a vidéknek a helyneveiből kigyűjtött növénynevek és növénynévi származékok nyelvi, lexikális elemzésére teszek kísérletet. Egyébként e két névtani elemzésemhez hasonlóan a mostani is a Mikrotoponimák helynévalkotó lexémái című kandidátusi értekezésem (Bíró 1994) felhasználásával készült.

A magyar helynevek közszoí eredetű lexémáinak, azok közül is a földrajzi közneveknek a vizsgálatáról (vö. például Bíró 2020, Fekete 1991, Tóth 1997) elmondhatjuk, hogy a 21. század elején nagy lendülettel folytatódott, hiszen két új, önálló kötettel is gyarapodott helynévkutatásunk. Reszegi Katalin *Hegynevek a középkori Magyarországon* című kötetében (2011), annak több mint felét kitevő részében önálló fejezetet szentelt domborzati közneveink egyik jelentős csoportjának, az ún. hegyrajzi közneveinknek. A magyar földrajzi köznevek szótárszerű közreadására vállalkozott a Bába Barbara – Nemes Magdolna szerzőpáros. Munkájuk címe a *Magyar földrajzi köznevek tára* (2014). Vállalásuk szerint azokat a helyfajtajelölő főnévi lexémákat gyűjtötték össze, és sorakoztatták fel betűrendes szótárunkban, amelyeket a 20. század folyamán, illetőleg a mai magyar nyelvhasználatban a beszélők a különböző helyfajta megjelölésére használtak vagy használnak fel.

2. Előre kell bocsátanom, hogy a földrajzi nevek vizsgálatában szemléletem igen közel áll Hoffmann István helynévelemzési modelljéhez (1993), melyben központi helyet foglal el a nevek szerkezeti felépítésének a feltárása, annak meghatározása, hogy az egyes toponimák hány, a megnevezett objektumról valamiféle szemantikai jegyet kifejező részből állnak, e részek milyen funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriákba sorolhatók. A nevek efféle felbontása után világossá válik, hogy az adott településen, vidéken miféle funkciókat milyen mértékben fejeznek ki a nevek, mely részükben, és milyen nyelvi eszközöket használnak fel ezekre a névadó közösség tagjai, és fordítva, kiderül az is, hogy miféle nyelvi eszközök (elsősorban lexémák) melyik névrészi helyzetben, milyen szerepben és melyikben milyen mértékben válnak névalkotóvá. A dolgozat további részében Hoffman István értekezésének a kategóriáit, fogalmait és műszavait használom, így azok értelmezésére e helyen külön nem térek ki.

Az elemzésben a választott terület növénynévi előzményű helyneveit teljes részletességgel ezúttal nem szándékozom bemutatni, sőt nem is e nevek bemutatása a célom, hanem a névrészként és névelemként álló közzavak közül azokat válogatom ki, amelyek valamiféle növényt, növénnel való ellátottságot, jellegzetességet jelölnek, s így az adott tájon névalkotásra használt közzavaknak számítanak. Rövid áttekintésemben azt igyekszem tisztázni, hogy e köznevek és melléknevek egyrészt melyik névrészi helyzetben (tehát alaprészként, bővítményi részként vagy egyrészes nevet alkotva, illetőleg esetleg névelemként), milyen mértékben, milyen funkcióban és főleg jelentésben fordulnak elő; milyen alcsoportokat alkotnak, ezeken belül milyen az egyszerű és összetett közzavak aránya.

A növényzetet jelölő, arra utaló közzavak vizsgálata minden vidéken indokolt lehet, hiszen ezáltal kitűnik, hogy mely tájakon miféle természetű vagy vadon élő növényeknek volt valamilyen okból nagyobb jelentőségük. E növények jellemzői lehetnek a területnek: kitűnhettek egyediségükkel, gyakoriságukkal, az emberi életben betöltött fontosságukkal, hasznosságukkal, különlegességükkel stb. Mindezekre utalva a növénynevek a helynevekben leginkább a megnevezett hely egyik jellemző sajátosságát fejezik ki. Hasonlóan vélekedett e szókészleti kategória szerepéről Inczeffi Géza is: „A növénynevekből származó földrajzi nevek megőrizhetik olyan növények neveit, amelyek már nem élnek a területen, mert egyebet termelnek, vagy mert kivesztek azóta a vidékről. Ezért e nevekből néha a terület régi növénykultúráját ismerhetjük meg, és ebből a növényföldrajz és a gazdaságtörténet számára vonhatunk le tanulságokat. De a növények régi, ma már kihalt nevei régi szókincsünkről, annak területi elterjedéséről tartalmazhatnak becses adatokat” (1970: 125).

Az általam vizsgált három Körös és a Berettyó összefolyásainak a környéke jellegzetes alföldi táj. Alapvetően lapos, sík terület, nem túl sok, nem túl magas kiemelkedésekkel tarkítva, hasonlóan a talajmélyedések sem tűnnek ki sem a számukkal, sem a mértékükkel. Az utóbbiak egy része a hajdani jellegzetes vízfolyások, vízállások visszamaradt, kiszáradt medreinek a maradványai.

E természeti adottságokból adódóan a közszavak közül a vízrajzi, a domborzati és egyéb földrajzi köznevekhez képest a területen használatos másfajta közszavak (nem kis számban, de) csekélyebb mértékben vettek részt helynevek alkotásában. Igaz ez a növénynevekre is, annak ellenére, hogy az említett természeti adottságok igen kedvező lehetőséget teremtettek mind a vadon élő, mind a különféle termesztett növények elterjedése szempontjából. Ezek pedig alapot szolgáltathattak a helynévadások számára.

3. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem problémamentes a választott kategóriának a rendszerben való elhelyezése sem. „A növények nevei, de különösen a fák nevei gyakran szerepelnek mint földrajzi köznevek. Ezek földrajzi köznevek még akkor is, ha az itt következő összeállítás nem tartalmazza őket. Jelentős mennyiségű, különösen növénynév előfordul földrajzi köznévként -s képzővel is” (FÖNMÍSz. 40). Valóban, ha a növénynevek jelentésváltozással állandósult helyjelentést kaptak az adott közösség nyelvében, földrajzi közneveknek tekinthetjük őket, képesek az objektumfajta jelölésére (pl. *borz* 'bodzával benőtt hely', *gerebcsin* 'gerebcsin nevű fűfélével borított terület' stb.), s így a földrajzi köznevek között lenne a helyük. Máskor (és elég gyakran) a névben csak konvencionálisan (az azonosítás, a megkülönböztetés miatt) vannak jelen (pl. *Akácfa utca*: 'utca, amelyet akácfáról neveztek el'), itt a hely fajtáját önmagában egyáltalán nem jelöli, de még az objektumon található jellegzetes növényzetre sem utal, tehát csak az egyéb köznevek közé kellene sorolnunk őket.

Az -s képzősökről sem mindig könnyű eldönteni, hogy bennük a képző melléknevet, köznevet (ellátottságot kifejezőt vagy gyűjtőnevet) vagy közvetlenül helynevet képzett-e (TNYt. 1/255). Arról nem is beszélve, hogy a főtag ellipszisével is önállósulhatott helynévként (pl. *Fűzfás-sziget* > *Fűzfás*).

Mivel egyrészt az ide sorolható köznevek egyik jelentésükben pusztán a növényt, a másokban a hozzá társítható helyet jelölik, másrészt az -s képzősök növényzetet vagy helyfajtát neveznek meg, esetleg tulajdonnévként egyedítenek (s akkor a növénynévi alapszavuk alapján tartoznak ide), mindezeket pedig pontosan megállapítani és elhatárolni a régi keletkezésű helynevek nagy százalékánál lehetetlen, ezért (bár vitathatóan) valamennyi növénynevet, valamint képzős és összetételi származékaikat e kategóriában mutatom be.

Az elmondottak alapján kitűnik, hogy a vizsgált kategória elemei a helynévszerkezetekben állhatnak alaprészként, egyrészes névként, bővítményi részként és névelemként egyaránt.

4. Elemzésem kifejtése elején szükségesnek látszik néhány gondolatot elmondani a vizsgálatba vont földrajzi régióról és a feldolgozás alapjául szolgáló adattárakról. A kiválasztott vidéket a Körösök és a Berettyó összefolyásainak a környéke jelenti. E körülhatárolt területen a 20. század második felében nyolc, folyó menti, egymással szomszédos, jelentős lélekszámú település (zárójelben a további

rövidítésük) osztozott: Békés (B), Dévaványa (D), Gyoma (G), Körösladány (L), Köröstarcsa (T), Mezőberény (M), Szeghalom (S) és Vésztő (V). E települések méretére jellemző, hogy határuk együttes nagysága közel 1600 km².

Maga a vidék nem esik ugyan egybe a magyar földrajztudomány felosztása szerint egyik tájegységünkkel sem, mégis elmondhatjuk, hogy igen hasonlók és jellegzetesek a nyolc helység felszíni viszonyai: mindegyiknek a területe érintkezik valamely Körös-szakasszal, a XIX. század közepe előtt számtalan vízerrel szabdalt, mocsaras, lápos, semlyékes volt a határuk jelentős része. Azóta mindegyiknek a felületén gyökeres változások történtek; uralkodó a sík felszín, de szelídebb hajlatok, kiemelkedések sűrűn tarkítják a tájat. Az ott élő emberek élete, foglalkozása, gazdálkodása stb., de még a nyelvjárása is általánosan egyező, egymáshoz igen közeli jegyeket mutat. Megállapíthatjuk tehát, hogy a térség településein nagyfokú a hasonlóság a természeti, a gazdaság-, település- és művelődéstörténet, valamint a nyelvjárás tekintetében, az ott élő emberek gondolkodásában stb., mindazokban a vonásokban, melyek a helynév-alkotó nyelvi eszközök kiválasztásában a legfontosabb szerepet játszhatják, s amelyek jellegzetessé teszik e tájék földrajzi neveit.

Névtani elemzésemhez forrásul a nyolc településen a 20. század második felében összegyűjtött és adattárakban rendezett helynévállományok szolgáltak. E források a helységek betűrendjében a következők: Szabó Ferencné–Szabó István 1983: Békés földrajzi nevei. In: Dankó Imre (szerk.): Békés város néprajza. Békéscsaba. 93–177; Bereczki Imre 1980: Dévaványa helynevei. Kézirat. Magyar Országos Néprajzi Múzeum Adattára. Budapest; Hévvízi Sándor 1977: Gyoma földrajzi nevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Gyomai tanulmányok. Gyoma. 422–483; Bíró Ferenc 1999: Körösladány helynevei. Líceum Kiadó. Eger; Bíró Ferenc–Kalcsó Gyula 2004: Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere. Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 2. Eger; Adamik Mihályné–Molnár Ambrus 1973: Mezőberény határának története és helynevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Mezőberény története. Mezőberény. II. 119–154; Implom József 1951: Szeghalom földrajzi nevei. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Molnár Ambrus 1985: Szeghalom határának helynevei. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Szarka Sándorné 1991: Szeghalmi utcanevek. Kézirat. Sárréti Múzeum. Szeghalom; Domokos Zsuzsanna 1973: Vésztő határának és belterületének földrajzi nevei. In: Szabó Ferenc (szerk.): Vésztő története. Vésztő, 1973. 385–435.

5. Vállalt feladatom elvégzéséhez az adattárak összes földrajzi nevét (12 290) szerkezetileg tagolnom kellett. Elkülönítettem minden névben a jelölt denotátumra vonatkozó, funkcióval-jelentéssel bíró nyelvi egységeket (Hoffmann 1993: 43–44), vagyis a névrészeket (22 232), s megállapítottam ezeknek a nyelvi kifejezőeszközökét. A rendszerezés során kiderült, hogy a Körösök vidékén a helynév-alkotásban közsavak, tulajdonnevek, elhomályosult összetételek, idegen eredetű és ma már kategorizálhatatlan nyelvi eszközök vettek részt. Más tájegy-

ségekhez hasonlóan a közsői lexémák a legproduktívabbak, ezek jelentősége a legnagyobb, a 12 290 helynév közül 10 917 tartalmaz 13 892 névrészében valamiféle közsztót, közsavakat. A földrajzi nevek közül 4 067 teljes egészében ilyen elemekből épül fel, legjellemzőbbek viszont e lexémák alaprészi helyzetben (6 453 névben). A régió helynévalkotásában részt vevő különböző közsavak száma 2 017, e szám jelentősen elmarad a tulajdonnéviek (5 210) mögött. A névalkotó közsavakat tovább kategorizálva kitűnik, hogy közülük számukkal és névalkotó termékenységükkel kiemelkednek a köznevek (1 591 köznév 9 255 helynév 12 021 névrészében).

A közneveken belül pedig, de az összes névalkotó lexéma között is a földrajzi köznevek (892) játsszák a legjelentősebb szerepet a helynévalkotásban (10 641 névrész). A helyfajtáit jelölő lexémák a Körösök mentén is elsősorban alaprészként kerülnek be a nevekbe, de megjelenhetnek bővítményi részi helyzetben, és nemritkán egyrészes helynevet is létrehozhatnak.

A magyar helynevek elemzéseiből általánosan az derül ki, hogy az egyéb közsztói kategóriák egyenként jelentősen elmaradnak a földrajzi köznevek számától és megterhelésüktől, de vizsgálatuk hasonlóan tanulságos, sokféle tudományterület számára szolgáltató ismereteket.

6. A Körösök környékén helynévrészként vagy összetett földrajzi köznevek elő- vagy utótagjaként (névelemként, pl. *Epreskert, Szénáskert* stb.) előforduló növénynevek és származékaik részletesebb taglalása előtt betűrendben felsorolom valamennyit szótárszerű összeállításban. Címszóként a köznyelvi vagy az általam köznyelviesített forma áll, ez leginkább a lexémák szótári alakja. Ezt követően a szófajt jelzem rövidítve, majd az adott lexéma helynévi felbukkanásainak a számadatait adom meg. Legelső helyen áll az összes előfordulásra utaló szám, majd a névrészek szerinti összesítések. [A névben elfoglalt helyzetet rövidítések jelzik: e = bővítményi részként, u = alaprészként, utótagként, ö = egyrészesként, önmagában, ne = névelemként.] A számsort a településenkénti mutató zárja. Végül a lexikai egység jelentése(i) áll(nak). Több jelentés esetén arab számok különítik el ezeket. Ha a címszónak (mint a névalkotásba belépő elemnek az aktuális) jelentése szerepel a magyar nyelv értelmező szótárában, egyszerűsítve az ÉrtSz. jelölést alkalmazom. Ha többjelentésű a szó, melléírom a megfelelő arab számot. A helynévi példákat nem itt, hanem az elemzés további részében közlöm.

A Körös-torkolatok környékén adattáraink alapján a következő növénynevek és növénynévi származékok vettek részt helynevek alkotásában: összesen 161 lexikális egység.

akác *fn* 1: e1 / M/e1 'akácfa, akácerdő'

akácfa *fn* 2: e2 / D/e1, L/e1 ÉrtSz. 1.

akácfas *mn* 1: e1 / G/e1 'akácfákkal beültetett, szegélyezett < hely >'

akácos *fn* 2: ö1, e1 / D/ö1, V/e1 ÉrtSz. 2.

- almás** *mn* 5: e5 B/e4, G/e1 'almafákkal beültetett < hely >'
- békanyál** *fn* 1: ö1 / B/ö1 ÉrtSz.1
- belenc** *fn* 1: e1 / B/e1 'beléndek, bolondító fű'
- berke** *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 'fürtös virágzatú fűzfa vagy kákabuzogány'
- bodzás** *fn* 5: e5 / B/e1, G/e1, M/e2, V/e1 'bodzafával benőtt hely'
- bokor** *fn* 7: u7 / B/u2, D/u1, G/u1, S/u3 ÉrtSz. 1.
- bokros** *fn* 4: e2, ö2 / B/ö1, D/e2ö1 'bokrokkal benőtt terület'
- borostyán** *fn* 1: e1 / B/e1 'akácfa'
- borostyános** *fn* 1: ö1 / D/ö1 'akácos terület'
- borz** *fn* 5: e3, ö1, u1 / B/e1, D/e2u1ö1 'bodzafa, bodzaerdő, bodzafás terület'
- búza** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- búzás** *mn* 1: e1 / S/e1 'búzával bevetett < föld >'
- búzavirág** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- buzdor** *fn* 1: e1 / G/e1 'bojtorján, ragadványfű'
- bükk** *fn* 1: e1 / K/e1 'bükkös, bükkerdő'
- bükkös** *fn* 1: ö1 / D/ö1 'bürrökkel benőtt terület'
- cigoró** *fn* 1: ö1 / V/ö1 'katáng'
- cinder** *fn* 1: e1 / D/e1 'kákabuzogány'
- csalán** *fn* 3: e3 / L/e2, S/e1 ÉrtSz. 1.
- cser** *fn* 3: e3 / B/e2, L/e1 'cserfa'
- cseresznye** *fn* 2: e2 / B/e2 ÉrtSz. 2.
- csillangos** *fn* 1: ö1 / G/ö1 'csillagvirággal borított terület'
- csőrő** *fn* 1: e1 / S/e1 'csörje, erdei cserjefajta'
- csutkás** *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / D/e1ö1 I. *mn* 'morzsolt csutkával tüzelő'; II. *fn* 'az ezzel fűtött épület'
- dinnyés** *mn* és *fn* 5: e4ö1 / D/e2, G/e1, M/ö1, S/e1 I. *mn* 'dinnyét termő'; II. 'dinnye-föld és környéke'
- dió** *fn* 7: e6, ö1 / B/e1, L/e2ö1, S/e2, V/e1 ÉrtSz. 4.
- diófás** *fn* 1: ö1 / V/ö1 'diófákkal benőtt terület'
- diós** *mn* és *fn* 5: e3, ö2 / B/e1ö1, K/e1ö1, V/e1 I. *mn* 'diófával beültetett'; II. *fn* 'diófás'
- dohány** *fn* 1: e1 / G/e1 ÉrtSz. 1.
- dohányos** *fn* 1: e1 / D/e1 'dohánykertész'
- epres** *fn* 14: e5, ö3, ne6 / B/e2ne1, G/ö1ne1, K/ne1, L/e1ne1, M/e1ö1ne1, S/e1ö1ne1 'selyemhernyó tenyésztésére eperfákkal beültetett terület'
- ernyős** *fn* 3: e2, ö1 / S/e2ö1 'gyékénykaka'
- fa** *fn* 12: u4, ne8 / B/ne1, D/u1, G/ne2, L/u2, S/u1ne5 ÉrtSz. 1.
- fás** *mn* és *fn* 9: e4, u1, ö3, ne1 / B/e1u1ö1ne1, L/e3ö1, S/ö1 I. *mn* 'fával szegélyezett, körülvevett, benőtt <hely>; II. *fn* 'fával benőtt terület'
- fattyas** *fn* 1: ö1 / G/ö1 'sarjú-, fattyúhajtásokkal benőtt terület'
- fű** *fn* 1: u1 / B/u1 ÉrtSz. 2.
- fűs** *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / B/e1, S/e1, V/ö1 I. *mn* 'fűvel benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'
- füves** *mn* 1: e1 / S/e1 ÉrtSz. 1.

fűz *fn* 4: ne4 / B/ne1, G/ne1, K/ne1, L/ne1 ÉrtSz. 1., 2.

fűzes *mn* és *fn* 6: e4, ö2 / B/e1ö1, D/e1, G/e1ö1, L/e1 I. *mn* 'főként fűzfából álló < facsoport >; II. *fn* 'ilyen ártéri erdő'

fűzfa *fn* 2: e2 / G/e1, S/e1 ÉrtSz. 1.

fűzfás *mn* és *fn* 7: e5, u1, ö1 / D/ö1, G/e2, L/e1, M/u1, S/e2 I. *mn* 'fűzfával benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'

gabona *fn* 2: ne2 / G/ne1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

gabonás *mn* és *fn* 5: e3, ö2 / D/e1ö1, G/e2ö1 I. *mn* 'gabonával kapcsolatos'; II. *fn* 'gabonataroló építmény'

gerebcsény *fn* 1: ö1 / K/ö1 'réti, csillag vagy sziki őszirózsa'

gesztlence *fn* 2: e2 / S/e2 'gizgaz, cserje, bozót'

gesztlencés *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / S/e1ö1 I. *mn* 'cserjés, bozótos, gizgazos < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'

gezmencés *fn* 1: ö1 / S/ö1 'cserjés, bozótos, gizgazos hely'

gilicés *mn* 1: e1 / G/e1 'tövises, iglicés, gilicetövises < hely >'

guzsaly *fn* 2: e1, ö1 / L/e1ö1 'mezei zsurló; gyomnövény'

guzsalyos *fn* 1: ö1 / L/ö1 'guzsallyal benőtt terület'

gyümölcsényes *fn* 1: ö1 / B/ö1 'gyümölcsös'

gyümölcsös *fn* 3: e1, u1, ö1 / B/e1ö1, L/u1 'szilva-, körte- almafával stb. beültetett terület, gyümölcsökert'

hagymás *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / M/e1ö1 I. *mn* 'hagymát termő < hely >; II. *fn* 'hagy-materméséről ismert földterület'

hangács *fn* 1: e1 / S/e1 'liciummal, törpecserjékkal benőtt hely'

here *fn* 11: ne11 / G/ne1, L/ne5, S/ne5 'lucerna'

herés *mn* 6: e2, ne4 / L/ne1, M/e1, S/ne2, V/e1ne1 'lucernával bevetett, lucernát is termő < földterület >'

hőgye *fn* 1: e1 / S/e1 'sédbúza, sörkefű'

hőlyes *mn* és *fn* 4: e2, ö2 / B/e1ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'sédbúzás < hely >; II. *fn* 'sédbúzás terület'

irmes *mn* I. ürmös

irsa *fn* 1: ö1 / V/ö1 'keményfafajta'

jegenyefa *fn* 1: e1 / M/e1 'nyárfafélékhez tartozó, magas, karcsú fa'

jeges *fn* 2: e1, ö1 / S/e1ö1 'a fülfű egyik fajtája'

kákás *mn* 2: e2 / S/e2 'kákával benőtt < hely >'

kalász *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.

káposzta *fn* 1: ne1 / V/ne1 ÉrtSz. 1.

káposztás *mn* és *fn* 3: e1, ö2 / D/ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'káposztát termő < hely >; II. *fn* 'káposztaföld'

kender *fn* 9: e2, ne7 / B/ne2, G/e1ne2, L/e1ne1, M/ne1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

kenderes *mn* és *fn* 5: e2, ö2, ne1 / D/e1, M/ö1, S/e1ö1ne1 I. *mn* 'kendertermesz-tésre használt < föld >; II. *fn* 'kenderföld'

keserű *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 'keserűlapu'

keserved *fn* 1: ö1 / B/ö1 'keserűlapuban bővelkedő hely'

kéve *fn* 1: e1 / D/e1 ÉrtSz. 1.

komlós *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, L/ö1 I. *mn* 'komlót termő < hely >; II. *fn* 'komlóban gazdag terület'

kóré *fn* 2: e2 / D/e2 ÉrtSz. 1.

kórós *mn* 3: e3 / D/e2, L/e1 'hosszú, vastag, fás szárú gyomnövényekkel benőtt < terület >'

kökény *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz.

kökényes *fn* 1: ö1 / M/ö1 'kökénnyel benőtt, kökénybokrokkal szegélyezett terület'

köles *fn* 10: e10 / B/e3, D/e2, G/e3, K/e1, L/e1 ÉrtSz.1.

kőrís *fn* 2: e2 / B/e2 ÉrtSz. 1.

körtés *fn* 2: u1, ö1 / B/u1ö1 'körtefával beültetett vagy vadkörtefával benőtt hely'

körtvély *fn* 2: e2 / B/e1, S/e1 'vadkörtefa'

körtvélyes *mn* és *fn* 8: e2, ö6 / D/ö1, K/ö1, L/ö1, M/ö1, S/ö1, V/e2ö1 I. *mn* 'vadkörtefás < terület >; II. *fn* 'vadkörtefával benőtt terület'

küküllő *fn* 2: ö2 / K/ö1, L/ö1 'kökénycserje, kökényes'

lícium *fn* 1: e1 / G/e1 'sefűsefa, ördögcérna, bokros cserje'

líciumos *fn* 2: e1, ö1 / D/ö1, G/e1 'líceumcserjével benőtt terület'

liliom *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, D/ö1 ÉrtSz. 1.

lormos *mn* 1: e1 / S/e1 'sóslorummal benőtt < hely >'

lucernás *fn* 1: u1 / M/u1 'lucernával bevetett és azt termő hely'

macskás *mn* 3: e2, ö1 / B/e2ö1 'macskatövises < hely >'

mák *fn* 2: e1, ne1 / K/e1, L/ne1 ÉrtSz. 1.

makkos *fn* 3: ö3 / B/ö1, K/ö1, L/ö1 'tölgyfával betelepített terület; makkoltatásra használt tölgyerdő'

mályvás *mn* és *fn* 8: e4, ö4 / B/e1ö1, D/ö1, L/e1ö1, M/ö1, S/e1, V/e1 I. *mn* 'mályvával benőtt < föld >; II. *fn* 'mályvát termő terület'

meggy *fn* 1: e1 / B/e1 'meggyfa'

mérges *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / K/e1ö1, S/e1 I. *mn* 'mérgező hatású növényekkel vagy állatokkal teli < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'

mogyorós *fn* 1: ö1 / B/ö1 'mogyoróbokros terület'

nád *fn* 2: e1, ne1 / D/e1, S/ne1 ÉrtSz. 1.

nádas *mn* és *fn* 13: e11, ö2 / B/e2, G/e3, L/e4, M/e1ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'náddal benőtt, náddal szegélyezett < hely >; II. *fn* 'náddal sűrűn benőtt vizenyős terület'

nefelejcs *fn* 1: e1 / M/e1 ÉrtSz. 1.

nyár *fn* 5: e4, u1 / B/e2u1, G/e2 'nyárfa'

nyáras *fn* 1: u1 / B/u1 'nyárfaerdő'

nyárfa *fn* 7: e2, u2, ne3 / B/e1, G/u1ne1, M/e1, S/u1ne2 ÉrtSz. 1.

nyárfás *fn* 5: e5 / B/e4, L/e1 'nyárfával benőtt hely'

perjés *mn* és *fn* 4: e3, ö1 / D/ö1, G/e2, K/e1 I. *mn* 'dúsan szertegyökerező, vékony-szálú fűvel benőtt < hely >; II. *fn* 'ezzel a fűvel benőtt terület'

pipacs *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz.

rekettyés *mn* 2: e2 / B/e1, S/e1 'rekettyetermő, rekettyebokros < hely >'

répás *mn* 1: e1 / B/e1 'répát termő < hely >'

repcés *fn* 1: ne1 / D/ne1 'kis parcellákból álló, repcével bevetett terület'

- reték** *fn* 1: e1 / B/e1 ÉrtSz. 1.
- rizs** *fn* 4: ne4 / B/ne2, D/ne1, G/ne1 ÉrtSz. 1.
- rozmarin** *fn* 1: e1 / D/e1 ÉrtSz. 1.
- rózsa** *fn* 6: e5, u1 / B/e2, G/e1u1, M/e1, V/e1 ÉrtSz. 1.
- rózsás** *mn* 1: e1 / B/e1 'tüskés, szúrós növényű < hely >'
- sáfrány** *fn* 1: e1 / L/e1 ÉrtSz. 1., 4.
- siska** *fn* 1: e1 / S/e1 'sáshoz hasonló növény, nádperje'
- siskás** *fn* 2: ö2 / L/ö1, S/ö1 'sáshoz hasonló növényel, nádperjével benőtt terület'
- somfás** *mn* 1: e1 / B/e1 'somfában gazdag < hely >'
- sóska** *fn* 1: e1 / G/e1 ÉrtSz. 1.
- sóskás** *mn* 1: e1 / G/e1 'sóskát bőven termő < hely >'
- stufer** *fn* 1: ö1 / B/ö1 'sövénykerítés és környéke'
- sulymos** *mn* és *fn* 6: e3, ö3 / G/ö1, K/e1, L/ö1, M/e2ö1 I. *mn* 'sulyommal benőtt < víz >'; II. *fn* 'sulyomban gazdag vízállás és környéke'
- sulyom** *fn* 1: e1 / B/e1 'vízinövény, termése főzve gesztenyeízű; vízi dió'
- szalma** *fn* 2: e2 / D/e1, S/e1 ÉrtSz. 1.
- szeder** *fn* 2: ne2 / D/ne2 'eper'
- szegfű** *fn* 2: e2 / D/e1, G/e1 ÉrtSz. 1.
- széna** *fn* 3: e2, u1 / B/u1, D/e1, G/e1 ÉrtSz. 1.
- szénás** *mn* 2: ne2 / M/ne2 'szénarakomány tárolására körülkerített < térség a település szélén >'
- szettyénes** *fn* 1: ö1 / M/ö1 'szettyénnel benőtt, határolt terület'
- szikfű** *fn* 2: ne2 / B/ne1, S/ne1 'kamilla'
- szil** *fn* 3: e3 / B/e1, S/e1, V/e1 'szilfa'
- szilas** *mn* és *fn* 10: e4, ö4, ne2 / B/e2ö1, D/e1ne1, G/ö1ne1, L/ö1, S/e1ö1 I. *mn* 'szilfával benőtt < hely >'; II. *fn* 'szilfás terület, szilerdő'
- szilva** *fn* 2: e1, ö1 / L/e1ö1 'szilvafa'
- szilvás** *fn* 3: e2, ö1 / B/e1, G/e1, L/ö1 'szilvafával beültetett terület'
- szomorú** *fn* és *mn* 6: e5, ö1 / B/e4ö1, S/e1 I. *mn* ÉrtSz. 1.; II. *fn* 'szomorúfűz'
- szőlő** *fn* 29: e3, u18, ne8 / B/e3u4ne1, D/u4, G/u1ne1, K/ne3, L/u8ne1, M/ne1, S/u1ne1 'szőlőskert(ek)'
- szőlős** *mn* és *fn* 15: e4, ö1, u1, ne9 / B/e1ne2, D/e3u1ö1, L/ne2, M/ne2, S/ne1, V/ne2 I. *mn* 'szőlővel beültetett'; II. *fn* 'szőlőskert'
- szőr** *fn* 1: e1 / D/e1 'fűféle növény'
- tarackos** *mn* és *fn* 2: e1ö1 / M/e1ö1 I. *mn* 'tarackbúzás < hely >'; II. *fn* 'tarackbúzával benőtt terület'
- télizöldes** *mn* 1: e1 / B/e1 'télizöld meténggel benőtt < hely >'
- tengeris** *mn* 1: e1 / G/e1 'kukoricával bevetett < terület >'
- tormás** *mn* 1: e1 / B/e1 'tormával benőtt < hely >'
- torzsás** *mn* és *fn* 3: e2, ö1 / G/e2ö1 I. *mn* 'vastag növényi szárakkal vagy levágott növények földben maradt száraival teli < hely >'; II. *fn* 'ilyen terület'
- tök** *fn* 1: e1 / L/e1 ÉrtSz. 1., 2.
- tölgyfa** *fn* 1: u1 / B/u1 ÉrtSz. 1.
- tölgyfás** *fn* 1: e1 / B/e1 'tölgyerdő'

- tövis** *fn* 2: e1, u1 / D/e1, L/u1 '1. tövises fákból, bokrokból álló erdő; 2. kórós szárú cserjeszerű növény, varjútövis'
- tövises** *mn* és *fn* 5: e4, ö1 / B/e1, G/e2, M/e1ö1 I. *mn* 'tövises fával, szúrós cserjével benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen növényvel borított terület'
- tövískes** *mn* és *fn* 6: e5, ö1 / M/e1, S/e4ö1 I. *mn* 'tüskés cserjével, bozóttal, varjútövissel benőtt < hely >; II. *fn* 'ilyen terület'
- tulipán** *fn* 1: ö1 / B/ö1 ÉrtSz. 1.
- ürmös** *mn* 1: e1 / K/e1 'ürmöt termő < hely >'
- vadalmás** *mn* és *fn* 2: e1, ö1 / B/e1ö1 I. *mn* 'vadalmafás, vadalmát termő < hely >; II. *fn* 'erről ismert terület'
- vadvirág** *fn* 2: e1, ö1 / B/e1, G/ö1 ÉrtSz. 1.
- veresgyűrűs** *fn* 3: ö3 / B/ö1, L/ö1, V/ö1 'veresgyűrűsomban gazdag hely'
- vessző** *fn* 2: e1, ne1 / K/ne1, L/e1 'fűzfavessző'
- vesszős** *mn* és *fn* 2: e1, ne1 / D/ne1, L/e1 I. *mn* 'fűzfával, fűzfahajtásokkal benőtt < hely >; II. *fn* 'fahajtásokkal sűrűn borított hely'
- virág** *fn* 2: e1, u1 / G/u1, L/e1 ÉrtSz. 1., 2.
- virágos** *mn* 1: ne1 / L/ne1 'szabadföldi virágokkal díszített, parkosított <terület>'
- zöldfa** *fn* 5: e5 / B/e1, D/e1, G/e1, M/e1, S/e1 'élő, zöldellő fa'
- zöldfás** *mn* 1: e1 / G/e1 'zöld lombú, élő fás < hely >'

7. A következőkben a betűrendben felsorolt, a Körösök vidékéről adatolt névállományokból kigyűjtött, a névalkotásban közvetlenül vagy közvetve szerepet játszó növényneveket és származékaikat szemantikai és esetenként morfológiai jegyeik alapján rendszerezem. A növényfajták elkülönítését a legszembe-tűnőbb vonásaik alapján végzem: különválasztva, alcsoportonként tárgyalom a fákat, fafajtákat, a fűféléket és egyéb vadon termő növényeket, végül pedig a természetett növényeket. Ezeknek megfelelően három alcsoportba sorolom a közszavakat.

Minden egyes kategóriában megadom az oda tartozó tagok általános jellemzését, számukat, számarányukat, helynévi előfordulásukat, megterhelésüket. Ha csupán egyrészes helynév keletkezett a köznévből (jelentéshasadással, s más kétrészes névben nem szerepel), ezt a település betűjele mellett egy csillag jelzi. A helynévi példák sorában a közvetlenül egymást követő második és minden további teljesen azonos alakokat ~ helyettesíti.

A nyolc Körös menti településen az áttekintett adattárak alapján 161 növénynév és növénynévi származék lett névalkotó, s ezek összesen 486 névrészi előfordulást adnak. A 161 lexéma az összes névalkotó közsónak (2 017) a 7,98%-a; a 486 előfordulás a közsóból állók összességének (10 917) a 4,45%-a. Átlagos megterhelésük 3,01 névrész/szó.

7.1. **Fafajtákat jelentő köznevek és származékaik**

A Körösök vidékén a folyószabályozások és az intenzív mezőgazdasági termelés megkezdése előtt lényegesen több (és nagyobb felületű) volt a fákkal benőtt

hely, valószínűleg a jellemző fafajta is. A vizsgált nyolc település helyneveiből kigyűjtött 161 növénytévből és növénynévi származékból helynevek alkotórészeként a 67 fafajtanév (41,61%) is ezt igazolja. Névelőfordulásuk száma 213 (43,82%), az egyes elemek átlaggyakorisága 3,17 név/szó.

A nem túl magas előfordulási szám azt jelzi, hogy viszonylag kevés fás hely kapott olyan nevet, amelyekben valamiféle fára utaló közszó szerepelt. Az alacsony átlaggyakoriság pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a szép számú (67) fafajtanévet nem nagy számban használták fel névalkotásra.

A fafajtanévek csoportjában különválasztva sorolom fel a névalkotásban tőszóként megjelenő elemeket és ezek képzett származékait, valamint az összetett növénynéveket. (A közsavak után illesztett + jel azt mutatja, hogy az alapszó és származéka egyaránt névalkotó; a * pedig azt, hogy a köznév önmagában egyrészes nevet alkot. Az utóbbi esetben a helynévi megfelelőt nem illesztettem a köznév után.)

Egyszerű alapszavak (fanevek) a települések helyneveiben: akác 1 (M: Akácerdő); berke 2 (B:*; Berke-puszt); bokor 7 (B: Nagy-bokor, Szil-bokor; D: Kerek-bokor, G: ~; S: Kis-bokor, Nagy-bokor, Tövikes-bokor); borostyán 1 (B: Borosgyán utca); borz 5 (B: Borz utca; D:*; Ritka-borz stb.); bükk 1 (K: Bükk ere); cser 3 (B: Cserormágy, Cserszád; L: ~); cseresznye 2 (B: Cseresznye utca, Cseresznye híd); csőrő 1 (S: Csőrő-fertő); dió 7 (B: Dió utca; L: *, Dió-ér, Dió-halom; S: Dió-ér, Dió-halom; V: Dió-ér); fa 12 (B: Falopó-kengyel; D: Öt-fa; G: Garaj-facsoport; L: Egy-fa, Egy-fasziget; S: Cifra-fa, Egyházi-faiskola, Faiskola stb.); fűz 4, (B: Fűzkerék; G: Fűztelep; K: ~; L: Fűz-kert); hangács 1 (S: Hangács-fertő); irsa 1 (V:*); kökény 1 (B: Kökény utca); kőris 2 (B: Kőris-ér, Kőris utca); körtvély 3 (B: Körtvély-ér, Körtvély-sarok; S: Körtj-sarok); küküllő 2 (K:*; L:*); lícium 1 (G: Linciom-tábla); meggy 1 (B: Meggy utca); nyár + 5 (B: Kerek-nyár, Nyár-kerek, Nyár utca; G: Nyár-ösvény, Nyár-szeg); stuffer 1 (B:*); szeder 2 (D: Szederkert, Szederkert utca); szil 3 (B: Szil-bokor; S: Szil-ér; V: ~); szilva 2 (L:*; Szilva-rév); szomorú 6 (B:*; Szomorú kocsmá, Szomorú csapszék, Szomorú-sziget, Szomorú utca; S: Szomorú-hát); vessző 2 + (K: Vesszőtelep; L: Vessző-hegy).

27 egyszerű fanév 79 helynévben. Átlaggyakoriság: 2,92 helynév/egyszerű szó.

Egyszerű fanevek származékai helynevekben: akácos + 2 (D:*; V: Akácos utca); almás 5 (B: Almás ere, Almás egre, Almás-halom, Almás-rét; G: Almás-domb); bodzás + 5 (B: Bodzás-zug; G: Bodzás-hát; M: Bodzás-halom, Bodzás-dűlő; V: Bodzás-domb); bokros + 4 (B:*; D:*; Bokros-hát, Bokros-zug); borostyános + 1 (D:*); diós + 5 (B:*; Diós-Megyer; K:*; Diós-erdő; V: Diós-kút); epres 14 (B: Epreskert, Epres köz, Epres utca; G:*; Epreskert; K: ~ ; L: ~, Epres-zug; M: Epres, Epreskert, Epres utca; S:*; Epreskert, Epres-temető); fás + 9 (B:*; Fás-ér, Három-fás-sziget stb.; L:*; Fás-derék, Fás-ér, Fás-kert; S:*); fattyas 1 (G:*); füzes + 6 (B:*; Füzes utca; D: Füzes-tó; G:*; Füzes utca; L: Füzes-kert); gyümölcsényes 1 (B:*); gyümölcsös 3 (B:*; Gyümölcsös-tábla; L: Mihály-zugi-gyümölcsös); kökényes + 1 (M:*); körtés 2 (B:*; Három-körtés); körtvélyes + 8 (D:*; K:*; L:*; M:*; S:*; Körtvélyes-dűlő, Körtvélyes-

sarok; V:*); *líciumos* + 2 (D:*; G: *Lincomos-dűlő*); *makkos* 3 (B:*; K:*; L:*); *mogyorós* 1 (B:*); *nyáras* + 1 (B: *Kerek-nyáras*); *rekettyés* 2 (B: *Rekettyés-sziget*; S: *Rekettyés-oldal*); *szettyénes* 1 (M:*); *szilas* + 10 (B:*; *Szilas-bóné*, *Szilas-ér*; D: *Szilasok*, *Szilas-halom*; G:*; *Szilasok*; L:*; S:*; *Szilas-sziget*); *szilvás* + 3 (B: *Szilvás-tábla*; G: *Szilvás-örvény*; L:*); *veresgyűrűs* 3 (B:*; L:*; V:*); *vesszős* + 2 (D: *Vesszősök*; L: *Vesszős-ér*).

25 képzett fanév 96 helynévben. Gyakoriság: 3,84 helynév/egyszerű növénynévi származék.

E két listából kitűnik, hogy 14 olyan alapszót találunk, amelyeknek származékszava is névalkotó. Valószínűleg e fafajták voltak a jellemzőbbek, elterjedtebbek, feltűnőbbek a települések egy-egy helyén, vagy éppen jelentősebbek, fontosabbak a lakosok életében.

Az egyszerű szavak száma együttesen 52 (77,61%). Velük 175 helynévet (82,15%) alkottak, gyakorisági átlaguk 3,36 név/szó. Az egyszerű fanevek közül a leggyakoribb névalkotó a *fa* (21) volt, rajta kívül legkevesebb 10 helynévben jelentkezik a *körvély/körte* (13), a *szil* (13), a *dió* (12), a *bokor* (11), a *bodza* (*borz*) 10, a *fűz* (10). A legtermékenyebbek közül kitűnik a *körtvélyes* (8), amely majdnem minden településen önállóan is névalkotó, egyrészes helynévben. Jellegzetes még az *eper*, amely -s képzős származékában (*epres*, 14) tűnik fel majdnem mindegyik településen.

Összetett fanevek a helynévi adatokban: *akácfa* 2 (D: *Akácfa utca*; L: ~); *akácfas* 1 (G: *Akácfas utca*); *diófás* 1 (V:*); *fűzfa* + 2 (G: *Fűzfa-telep*; S: *Újtörés a fűzfánál*); *fűzfás* + 7 (D:*; G: *Fűzfás-gát*, *Fűzfás-zug*; L: *Fűzfás-sziget*; M: *Nagy-zugi-fűzfás*; S: *Fűzfás-gát*, *Fűzfás-határ*); *jegenyefa* 1 (M: *Jegenyefa utca*); *nyárfa* + 7 (B: *Nyárfa utca*; G: *Pikó Béla-féle-nyárfák*, *Száraz-nyárfa*; M: *Nyárfa utca*; S: *Sütő-nyárfa*, *Balkányi-nyárfaerdő* stb.); *nyárfás* + 5 (B: *Nyárfás-erdő*, *Nyárfás-erdősáv*, *Nyárfás-sziget* stb.; L: *Nyárfás erdeje*); *somfás* 1 (B: *Somfás-zug*); *télizöldes* 1 (B: *Télizöldes-zug*); *tölgyfa* + 1 (B: *Csonka-tölgyfa*); *tölgyfás* 1 (B: *Tölgyfás-erdő*); *vadalmás* 2 (B:*; *Vadalmás-zug*); *zöldfa* 5 (B: *Zöldfa utca* +; D: ~; G: ~; M: ~; S: ~); *zöldfás* 1 (G: *Zöldfás utca*).

Az összetett fanevek száma jelentősen elmarad az egyszerűekétől (azoknak közel a harmada), összesen 15 (22,38%). Helynévi előfordulásuk is csekély: 38 helynévben (17,51%) fordulnak elő, átlagos megterhelésük 2,53 név/szó. Köztük leggyakoribbak a *nyárfa*, *nyárfás* (12), a *fűzfa*, *fűzfás* (9) és a *zöldfa*, *zöldfás* (6). Jellemző a csoport tagjaira, hogy két kivétellel (*télizöldes*, *vadalmás*) mindegyik összetett fanévnek a *fa*, *fás* az alaptagja.

Összegezve: nem kevés fafajta nevét és azok származékait (67) használták fel helynévalkotásra (213) a Körösök vidékén, de többségüket csak ritkán.

Csekély mértékű felhasználásuk és megterhelésük az elmondottakon kívül elsősorban speciális jelentésüknek vagy az objektumtípus ritka előfordulásának a következménye. Mindez azt igazolja, hogy nemcsak a felsorolt fák voltak valami miatt fontosak a hajdani névadóknak, de kitűnő tájékozódási pontként is szolgáltak a lakosok számára. Az egyszerű és az összetett faneveket együtt tekintve kitűnik, hogy a fafajták közül a leggyakrabban a *fűz* + *fűzfa/fűzfás*

(összesen) 19, a *nyár* + *nyárfa/nyárfás* pedig 18 helynévben szerepelnek. Ez pedig annak a következménye, hogy a folyók mentén és a vizenyős területeken a legelterjedtebb fák ezek voltak.

7.2. Fűféléket jelentő köznevek és származékaik

Az 1800-as évek közepe előtt a vadon termő apróbb, fűszerű növényfajták száma, az általuk elfoglalt terület, hasznosításuk, ismertségük, jóval nagyobb mértékű volt, mint napjainkban. Bizonyára még az ismeretlen eredetű helynévrészek között is sok fűnév van, csak a népnyelvből elvesztek számunkra. Nagy valószínűséggel fűféléket jelentő köznevet 52-t találtam (32,29%), összesen 120 helynévben (24,69%). Gyakoriságuk átlagosan 2,3 név/szó.

A fafajtanevekhez hasonlóan az alap- és származékszavakat, valamint az összetételeket egymás után tárgyalva a következőképpen alakul a csoportok összetétele.

Egyszerű alapszavak: *belenc* 1 (B: *Belenc-ér*); *buzdor* 1 (G: *Buzdor-ér*); *cigoró* 1 (V:*); *cinder* 1 (D: *Cinder-gát*); *csalán* 3 (L: *Csalán-tó, Csalán-tő*; S: *Cselán-tű*); *fű* 1 (B: *Tarafű*); *gerebcsény* 1 (K:*); *gesztlence* 2 + (S: *Gesztlence-laponyag, Gesztlence-zug*); *guzsaly* + 2 (L:*; *Guzsaly-ér*); *hőgye* + 1 (S: *Hőgye-vágás*); *keserű* + 2 (B *, *Keserű sor*); *kóré* + 2 (D: *Kóré-sziget, Kóré-zug*); *nád* + 2 (D: *Nád-ösvény*; S: *Nádraktár*); *pipacs* 1 (B: *Pipacs utca*); *sáfrány* + 1 (L: *Sáfrány-gát*); *siska* 1 (G: *Siska-major*); *sóska* 1 (G: *Sóska-hát*); *sulyom* + 1 (B: *Sulyom utca*); *széna* + 3 (B: *Tar-széna*; D: *Széna-rét*; G: *Széna utca*); *szőr* 1 (D: *Szőr-halom*); *tövis* + 2 (D: *Tövis utca*; L: *László tövise*).

21 egyszerű fűnév (40,38%), 31 helynévben (25,83%). Gyakoriság: 1,47 helynév/egyszerű alapszó.

Egyszerű származékszavak: *bürkös* 1 (D: *); *csillangos* 1 (G: *); *ernyős* 3 (S:*; *Ernyős-derék, Ernyős-ér*); *füs* 3 (B: *Füs út*; S: *Füs-határ*; V:*); *füves* 1 (S: *Füves út*); *gesztlencés* ~ *ketlencés* + 2 (S:*; *Gesztlencés-hát*); *gezmcencés* 1 (S:*); *gilicés* 1 (G: *Gilicés-hát*); *guzsalyos* + 1 (L:*); *hőlyes (hőgyes)* + 4 (B:*; *Hőgyesi-kert, Kőgyes-ér*; S:*); *jeges* 2 (S:*; *Jeges kocsmá*); *kákás* 2 (S: *Kákás-rétek, Kákás-víz*); *keserved* + 1 (B:*); *komlós* 2 (B: *Komlós-ér*; L:*); *kórós* + 3 (D: *Kórós-derék, Kórós-sziget*; L: *Kórós-derék*); *lormos* 1 (S: *Lormos-laponyag*); *macskás* 3 (B:*; *Macskás-ér, Macskás-téglaverő*); *mályvás* 8 (B:*; *Mályvás-sziget*; D:*; L:*; *Mályvás-sziget*; M:*; S: *Mályvás-sziget*; V: *Mályvás-kút*); *mérges* 3 (K:*; *Mérges-halom*; S: *Mérges-zug*); *nádas* + 13 (B: *Nádas-szeg, Nádas-zug*; G: *Nádas-hodály, Nádas-sziget, Nádas-zug*; L: *Nádas-ér, Nádas-rétság, Nádas-rév, Nádas-Tíkos*; M:*; *Nádas-dűlő*; S:*; *Nádas-ér*); *perjés* 4 (D:*; G: *Perjés-állás, Perjés-sziget*; K: ~); *siskás* 3 (L:*; S:*; *Siskás-derék*); *sóskás* + 1 (G: *Sóskás-hát*); *sulymos* + 6 (G:*; K: *Sulymos-zug*; L:*; M:*; *Sulymos-dűlő, Sulymos-ér*); *szénás* + 2 (G: *Szénáskert*; M: ~); *tarackos* 2 (M:*; *Tarackos-dűlő*); *tövises* + 5 (B: *Tövises-sziget*); G: *Tövises-hát, Tövises-telek*; M:*; *Tövises-dűlő*); *töviskes* + 6 (M: *Töviskes-dűlő*; S:*; *Töviskes-bokor, Töviskes-derék, Töviskes-ér, Töviskes út*); *ürmös* 1 (K: *Ürmös-hát*).

29 egyszerű származék fűnév (55,76%), 86 helynévben (71,66%). Gyakoriság: 2,96 helynév/egyszerű származékszó. Alapszavakkal és származékokkal egyaránt részt vett helynevek alkotásában tíz növénynév.

Fűfélét jelentő **összetett szó** mindössze kettő (3,84%) bukkant fel a névállományban, és csupán három helynév (2,5%) részeként, 1,5 helynév/összetett szó gyakorisággal: *békanyál* 1 (B:*); *szikfű* 2 (B: *Szifűtelep*; S: ~). Ezekon kívül a *búzavirág* és a *vadvirág* tartozhatna még ide, de a virágnevek közé is besorolhatók, ezért inkább ott veszem számításba őket.

Összegezve: amint a számok mutatják, a fűfélét és az ezekkel borított helyeket jelentő közszavak kisebb számban, arányban és kevesebb helynévben lettek névalkotók, mint a fafajtanevek (átlagos megterhelésük is alacsonyabb), de a csoport elemeinek a száma viszonylag szintén magas.

7.3. Termesztett növényeket, virágokat jelentő köznevek és származékaik

Mivel az ember csak bizonyos növényeket termeszt huzamos ideig ugyanazon a helyen vagy egy nagyobb terület részein, így jórészt csak ezeknek, vagy valamilyen más tényező miatt fontos növényeknek, növényrészeknek a neveit használja fel a névadásban. Véleményem szerint a virágnevek beilleszthetők ebbe a csoportba, ezért itt szerepeltetem őket, de elkülönítve. Az utóbbi kis csoport tagjai egyébként elsősorban mesterséges névadással, hivatalosan kerültek a helynevekbe. Termesztett növényekre utaló közszó 42 (26,08%) jelentkezik 147 (30,24%) helynévben, 3,5-es név/közszó átlagos gyakorisággal.

A helynévalkotásban részt vevő **egyszerű alapszavak**: *búza* 1 (B: *Búzapiac tér*); *dohány* 1 (G: *Dohány utca*); *gabona* 2 (G: *Gabonátár*; S: *Gabonátároló*); *here* 11 (G: *Heregyár*; L: *Hereföld, Hereföldek, Sáros-éri-herföld, Büngösdi-herföld, Kengyelközi-herföld*; S: *Hereföld, Cigányéri-herföld, Egyházi-herföld, Kengyeli-herföld, Újtemplom-alapi-herföld*); *kalász* 1 (B: *Kalász utca*); *káposzta* 1 (V: *Káposztaföld*); *kender* 9 (B: *Kenderáztató, Kendergyár*; G: *Kenderföld, Kenderföldek, Kender-zug*; L: *Kender-Tikos, Cselédek kende földje*; M: *Kenderföld*; S: *Kenderáztató*); *kéve* 1 (D: *Kéve utca*); *köles* 10 (B: *Köles kapu, Köles utca*; D: *Köles-ér, Köles-halom*; G: *Köles-árok, Köles-ér, Köles-fenék, Köles-halom*; K: ~; L: ~); *mák* 2 (K: *Mák-halom*; L: *Mákföld*); *reték* 1 (B: *Retek utca*); *rizs* 4 (B: *Rizstelep, Sas-rizstelep*; D: *Rizshántoló*; G: *Rizstelep*); *szalma* 2 (D: *Szalma-rév*; S: ~); *szőlő* 29 (B: *Szőlő út, Szőlő utca, Gyúri-szőlő, Kásmányi-szőlő, Pusztai-szőlő, Zsíresi-szőlő* stb.; D: *Hosszú-szőlő, Kerek-szőlő* stb.; G: *Gyomai-szőlő* stb.; K: *Paprévi-szőlők, Régi-szőlők, Új-szőlők*; L: *Curgós-szőlőkert, Kihí-kerti-uraságszőlő, Kecskés-dombi-majorsági-szőlő, Öreg-szőlő, Tikosi-szőlő, Kengyelközi-szőlő, Lakatos-féle-szőlő, Horák-szőlő, Pete-féle-szőlő*; M: *Laposi-szőlők*; S: *Kopralórkerti-szőlők, Nagylaposi-szőlő*); *tök* 1 (L: *Tök/örmény*).

A termesztett növények egyszerű köznevei közül 15 (35,71%) szerepel 76 (51,7%) helynévben, 5,06 név/köznév átlagos gyakorisággal. E viszonylag magas megterhelés a *here* (11), a *köles* (10) és elsősorban a *szőlő* (31) magasabb előfordulásának a következménye.

Virágnevek: búzavirág 1 (B: *Búzavirág utca*); liliom 2 (B: *Liliom utca*; D:*); nefelejcs 1 (M: *Nefelejcs utca*); rozmarin 1 (D: *Rozmarin utca*); rózsa + 6 (B: *Rózsa temető, Rózsa utca*; D: *Három rózsa*; G: *Rózsa utca*; M: ~, V: ~); szegfű 2 (D: *Szegfű utca*; G: ~); tulipán 1 (B:*); vadvirág 2 (B: *Vadvirág utca*; G: *Vadvirág*); virág 1 (L: *Virág utca*).

A virágnevek felhasználása kevésbé jellemző a vizsgált településeken. Összesen 9 (21,42%) virágnév tűnt fel 17 (11,56%) helynévben, 1,88 virágnév/helynév átlagos megterheléssel.

A termesztett növények e két kis alcsoportját együtt tekintve az derül ki, hogy 24 (57,14%) közszó 93 (63,26) helynévnek lett alkotóeleme, átlagos gyakoriságuk: 3,87 közszó/helynév.

A termesztett növények egyszerű közszaiból formált **származékszavak:** búzás + 1 (S: *Búzás-halom*); csutkás 2 (D: *Csutkás kaszinó, Csutkások*); dinnyés + 5 (D: *Dinnyés-ér, Dinnyés-hát*; G: ~; M:*; S: *Dinnyés-sziget*); dohányos + 1 (D: *Dohányostanya*); gabonás + 4 (D:*; *Gabonás-ér*; G:*; *Gabonás-ér, Gabonás-pusztá*); hagymás 2 (M:*; *Hagymás-dűlő*); herés + 6 (L: *Heréskert*; M: *Herés-dűlő*; S: *Heréskert, Nagyheréskert*; V: *Herés-föld, Heréskert*); káposztás + 3 (D:*; S:*; *Káposztás-sziget*); kenderes + 5 (D: *Kenderes-sziget*; M:*; S:*; *Kendereskert, Kenderes-laponyag*); lucernás 1 (M: *Boldisháti-lucernás*); répás 1 (B: *Répás-zug*); repcés 1 (D: *Repcés-kert*); rózsás + 1 (B: *Rózsás-ér*); szőlős + 15 (B: *Kázmányi-szőlőskert, Szőlőskertek, Szőlős-zug*; D:*; *Szőlős-rév, Szőlős-sziget* stb.; L: *Ó-Tikosi-szőlőskert, Öreg-Tikosi-szőlőskert*; M: *Laposi-szőlőskertek, Szőlőskert utca*; S: *Szőlőskert*; V: *Szőlőskertek, Szőlőskert utcák*); tengeris 1 (G: *Tengeris-zug*); tormás 1 (B: *Tormás-kengyel*); torzsás 3 (G:*; *Torzás-örvény, Torzsás-zug*); virágos + 1 (L: *Virágoskert*).

E kis alcsoportot 18 -s képzős növénynévi származék (42,85%) alkotja, s ezek 54 (36,73%) helynév alkotóelemei. Átlagos megterhelésük 3 helynév/származékszó. A 18 tagnak több mint a fele (10) alapalakjában és származékában egyaránt jelen van helynevekben.

Összességében a három kategória közül a termesztett növények nevei alkotják a legkevesebb tagot számláló csoportot, de a velük alkotott helynevek száma és átlagos gyakorisága meghaladja a fűfélék neveivel létrehozott helynevek számát és gyakoriságát. A növénynevek közül magasan kiemelkedik megterhelésével a *szőlő/szőlős*, hiszen 44 helynévben fordul elő. Ezeket követi a *here/herés* (17), a *kender/kenderes* (14) és a *köles* (10). E számok arra is utalnak, hogy a gyakoriságukkal kiemelkedő növénynevek jelöltjei igen fontosak vagy különlegesek voltak a települések lakosai számára.

8. A nyolc Körös menti településről rögzített, a növénynevek és származékaik felhasználásával alkotott helynevek áttekintése után felvetődik a gondolat, hogy összevegyük ezeket az ugyancsak innen adatolt vízrajzi és domborzati köznevekkel (vö. Bíró 1997 és 2018). Az előző oldalakon elvégzett vizsgálat szerint a növénynevek és származékaik közül 161 vett részt 486 helynév megalakításában, alig több mint 3 helynév/közszó megterheléssel. Ezzel szemben 59

domborzati köznévvel 704 helynevet hoztak létre; másrészt 149 vízrajzi köznév fordult elő 2 196 helynév megalkotásában. A helynévi számadatok egyértelműen azt igazolják, hogy a Körösök ágainak és összefolyásainak a környékén, a hajdani erekkel, apróbb vízfolyásokkal, vízállásokkal szabdalt és tarkított tájban a vizek és a vízkörnyéki helyek szerepe és jelentősége jóval nagyobb lehetett az ott élt lakosok számára. A számokból ránézésre, minden pontosabb számítások nélkül is kiderül, hogy a vízrajzi és domborzati köznévi névrészt tartalmazó helynevekből a Körösök vidékén hatszor annyi van, mint a növénynevekkel létrejöttékből. A névalkotó vízrajzi és domborzati köznevek száma ellenben együttesen csupán 47-tel több, mint a névalkotó növénynevié.

A három csoport lexémáinak az átlagos megterhelését összevetve a vízrajzi köznevek előnye mutatkozik meg, hiszen ezek 14,73 névrész/szó, a domborzati köznevek pedig 11,93 névrész/szó arányt mutatnak. Velük ellentétben a 161 növény nevének átlagos gyakorisága mintegy 3 helynév/közszó. Az utóbbi azt is igazolja, hogy a Körösök vidékén (is) igen sokféle növény neve szolgált helynevek alkotásához, elsősorban a nevezett hely valamely sajátosságának kifejezésére. Közöttük alig találhatunk olyat, amely mind a nyolc településen előfordult helynevekben, esetleg többször is. Ilyenek voltak a *szőlő*, *fa*, *fűz(fa)*, *nyár(fa)*, *here*, *kender*, *körtvély*, *epres*, *dió*, *szil*. Ezek az elemek egyúttal a tájrész hasonló, közös jellegzetességeire is utalnak.

Végző következtetésként azt állapíthatjuk meg, hogy mind a vízrajzi, mind a domborzati köznevek igen jelentősek voltak a Körösök vidékén a helynevek alkotásában. Ezek visszaigazolják, hogy a velük elnevezett objektumok a lakosok életében, térbeli tájékozódásában különösen fontos szerepet játszottak/játszanak. Bár a növénynévi elemet tartalmazó helynevek összes számukat tekintve elmaradnak az előbbi kettőtől, de színes különbözőségükkel, változatosságukkal, nagyszámú elemeikkel igen jellemzőek az adott vidékre. Ritka és egyedi előfordulású példányaik visszajelzik a természeti környezet hajdani tarka növényvilágának sajátos egyedeit, csoportjait, különleges példányait, az emberi tájékozódásban játszott meghatározó szerepüket. Ugy is fogalmazhatunk, hogy a helynevekben gyakrabban előforduló növénynevek a Körös menti települések növényvilágának azonosságára utalnak, amelyek összekapcsolják a vizsgált vidék helységeit. A ritkábban felbukkanó vagy egyszer előforduló elemek pedig a sajátos, különleges növények egykori jelenlétére és a más vidékek növényvilágától való eltérésre mutatnak rá.

Irodalom

- Bába Barbara – Nemes Magdolna 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Bíró Ferenc 1994. *Mikrotoponimák helynévalkotó lexémái*. Kézirat. MTA Kézirattára.
- Bíró Ferenc 1997. Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *Magyar Nyelvjárások* 34: 93–114.

- Bíró Ferenc 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében.* Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai. 1. EKF BTK. Eger.
- Bíró Ferenc 2018. Helynévalkotó domborzati köznevek a Körösök vidékén. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLIV. Sectio Linguistica Hungarica:* 11–22.
- Fekete Péter 1991. Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest. 167–175.
- FÖNMÍSz. = Fábrián Pál – Földi Ervin – Hőnyi Ede 1965. *A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai.* Budapest.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen.
- Inczefi Géza 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata.* Makó környékének földrajzi nevei alapján. Budapest.
- Reszegi Katalin 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- TNyt. = Benkő Loránd (főszerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tóth Valéria 1997. *Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest. 262–265.

DOMONKOSI ÁGNES

TISZTELT MTA! ÉS KEDVES EGYESÜLET! INTÉZMÉNYNEVEK ÉS INTÉZMÉNYRE UTALÓ KÖZNE- VEK A MEGSZÓLÍTÁS MŰVELETÉBEN¹

1. Bevezetés

A társadalmi, gazdasági, politikai, igazgatási, szociális, kulturális és egyéb intézmények a modern és posztmodern kor nélkülözhetetlen szerveződései, működésük hétköznapi életünk fontos keretét jelenti. Az ünnepezt gazdag munkásságának egyik meghatározó területét az intézménynevek alakulása és írásmódjuk változásai alkotják (Bozsik 1993, 2005), köszöntésképpen ezért azt tekintem át, hogy az intézménynevek, illetve a bennük szerepet játszó intézményt jelölő közszói elemek miként jelennek meg a saját szűkebb kutatási területemet képező megszólítás műveleteiben.

2. A megszólítás művelete és a megszólító elemek típusai

A megszólítás, azaz a közlés címzettjére utaló különböző nyelvi konstrukciók (nominális és pronominalis formák, inflexiós morfémák) olyan nyelvi műveletet hajtanak végre, amely más nyelvi lehetőségeknél közvetlenebbül jelzi az érintkező felek viszonyát, hozzájárulva a társas valóság alakításához. A közvetlen megszólításoknak, azaz a vokatívuszi elemeknek több összefonódó funkciójuk van: egyrészt odafordulásra készítetnek, figyelemkezdeményező szerepűek, másrészt egyértelműen kijelölik, azonosítják a címzettet, harmadrészt hozzájárulnak a társas kapcsolatok fenntartásához és megerősítéséhez is (Leech 1999). Társas deixisként értelmezhetők, amelyek érvényesülése révén a társas viszonyok alakíthatók, formálhatók, érzékenyen szabályozhatók (Levinson 1983: 68–73). A társas szerepük érvényesülésén belül a megszólításoknak sajátos rituális funkciójuk is van, amely elsősorban a kommunikáció kereteinek megszervezésében, kijelölésében érvényesül.

A megszólítás műveletének referense a legtipikusabban a beszédpartner, a prototipikus címzett tehát egy személy vagy személyek csoportja, ezért a megszólításra alkalmas eszközkészletet is jellemzően a személyek megnevezésére alkalmas elemek, azaz a személynevek változatai, funkció- és szerepjelölő főnevek,

1 A kutatás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFI 129040 számú pályázatának támogatásával készült.

rang- és társjelölő főnevek alkotják. A megszólítás speciális eseteként tarthatjuk számon a nem személyközi kommunikációban érvényesülő vokatívuszokat (vö. Fülei-Szántó 1994: 14): a közlés címzettje a kommunikációs partneren kívül ugyanis lehet még a beszélő maga (*Ó, én ostoba!*), Isten (*Istenem!*), állat (*tyúkanyó, Morzsa kutyánk*), tárgy (*Ó, én édes pintes üvegem!*), megszemélyesített világrészlet (*Ó, én édes hazám!*), megszemélyesített fogalom (*Jöjj el, szabadság*). A beszélő ezekben az esetekben is hasonló elemkészletből válogat, mintha valós beszédpartnerhez szólna, a személynevek helyett azonban más tulajdonnevek, illetve főnevek is beépülhetnek a megszólításba. Ezekben az esetekben maga a megszólítás művelete megszemélyesítő jellegű, a megszólított dolog mint forrásfogalom általa válik egy metaforikus leképezés részévé, hogy beszélni lehet hozzá.

Amennyiben azonban a megszólítás műveletébe egy intézménynév, vagy pedig akár intézmény jelentésű főnév vonódik be, nem egyszerűen megszemélyesítés történik. Az intézménynévi megszólítás művelete révén jellemzően olyan fogalmi integráció valósul meg (Fauconnier–Turner 2002), amely az adott intézményhez tartozó, kapcsolódó személyek elérését az intézmény megnevezésén keresztül teszi lehetővé, miközben az intézmény a megszólítás, a hozzá való beszéd révén személyként jelenítődik meg.

2.1. Az intézménynevek és a megszólítás hivatalos és ritualizált jellege

A megfigyelések alapján intézménynév, illetve intézmények megnevezése megszólításban tipikusan formális, hivatalos események során, illetve hivatalos jellegű, hivatalos aktust végrehajtó, a formális szerepviszonyokat hangsúlyozó írásbeli közlésekben fordul elő.

Az adatok alapján intézménynevek, illetve intézményt, szervezeti egységet, intézményszerű szerveződést megnevező köznevek tipikusan két különböző helyzetben fordulnak elő megszólításként. Egyrészt nyilvános, hivatalos eseményeken, több emberhez, nagyobb közönséghez szólva, összefoglaló szerepben valósulnak meg a közönség mint célentitás eléréséhez az intézményt, illetve rendezvényt közvetítő fogalomként használó metonímiák. Ezekben a megszólításokban jellemzően nem valódi intézménynevek szerepelnek (1), az intézményesült jelleg leginkább abban mutatkozik meg, hogy egy testületet, emberek egy hivatalos kötelék révén összetartozó csoportját, az adott szerepüket kiemelve, a kommunikáció hivatalos, rituális keretének megalkotásaként egységként, csoportként jeleníti meg a megszólítás.

(1)

- a. Tisztelt Ház!
- b. Tisztelt Országgyűlés!
- c. Tisztelt Konferencia!
- d. Tisztelt Törvényszék!
- e. Tisztelt Járásbíróság!
- f. Tisztelt Ítéltábla!
- g. Tisztelt Szervezőbizottság!

Emellett az írásbeli kommunikáció megszólítási nehézségeinek kivédésére is kialakult egy intézménynévi elemeket alkalmazó megszólítási gyakorlat. A hivatalos levelek egy része ugyanis nem egy adott személyhez, hanem valamilyen szervhez, hivatalhoz, intézményhez, egy intézmény kisebb, speciális alegységéhez fordul. Ezekben a helyzetekben, ha a megnyilatkozó nem tudja, hogy személy szerint kinek szánja a levelét, a célszerűség érdekében az intézmény közvetítőfogalma révén érheti el a beszédpartnert. A kutatási eredmények (Domonkosi 2002) azt mutatják, hogy az írásbeli kommunikációban jóval szélesebb elemkészlet használható megszólításként, mint a szóbeliben, ezekben a hivatalos levelekben így jellemzően teljes, valódi intézménynevek, intézményszerű nevek, illetve intézményre, szervezeti egységre, hivatalos csoportosulásra utaló köznevek is kerülhetnek megszólító pozícióba:

(2)

- a. Tisztelt Magyar Posta Zrt.!
- b. Tisztelt Polgármesteri Hivatal!
- c. Főtitiztelendő Egyházmegyei Hivatal!
- d. Tisztelt Gyámhivatal!
- e. Kedves Tanszék!

Ezek az írásbeli megszólítások alkalmasak arra, hogy az intézményekhez forduló, hivatalos kommunikáció kereteit megalkossák, a levél nyitóformulájának részeként eleget téve a formális üdvözlés funkciójának. Az intézményi jellegű megszólítások azonban a személytelenség, arctalanság miatt egyes esetekben annak ellenére is udvariatlannak tűnhetnek, hogy a formális közléshelyzetekben általános elvárás a távolító, személytelen közlésmód.

2.2. A megszólítás művelete és az intézménynévi jelleg: a metonimikus és megszemélyesítő leképezések szerepe

A nyilvános eseményeken, több emberhez forduló gyűjtőnévi elemeket, illetve közösségekre egységben utaló elemeket (pl. *konferencia, bizottság, szerkesztőség*) beépítő megszólítások esetében, a közösség együttes megszólítása a cél. Ezekben az esetekben a csoportot alkotó egyének cselekvőképessége, személyszerűsége a megszólítás művelete révén megvalósuló fogalmi integráció folyamatában (Fauconnier–Turner 2002) áttevődik a csoportra is. A közös megszólítás funkciója jellemző módon a közösségalkotás, az együttesen betöltött szerep kiemelése.

A teljes intézmény, szervezet, illetve annak valamely részegységének megszólítása olyan esetben, amikor a címzett, a megcélzott befogadó feltételezhetően egy személy, azaz a hivatalos írásbeli intézménynévi megszólítások nagy részének esetében metonimikus folyamat, az INTÉZMÉNY AZ INTÉZMÉNY TAGJA/Í HELYETT leképezés lép működésbe.

A beszédpartner mint egy metonimikus leképezés célentitása olyan kognitív műveletet feltételez, amelyben az adott személyhez való fogalmi hozzáférést

az egy-egy személyhez kapcsolódó fogalmi tartomány elemei, azaz annak tulajdonságai, sajátosságai, kapcsolatai, csoporthoz való tartozása teszik közvetítő fogalomként lehetővé (vö. Kövecses 2005: 149). A beszédpartner metonimikus megjelenítése során azáltal, hogy a célentitás egy konkrét személy, sajátos, fordított helyzet jön létre: a tipikus metonimikus leképezésekben ugyanis a közvetítő fogalmak megválasztását éppen olyan kognitív elvek motiválják, hogy azok a célentításhoz képest konkrétabbak, emberi sajátosságokhoz jobban kapcsolhatóak, specifikáltabbak (vö. Radden-Kövecses 1999: 44–48). A beszédpartner metonimikus megjelenítése esetén a célentitás egy konkrét személy, illetve konkrét személyek csoportja, így a közvetítőfogalom funkciója a tipikustól eltérően nem a célentitás könnyebb hozzáférhetősége, hanem a kapcsolatminőség formálása, a figyelem sajátos fókuszálása, ami a beszédpartner egy sajátosságának, az adott intézményhez való kapcsolódásának az előtérbe helyezése révén valósul meg. Ezekben az esetekben tehát a metonímia alkalmazásának motivációja az intézményhez mint egészhez való viszonyulás kifejezése lehet (vö. Bencze 2010: 125). Az intézménynévi megszólítás műveletének eredményeképpen a fogalmi integráció összetett művelete során a megnevezett intézmény a hozzá forduló beszéd, a megszólítottság aktusa révén tudattal bíró lényként, személyként jelenik meg.

3. Az intézménynévi megszólítás az adatok tükrében

A tanulmányban bemutatott adatok meghatározó része írásbeli közlésekből származik, egyrészt az általam folyamatosan gyűjtött hivataloslevél-adatbázisból, másrészt internetes keresőkkel szisztematikusan gyűjtött előfordulásokból. Az MNSz.² hivatalos alkorpuszának, azon belül a hivatalos levelek anyagának megszólítási változatait is áttekintettem² (Oravecz-Váradai-Sass 2014). Emellett figyelembe vettem Ludányi Zsófiának az MTA Nyelvtudományi Intézete közönségszolgálatához érkező leveleit feldolgozó felmérését (2020).

Az intézményre utaló megszólításokból gyűjtött példák az mutatják, hogy levélkezdő helyzetben bármely teljes tulajdonnév, az intézménytípusra utaló köznévi, illetve önmagában a tulajdonnévi elem is szerepelhet megszólításként. Ezeket a megnevezéseket a levélkezdő jelzők, tipikusan a *tisztelt*, ritkábban a *kedves* teszik vokatívuszi jellegűvé.

A teljes kifejtett intézménynév hivatalos helyzetet jelez, például hivatalos eljárás kezdeményezése során:

(3)

a. Tisztelt Állami Számvevőszék! (W1)

b. Tisztelt Fidesz - Magyar Polgári Szövetség!³ (W2)

2 A Magyar nemzeti szövegtárból kinyert adatokért köszönettel tartozom Ludányi Zsófiának.

3 A levelekből, e-mailekből, nyílt levelekből származó szövegrészeket a nyelvi hitelesség érdekében eredeti írásmóddal közlöm.

A teljes intézmény neve szerepelhet köszönőlevélben is, az adott alapítvány munkájának elismerését hivatalos formában kifejezve is:

(4) Tisztelt Gyermekmentő Alapítvány! (W3)

Hivatalos adatigénylési eljárás során akár halmozva, több intézmény egymás után is a megszólítottak körébe kerülhet, sajátos módon mindegyik jelzővel kiegészülve, valószínűsíthetően éppen a megszólító funkciójúvá tétel érdekében:

(5) Tisztelt Eötvös Loránd Tudományegyetem!
Tisztelt Debreceni Egyetem!
Tisztelt Pécsi Tudományegyetem!
Tisztelt Szegedi Tudományegyetem! [...] (W4)

Az ilyen teljes intézménynevet beépítő megszólítások erőteljesen formális stílust jeleznek, a hivatalos ügyintézés kereteit jelölik ki, miközben az udvariasságnak a személyközi viszonylatokra jellemző, a megszólított személyére utaló formái nem kapnak szerepet benne.

Az interneten fellelhető hivatalos levelek között nagyon nagy számban szerepelnek akár kifejezetten hosszú, a hivatalos nevet részletező, a teljes intézménynévtől egészen a keresett alegységig megnevező levelek is:

(6) Tisztelt Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Hallgatói Önkormányzat és Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hallgatói Önkormányzat! (W5)

Nagyon sok ilyen adat háttérben nem egyértelmű nyelvhasználói gyakorlat húzódik meg, hanem az a technikai eljárás, hogy például a közérdekű adatigénylésre specializálódott kimittud.atlatszo.hu oldal olyan levélsablont használ, amely a legösszetettebb intézményi egységek hivatalos megnevezése elé is beilleszti a *tisztelt* jelzőt. Bár ezeket a nyelvi adatokat nem a nyelvhasználók szokásai eredményezik, a sablon révén keletkező, ráadásul az interneten nagy számban közzétett levelek nyelvi megoldásai meghatározó mintát jelentenek a hivatalos levelek írása során tájékozódó nyelvhasználók számára is.

Hasonló szerepe lehet annak a hivatalos ügyintézés körében szintén tapasztalható gyakorlatnak is, hogy egy-egy hivatalos úrlapon maga a megszólítandó fél, intézmény ad meg ilyen jellegű, sőt meglehetősen körülményes megszólítási formát:

(7) Tisztelt CRITERION Biztonsági Szolgáltatások Zrt! (W6)

A kifejtettség, illetve a pontos megnevezés udvariassági követelményének ellentmondva az intézmények rövidítése is előfordul hivatalos e-mailek és nyílt levelek megnyitásában:

(8)

- a. Tisztelt Máv Start Zrt! (W7)
- b. Tisztelt NAV! (W8)
- c. Tisztelt BKV Zrt.! (W9)

A rövidített intézménynevek alkalmazása valóban képes a tiszteleti funkció hiányát jelezni, és csupán a levél megnyitásaként szerepelni, azokban az esetekben, amikor az ügyfelek a felháborodásuknak, elégedetlenségüknek adnak hangot (9a). Az ironikus hangvétellű megszólításhasználat erőteljes példája, amelyben egy publicisztikaként megjelenő nyílt levél címeként áll a rövidítést tartalmazó megszólítás (9b).

(9)

- a. Tisztelt MÁV! Szeretnék gratulálni Önöknek és azoknak akik tegnap résztvettek a káosz drámában (vagy inkább vigjáték?) Nyugatiban. Szereplők: a naponta ingázó valószínűleg drága pénzen vásárolt bérlettel rendelkező utasok (Mi) és Önök, akik csak sztrájkolni tudnak, de ha valamit tenni is kéne, akkor csak kívülállóként nézik az eseményeket. (W10)
- b. Tisztelt NAV! Alulírott, ezúton értesítem Önöket, hogy 2019. évi személyi-jövedelem-adó-befizetési kötelezettségem 80 százalékának kívánok eleget tenni. (W11)

A teljes nevet vagy annak rövidítését, azaz a tulajdonnévi elemeket a megszólításba építő változatokon kívül jellemzőek a csupán az intézményre, szervezetre, szervezeti egységre utaló közzsói elemet megszólításként használó levélkezdetek is:

(10)

- Kedves tanszék, mikor lehet megtekinteni a vizsgadolgozatot? (W12)
- Tisztelt Egyetem! (W13)
- Kedves Egyesület! (W14)
- Tisztelt Könyvtár! (W15)
- Tisztelt Alapítvány! (W16)

Ritkán előfordul olyan változat is, hogy egy-egy intézmény, szervezet elnevezésének nem az intézményre utaló közzsói tagja, hanem a tulajdonnévi eleme szerepel önmagában a megszólításban, miként a következő, alapítványnak címzett levélben:

(11) Tisztelt Menstvár! (W17)

A Magyar nemzeti szövegtár hivatalos levelekre épülő anyagát áttekintve a vizsgált megszólítások közül a testületre utaló, összefoglaló szerepű, a testületet egészként, megszemélyesítve megszólító változatok fordultak elő:

(12)

- a. Tisztelt Elnökség!
- b. Tisztelt Kuratórium!
- c. Tisztelt Szerkesztőség!
- d. Tisztelt Alkotmánybíróság!

A hivatalos alkorpuszba jegyzőkönyvekből, a szóbeli közlések lejegyzett változatából származó anyagban jellemzően nem valódi intézménynévi megszólítások, hanem hivatalos testületekre utaló formák szerepelnek:

(13)

- a. Tisztelt Közgyűlés!
- b. Tisztelt Fővárosi Közgyűlés!
- c. Tisztelt Vezérkar!
- d. Tisztelt Képviselőtestület!

Az intézményneveket, intézménynévi megnevezéseket tartalmazó megszólítások metonimikus jellegét példázzák azok a levelek, amelyek halmozott megszólítások révén az intézmény mellett a megcímzett személyt is a megszólításba építik:

(14)

- a. Tisztelt Budapest Főváros Főpolgármesteri Hivatala! Tisztelt Főpolgármester Úr! (W18)
- b. Tisztelt Iskola, kedves Szabadidő Szervező! (W19)

A metonimikus leképezést általában az indokolja, hogy a levél olvasója, személyes címzettje az intézmény nevében, képviselőjében eljáró személy, aki elsődlegesen mint az adott intézmény képviselője kerül színre, azaz a metonímia szerepe az adott hivatalos funkcióra való fókuszálás. Egyes esetekben azonban konkrét személy az üzenet címzettje, mégis az intézmény nevesítődik. A metonimikus jelleg ilyen működését mutatja az a köztársasági elnök által aláírt levél is, amelyben az iskola mint intézménynévre utaló közszó épül a megszólításba, miközben a levélkezdet az Ön megszólító névmás használata, illetve a leírt helyzet révén megmutatja, hogy a címzett az iskola, az intézmény vezetője:

(15) TISZTELT ISKOLA!

Figyelmét kérve és támogatásában bízva fordulok Önhöz, valamint az Ön által vezetett középiskola nevelőtestületéhez és diákközösségéhez. (W20)

A következő, közlekedési vállalatnak címzett üzenet pedig reflektál is erre a sajátosságra, hogy a személytelen megszólított révén egy konkrét személyt kíván elérni, akinek továbbítani szükséges a személyes köszönetét.

- (16) Tisztelt BKV Zrt.! Ma átvettem az elvesztett könyvem, kérem, továbbítsák köszönetem a becsületes buszsofőrnek. Bízom benne, hogy a régi mondás: JÓ TETT HELYÉBE JÓT VÁRJ! érvényesül esetében. A legjobbakat kívánom neki és minden BKV dolgozónak. (W21)

A hivatalos ügyintézés sokféle csatornája, különböző gyakorlatai, az interneten található sablonok torzító hatása miatt meglehetősen nehéz felmérni azt, hogy milyen arányú az ilyen intézménynévi, az intézményt megszólító levelek, e-mailek aránya, mennyire számít valóban bevett, elterjedt gyakorlatnak. Ebben a tekintetben nagyon tanulságos Ludányi Zsófiának a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatához írott leveleit feltérképező kutatása, hiszen egy helyről származó mintán ugyan, de számszerű arányokat is jelez (2020). Felmérése a közönségszolgálatához forduló első leveleket dolgozza fel, nagyobb, 10 éves időtávlatban, így a minta nagysága alkalmas lehet egyes tendenciák megállapítására. Eredményei a változatosság felmutatása miatt is tanulságosak, ugyanis egyetlen közönségszolgálathoz számos különböző metonimikus, az intézményt vagy az intézmény egységét jelölő megszólítással fordulnak az érdeklődők (Ludányi 2020):

- (17)
- a. Tisztelt MTA! (330 db)
  - b. Tisztelt Nyelvtudományi Intézet! (181 db)
  - c. Tisztelt Közönségszolgálat! (128 db)
  - d. Tisztelt Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport! (84 db)
  - e. Kedves MTA! (67 db)
  - f. Tisztelt Magyar Tudományos Akadémia! (43 db)
  - g. Tisztelt Intézet! (29)
  - h. Tisztelt Ügyfélszolgálat! (25 db)
  - i. Kedves Nyelvtudományi Intézet! (12 db)
  - j. Kedves Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport! (7 db)
  - k. Kedves Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézet! (4 db)
  - l. Tisztelt Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport! (2 db)

A közönségszolgálat metonimikus megszólításaiban megmutatkozó arányok illusztrálják, hogy egy hierarchikus szervezet kis egységéhez fordulva a leggyakoribb a teljes intézmény megnevezése, teljes és rövidített formában is nagy számban nevesítve (a, e, f). Előfordulnak a szervezeti egységeket mindegyikét felsoroló, részletező megszólítások (d, j), a befogadó intézet teljes nevét (b, i),

illetve annak csak a köszői elemét a levélkezdetbe építő (g), és kifejezetten a nyelvi tanácsadást végző kutatócsoportot, közönségszolgálatot nevesítő (c, h, l) megszólítások is.

A közönségszolgálathoz érkező levelek számarányai meggyőző adalékkal szolgálnak abban a tekintetben is, hogy a hivatalos megszólításokban sem egyöntetű a *tisztelt* jelző alkalmazása a levélkezdő vokatívusz jelölőjeként, hanem viszonylag nagy számban jelen van a *kedves* jelző is. Egy intézmény, szervezeti egység megszólítása esetében az ilyen jellegű konstrukciók által kezdeményezett fogalmi integráció során olyan sajátos társas jelentések formálódnak, amelyben a metonimikus megnevezés személytelen és távolságtartó jellegét a megszemélyesítő jellegű jelző enyhíti, közelítő szerepűvé teszi.

4. Metadiskurzusok, vélekedések az intézménynévi megszólításról

Hivatalos jellegük és nagyszámú előfordulásuk ellenére az intézménynévi megszólítások megítélése ellentmondásosnak számít, így számos kérdésfelvetést, hétköznapi, esetlegesen internetes társalgásokban megvalósuló metadiskurzust is olvashatunk a használatukkal kapcsolatban.

Az internetes fórumok nyelvi kapcsolattartásra vonatkozó kérdései és válaszai, illetve a különböző szövegtípusokban megvalósuló oktatói iránymutatások olyan metadiskurzusoknak tekinthetők, amelyekben a beszélők megnyilatkozásai a nyelvi tevékenységre és az ahhoz kapcsolódó társas jelentésekre vonatkoznak; a megnyilatkozók kifejtetten reflektálnak arra, hogy a nyelvi kapcsolattartó tevékenységet milyen társadalmi és közösségi minták irányítják, és hogy a diskurzus szereplői hogyan viszonyulnak azokhoz (vö. Kádár–Haugh 2013: 181–206; Domonkosi–Ludányi 2018). Az intézménynévi megszólítások lehetséges szerepeinek és változatainak feltárása során internetes keresőkkel és kulcsszavak segítségével igyekeztem a kérdéskörre vonatkozó metadiskurzusokat összegyűjteni, és a bennük kifejtett tipikus vélekedéseket feltárni.

Az iskolai, felsőoktatási helyzetek, a tanszéki adminisztrációval, a felvételi ügyekben való kapcsolattartás, az adminisztrátor személyes ismeretének hiánya, illetve esetlegesen amiatt, hogy nem tudja pontosan a levélíró, hogy ki az illetékes egy adott ügyben, számos ilyen kérdést motivál. Az internetes véleménykérő fórumokon (pl. www.gyakorikerdesek.hu) igen jellemző például, hogy a felsőoktatásban résztvevő hallgatók által kért tanácsokban vetődik fel az intézménynévi megszólítások kérdése (vö. Ludányi 2018):

(18)

Kérdés: Ha a suliban egy adott tanszéknek szeretnék írni bővítés miatt, akkor milyen megszólítást írjak az e-mailben? Tisztelt Pénzügy Tanszék jó lesz? Vagy? [...]

Válasz: A Tisztelt Tanszék! nagyon szokatlan. Helyette sokkal jobb, ha azt írod: „Tisztelt Tanszéki Ügyintéző!”. Nálunk az ügyintéző sokaknak csak egyszerűen X. néni, de persze ez a helyi viszonyoktól függ, mi kis tanszék vagyunk. :) (W22)

A válaszok meglehetősen változatos képet mutatnak, az intézménynévi megszólítás ajánlásától a teljes elutasításáig, jelezve ennek a megszólítási módnak az ellentmondásos megítélését. A felsőoktatáson belüli különböző gyakorlatok működését mutatja a következő párbeszéd, amelyben a megszólítási tanácsot kérő két változatot tart lehetségesnek, vagy a szervezeti egység megnevezését, vagy pedig az ügyintéző teljes néven szólítását. Ez a kérdésfelvetési mód mutatja a semleges, általános hivatalos megszólítási formák használatában való járatlanságot. A válaszadók között van olyan, aki egyértelműen a hivatali egység megszólításának bevett gyakorlatáról számol be, míg egy másik válaszadó a *tisztelt* jelző jelentése miatt nem tartja elfogadhatónak.

(19)

Kérdés: A tanulmányi osztályos néninek hogyan írnátok e-mailt? Tisztelt Tanulmányi Osztály, vagy Tisztelt X Y?

Válasz1: Tisztelt Tanulmányi Osztály. Mindig így írtam nekik.

Válasz2: Egy „osztályt” nem tisztelünk meg. (W23)

A nyelvi illemmel, levelezési szokásokkal foglalkozó internetes fórumokon igen gyakoriak a felsőoktatás közléshelyzeteire vonatkozó, a tanszék, az intézet, vagy akár az egész egyetem megszólításának problémáját felvető kérdések, de emellett a cégekhez, boltokhoz, könyvtárakhoz forduló üzenetek tekintetében is fogalmazódnak meg a metonimikus megszólítások lehetőségét tárgyaló kérdések.

Egy könyvtárnak írott levél kapcsán különböző érveket, véleményeket ütköztető vita bontakozik ki az intézménynévi jellegű megszólítások használhatóságával, szerepével kapcsolatban, amely szemlélteti az ezzel a megoldással kapcsolatos eltérő attitűdöket. Az első válaszadó egyértelműen a teljes intézménynevet magába foglaló megszólítást ajánlja, majd a vitában felmerül, hogy azonosak vagy eltérők-e az angol nyelvű levelezési gyakorlatok. A vitában az érvek egyik része arra mutat rá, hogy az üzenet ezekben az esetekben valóban az intézménynek van szánva, a levelet olvasó személy csak képviseli azt, míg a másik oldal a levelet kezelő személy által elvárható személyesség mellett érvel:

(20)

Kérdés: Ha levelet írok egy könyvtárnak, de nem tudom ki fogja elolvasni, hogy szólítsam meg?

Válasz1: Intézményt ilyenkor az intézmény nevéen. Tisztelt Szabó Ervin Könyvtár!

[...]

Válasz2: Én fenntartom, hogy nem konkrétan az olvasó személynek írunk, hanem ő csak a megszólított intézmény arctalan képviselője.

Válasz3: Igen az intézmény arctalan képviselője. Mégis azt várom, hogy az ismeretlen, arctalan levelező (én...) kívánságát figyelembe vegye. +Rosszul érintene bárkit is, ha a válaszlevél megszólítottja „Tisztelt ismeretlen” lenne. Aki kér, bejelent, intézkedést vár. Úgye, nem egy „senki”-től? (W24)

Az intézménynévi megszólítások kérdése helyesírási problémákhoz kapcsolódva is felvetődhet. Egy nyelvi tanácsadó szolgálathoz forduló, a *kft.*, *zrt.*, írásmódjára vonatkozó kérdés megválaszolása során a válaszadó megemlíti a megszólításban való írásmódot is, ami azt jelzi, hogy elfogadott, megszokott gyakorlatként értékeli ezt a lehetőséget.

(21)

Intézménynév részeként nagy kezdőbetűsek. Például: *Katedra Kft.*, *Malév Zrt.* Levélben a címzett megszólításaként szintén írhatjuk nagy kezdőbetű kezdőbetűvel. Például: *Tisztelt Zrt.!* (W25)

5. Összegzés

A hivatalos jellegű, illetve ügyintézésre szolgáló levelezés gyakorlatát vizsgálva az intézmény megnevezését, illetve intézménynevet tartalmazó megszólítások a levélkezdő megoldások egyik lehetőségének számítanak. A levelezéssel kapcsolatos bizonytalanságokban, reflexiókban is jelentős ezért az ilyen típusú megszólítással kapcsolatos felvetések száma, jelezve azt is, hogy bár létező gyakorlatról van szó, a megítélése a beszélőközösségben nem egységes, sőt egymásnak szélsőségesen ellentmondó elgondolások is érvényesülnek.

Az intézménynévi elemet tartalmazó megszólítások működésüket tekintve olyan metonimikus leképezésnek tekinthetők, amelyben a megszólított személye, azaz a levelet olvasó, ügyintéző személy egy metonimikus leképezésen keresztül válik hozzáférhetővé; amit az indokol, hogy nem személyes kapcsolatról, a személyközi viszony alakításáról van szó, hanem az adott személy az intézmény képviselőjében jár el. Az üzenet kezdetétől elvárt rituális jelleget képviselve ezek a megszólítások alkalmasak a helyénvaló viselkedés szerepének betöltésére, azonban mivel a személy irányában nem fejeznek ki tiszteletet, nem tekinthetők kifejezetten udvarias, tiszteletadó megoldásnak.

Források

- W1 – https://www.asz.hu/storage/files/files/Valasztas_2014/ogy_valasztas_taje_koztato_nyomtatott_sajto/hataridontul/alternational_alternationalhu.pdf?download=true (2020. 06. 14.)
- W2 – https://kimittud.atlatszo.hu/request/a_fidesz_es_a_szinapszis_kft_koz (2020. 06. 14.)
- W3 – <http://www.gyermekmento.eu/bid14/alapitvanyrol/koszono-levelek> (2020. 06. 14.)
- W4 – <https://kimittud.atlatszo.hu/request/d-nt-shoz-test-letek-l-sei> (2020. 06. 14.)
- W5 – <https://kimittud.atlatszo.hu/request/az-elte-btk-hok-penzugyei> (2020. 06. 14.)
- W6 – https://tavfelugyelet.criterion.hu/wp-content/uploads/2020/02/CRITERION_Tavfelugyelet_Szolgaltatas_felmondas_minta_20200206.pdf (2020. 06. 14.)
- W7 – <https://www.testbike.hu/velemeney/egyeb-cuccok/mav-start-zrt-kerepar-szallitas?rvid=61236> (2020. 06. 14.)
- W8 – <http://www.tgvhp.hu/leiras/NAV%20t%E1j%E9koztat%F3%2014M30.pdf> (2020. 06. 14.)
- W9 – <https://www.facebook.com/bkvzrt1/posts/1264614227014766/> (2020. 06. 14.)
- W10 – https://mavfigyelo.blog.hu/2008/11/15/kaosz_a_nyugatiban_1 (2020. 06. 14.)
- W11 – <https://www.es.hu/cikk/2020-02-14/lantai-andras/tisztelt-nav.html> (2020. 06. 14.)
- W12 – <https://www.facebook.com/pg/BGE-PSZK-Sz%C3%A1mvitel-tansz%C3%A9k-hivatalos-oldala-114026479976376/posts/> (2020. 06. 14.)
- W13 – https://kimittud.atlatszo.hu/request/tanulmanyi_osztondijak_merteke (2020. 06. 14.)
- W14 – https://atletika.hu/sites/default/files/masz/dokumentumok/penzugy/taje_koztatolevel-2016iifelevesmuhelytamogatas.pdf (2020. 06. 14.)
- W15 – <https://konyvtar.elte.hu/hu/chat/tisztelt-konyvtar-nem-vagyok-beiratkozva-szakiranyu-tovabbkepzesre-jarok-diakigazolvanyom> (2020. 06. 14.)
- W16 – <http://www.fehervartravelalapitvany.hu/tamogatottjaink-irtak.html?start=40> (2020. 06. 14.)
- W17 – <http://www.mentsvar.hu/daganatos-cica/> (2020. 06. 14.)
- W18 – <https://buckaiszovetseg.blog.hu/> (2020. 06. 14.)
- W19 – <https://www.facebook.com/gadoriskola/posts/509763309061298/> (2020. 06. 14.)
- W20 – <http://www.almosvezer.hu/html/oldalak/tiszteltiskola.pdf> (2020. 06. 14.)
- W21 – <https://www.facebook.com/bkvzrt1/posts/1264614227014766/>
- W22 – https://www.gyakorikerdesek.hu/kozoktatas-tanfolyamok__egyeb-kerdesek__2143471-ha-a-suliban-egy-adott-tanszeknek-szeretnek-irni-bovites-miatt-akkor-milyen-meg (2020. 05. 20.)

- W23 – https://www.gyakorikerdesek.hu/kozoktatas-tanfolyamok__tanulasi-lehetosegek__9358502-a-tanulmanyi-osztalyos-neninek-hogyan-irnatok-e-mailt (2020. 06. 14.)
- W24 – https://www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg__szokasok-etikett__6161077-ha-levelet-irok-egy-konyvtarnak-de-nem-tudom-ki-fogja-elolvasni-hogy-szolitsam (2020. 06. 14.)
- W25 – <https://e-nyelv.hu/2006-07-20/zrt/> (2020. 06. 14.)

Irodalom

- Bencze M. Ildikó 2010. A metonímia a kognitív pragmatikaelméletek tükrében. *Magyar Nyelvjárások* 48: 111–131.
- Boszik Gabriella 1993. *Intézményneveink múltja és jelene. Különös tekintettel a helyesírásukra*. Kandidátusi értekezés.
- Boszik Gabriella 2005. Az intézménynévadás és -írás újabb jellemzői. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* XXXIII: 125–135.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 79. szám. Debrecen.
- Domonkosi Ágnes 2012. Metaforikus és metonimikus motivációk a magyar megszólításokban. In: Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.): *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. ELTE. Budapest. 339–350.
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia 2018. Írásbeli kapcsolattartás a hallgató-oktató viszonyban: szokásrendek és problémák a nyelvi reflexiók tükrében. *Acta Universitatis de Carolo Eszterhazy Nominatae Sectio Linguistica Hungarica* XLIV: 89–107.
- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books. New York.
- Fülei-Szántó Endre 1994. *A verbális érintés*. Linguistica. Series C, Relationes 7. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Kádár Z. Dániel – Haugh, Michael 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139382717>
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó. Budapest.
- Leech, Geoffrey 1999. The distribution and function of vocatives in American and British English conversation. In: Hasselgård, Hilde – Oksefjell, Signe (eds.): *Out of Corpora: Studies in Humour of Stig Johansson*. Rodopi. Amsterdam. 107–118.
- Levinson, Stephen 1983. *Pragmatics*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Ludányi Zsófia 2018. A hallgató-oktató írásbeli kapcsolattartás nyelvi problémái internetes fórumok metadiskurzusaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 13/2: 76–97.

- Ludányi Zsófia 2020. „Tisztelt Nyelvtudományi Intézet!” Megszólítások a nyelvi tanácsot kérő levelekben. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/blog/show/megszolitasok-nyelvi-tanacsbero-levelekben> (2020. 06. 14.)
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry et al. (eds): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*. ELRA. Reykjavik. 1719–1723.
- Radden, Günter – Zoltán Kövecses 1999. Towards a theory of metonymy. In: Panther, Klaus-Uwe – Radden, Günter (eds.): *Metonymy in language and thought*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 17–59. <https://doi.org/10.1075/hcp.4.03rad>

JÁNK ISTVÁN

A HELYESÍRÁS-TANÍTÁS HELYE ÉS SZEREPE A NYELVTANÓRÁN ÉS AZ ISKOLÁBAN

1. Bevezetés

Míg egyesek a helyesírás szerepének rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak, addig mások kevésbé vélik fontosnak, sőt esetenként egyenesen semmibe veszik az írásban történő szabálykövetést. Az anyanyelvi nevelésben – a magyarórák mellett sok más iskolai szintéren – szintén előkerül ezen kettős (mindazonáltal kontinuumjellegű, mint általában mindenféle attitűd) viszonyulás tanári és tanulói oldalról egyaránt. Ám nem pusztán arról van itt szó, hogy egy-egy diák vagy egy-egy pedagógus tud-e helyesen írni vagy sem; a helyesírással kapcsolatos problémák és kérdések jóval túlmutatnak a helyesírási szabályzat követésének vagy megszegésének dichotóm felfogásán, ugyanis erőteljesen összefüggnek többek között a nyelvi háttérrel, nyelvi ideológiákkal vagy épp a nyelvi attitűdökkel. Méghozzá sokkal szorosabban, mint például az intelligenciával, és sokkal szorosabban, mint ahogy azt általában a nyelvhasználók feltételezik.

Jelen munka olyan kérdésekre és dilemmákra fókuszál, amelyek talán némileg más megvilágításba helyezik a helyesírás tanítását, szerepét, illetve bizonyos tekintetben annak súlyát. Természetesen nem a helyesírás fontosságának a megkérdőjelezése a cél, hiszen – attól függetlenül, hogy mennyire tartjuk lényegesnek a helyesírási szabályok betartását – a helyesírásunk kétségtelenül befolyásolja a megítélésünket, előnyök és hátrányok forrása lehet, akárcsak a nyelvhasználatunk. Ennek tudatában pedig rendkívül lényegessé válik nemcsak az, hogy mit tanítunk a témát illetően, hanem az is, hogy hogyan tanítjuk azt: mennyire vesszük figyelembe az egyéni különbségeket, milyen (nyelvi) ideológiákat működtetünk az erről való gondolkodásunk során.

A tanulmány a helyesírás anyanyelvi órákon betöltött szerepének tisztázásán túl arra igyekszik felhívni a figyelmet, hogy a helyesírás – amennyiben nem a helyén kezeljük – jelentős mértékben torzíthatja az értékelésünket. Mindezt néhány valós, hétköznapi nyelvhasználóktól származó példaanyaggal igyekszik alátámasztani, hangsúlyozva, hogy a látszat sokszor csalóka, így könnyen előítéletességhez és hibás értékeléshez vezethet. Ebből kifolyólag a tanulmány néhány lehetséges megoldást, javaslatot is ismertet a téma kapcsán.

2. A helyesírás és a Nemzeti alaptanterv

A hazai kerettantervekben és a 2020-ban módosítottak címkézett, valójában azonban teljesen új Nemzeti alaptantervben (vö. Jánk 2020; H. Tomesz 2020) nem csekély szerep jut a helyesírásnak: mint témakör és mint elérendő cél, elsajátítandó ismeret, készség számos helyen és formában egyaránt megjelenik a szabályozó dokumentumokban.

A Nemzeti alaptantervben (2020: 301) a magyar nyelv és irodalom műveltségterület céljai között másodikként szerepel, hogy „a tanulók nyelvi megnyilatkozásai megfeleljenek a magyar nyelvhelyesség, illetve helyesírás szabályainak”. Szintén a nyelvhelyességgel összekötve, pontosabban összemosva jelenik meg a helyesírás több évfolyamon, egy-egy témakörhöz (pl. anyanyelvi kultúra, anyanyelvi ismeretek) rendelt átfogó célként vagy elvárt tanulási eredményként. Azonban azt – ahogy a 2012-es tantervi előd is – nagyvonalúan elhallgatja az új tanterv, hogy mit ért nyelvhelyesség alatt, annak ellenére, hogy hétszer is szerepel a dokumentumban. Ez ezért rendkívül problematikus, mert a nyelvhelyesség értelmezése alapvetően kétféle úton lehetséges. Az egyik a hagyományos nyelvművelői felfogás szerinti interpretáció, ami szerint a nyelvben, illetve a nyelv különféle változataiban léteznek olyan nyelvi formák, amelyek eredendően jobbak, helyesebbek, mint más formák. A másik lehetőség, hogy a nyelvhelyességet az adott szituációnak megfelelő nyelvhasználatként fogjuk fel, vagyis figyelembe vesszük az adott kontextust. A probléma az első felfogással van, mivel ez az előíró és egyben felcserélő szemléletmód nyelvészeti-ileg megalapozatlan, anyanyelv-pedagógiai szempontból pedig meglehetősen kártékony, a személyiségfejlődést gátló hozzáálláshoz, tevékenységhez nyújt legitimációs alapot (vö. Kontra 2001; Jánk 2019).

A preskriptív-felcserélő szemlélet megjelenésének esélye fokozottan érvényes a nyelvhelyesség helyesírással történő összemosásának esetében (vö. Ludányi 2017). A nyelvhasználóknak egy jelentős része ugyanis úgy vélekedik, hogy ami a helyesírási szótárakban (vagy nyelvtankönyvekben, nyelvhelyességi kiadványokban) van, követendő a beszédben is, vagyis, hogy a helyesírás az alapja a nyelvhelyességnek, az előbbi határozza meg az utóbbit. Vagyis azt legitimálja, hogy az embereknek elő kell írni, hogy hogyan használják a nyelvet (szóban és írásban egyaránt). Erre pedig ráerősítenek a tanterv szerzői az olyan megnyilvánulásokkal, mint például a 308. oldalon található instrukció: „társai és saját munkájában a tanult formáktól eltérő, gyakran előforduló helyesírási hibákat felismeri és javítja”.

A fenti elvet követők és megfogalmazók jó eséllyel nincsenek tisztában azzal, hogy a gyerekek között jelentős különbségek vannak általánosságban és nyelvi értelemben is. Ezek a nyelvi különbségek kihatással vannak többek között a gyerek helyesírási „teljesítményére”. Nemcsak abban van különbség, hogy mennyire fogékonyak ezekre a szabályokra vagy mennyire motiváltak azok megtanulásában, hanem abban is, hogy milyen nyelvi alapjuk van hozzá.

3. A helyesírás és a nyelvjárási háttér

Az iskolában, azon belül különösen a magyar nyelv és irodalom órákon a nyelvi szocializáció, s az annak nyomán elsajátított nyelvi tudás (ismereteket, képességeket és készségeket egyaránt beleértve) elemi jelentőséggel bír. Az a nyelvi háttér, tudás, amit a gyermek magával hoz, az iskolai, majd később az életben történő érvényesülés egyik legfőbb alapjává válik az évek alatt. A különféle értékelési eljárásokkal – a szóbeli feleletek esetében különösen – nem a valódi tudást vagy az eredetileg mérni-értékelni kívánt tudást értékelik a pedagógusok, hanem leginkább a nyelvi jegyeket, s a standardnak való megfelelést (I. Jánk 2019). Nincs ez másképp az írásbeli produktumok értékelése során sem, legfőképp a helyesírásra vonatkoztatva.

Az elmúlt évtizedekben viszonylag csekély számú magyar kutatás foglalkozott a nyelvi háttér és a helyesírás összefüggéseivel bármilyen tekintetben. A legjelentősebb ilyen irányú munka Kiss Jenő nevéhez köthető, aki a 90-es években végzett longitudinális vizsgálatot a rábaközi Mihályiban tanuló diákok körében. Kiss (1999) kutatásában az olyan helyesírási hibákra fókuszált, amelyek egyértelműen a tanuló nyelvjárásából eredeztethetők (pl. felső nyelvállású hosszú magánhangzók rövidülése [*ut* – *út*], mássalhangzók magánhangzóközi és szó végi kettőződése [*pirossan* – *pirosan*]). Ezeket a helyi nyelvjárási sajátosságok összegyűjtése és kiválasztása után tanulói fogalmazások elemzésén keresztül vizsgálta. A kutatásból az derült ki, hogy a nyelvjárásfüggő (nyelvjárási háttérrel összefüggő) helyesírási hibák száma a vizsgált tanulóknál átlagosan 34% volt (ugyanaz tíz évvel korábban az ötödik osztályban 51%, míg felsőbb évfolyamoknál nagyjából 15–17%).

Ugyanezt a módszert és elméleti kiindulópontot használva egy 2008-as kutatás (Boda 2011) megerősítette Kiss eredményeit. Ebben a vizsgálatban a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régióban található Pápa általános iskola és gimnáziumi tanulói, illetve az ő fogalmazásaik képezték a vizsgálati mintát. A nyelvjárási eredetű hibák aránya ebben az esetben 60% és 82% között mozgott évfolyamtól függően. Mindezt megerősíti Parapatics Andrea nyelvjárási eredetű helyesírási hibákat tartalmazó példaanyaga, amit ugyanebben a nyelvjárási régióban gyűjtött egy évtizedes tanári pályafutása alatt a tanulók munkáiból (Parapatics 2020: 45–51).

Ugyancsak a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió területén élő 8–12 éves tanulók írásbeli produktumait vizsgálta Koós Ildikó, méghozzá nyolc település bevonásával (Koós 2017). A 2013 és 2016 között gyűjtött adatok értelmében az alsó tagozatos, 8–10 éves korosztály munkáiban a teljes hibaszámon belül 64–77% a nyelvjárási hibák aránya, míg a 10–12 éves tanulók fogalmazásaiban ugyanez 17–60% között mozgott (az arányok nagy szórása az egyes települések és évfolyamok különbségeiből adódott).

Tehát a fenti kutatások értelmében a nyelvjárásból adódó nyelvi hátrány egyértelműen megmutatkozik a helyesírás területén, problémát jelent a gyermek számára elsődlegesen a négy helyesírási alapelv közül a kiejtés elvének

alkalmazásánál. Ez nem csupán a tanórán, a fogalmazások és dolgozatok értékelésénél jelentkezik: a jelenleg érvényben lévő érettségi szabályzat szintén a standardközpontú, egynormájú szemléletet tükrözi. A magyar nyelv és irodalom írásbeli érettségi vizsga javítókulcsa gyakorlatilag teljesen kizárja a különféle nyelvváltozatok, a nyelvi diverzitás, s a nyelvjárási ejtészváltozatok létjogosultságát (l. részletesebben Parapatics 2020: 35–69).

4. A helyesírás és a szociokulturális háttér

Habár a fentiek elsődlegesen a nyelvjárási háttérre, a nyelvi hátrány dialektuson alapuló megjelenésére koncentrálnak, a hétköznapokban a szociolingvisztikai keretekben értelmezett nyelvi hátránynak van egy másik típusa is. A nyelvjárási eredetű hátrány mellett beszélhetünk még szocioökonómiai státusból (SES) vagy szociokulturális háttérből származó nyelvi hátrányról is, ami különféle sajátosságokban mutatkozik meg. A szociális értelemben vett hátrányosabb helyzetű családoknál a mondathosszúság rövidebb, azzal együtt kevesebb kijelentő mondatot (de több felszólítót), mellérendelést, jelzőt és nem jelen idejű igealakot használnak, mint a magasabb társadalmi státuszú és iskolai végzettségű családokban. Ezen túlmenően több az önisméltés és kevésbé változatos a szóhasználat (különösen az elvont fogalmak használata problémás), valamint fokozottan sztereotip jellegűek a megnyilvánulások az alacsonyabb szocioökonómiai státuszú családok gyerekeinél, ami nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy van egy nagyon mély szakadék az iskolázottabb és a kevésbé iskolázott gyerekek szókincsé között (Bernstein 1981; Logan et al. 2019; Réger 1990: 104–115). Ez minden valószínűség szerint nem hagyja érintetlenül a helyesírást sem: ahogy a nyelvjárási háttérből bizonyíthatóan származnak helyesírási hibák, úgy a szociokulturális háttérre visszavezethető helyesírási hibák is léteznek, bár ezeket a korábbiakban nem igazán vizsgálták. Ez valószínű annak köszönhető, hogy míg a nyelvjárási eredetű helyesírási hibák viszonylag egyszerűen beazonosíthatók (pl. hangtani vagy szókészleteti sajátosságok alapján), addig a szociokulturális jegyek esetében ez jóval nehezebb, problematikusabb, mivel ezek számos esetben (pl. szóisméltés) inkább stilisztikai-grammatikai jellegűek, arról nem is beszélve, hogy ezek markerei – miként a nyelvváltozatok is – gyakran egybeesnek nyelvjárási markerekkel. Ennek ellenére van néhány olyan jelenség, ami egyértelműen ide sorolható, úgymint:

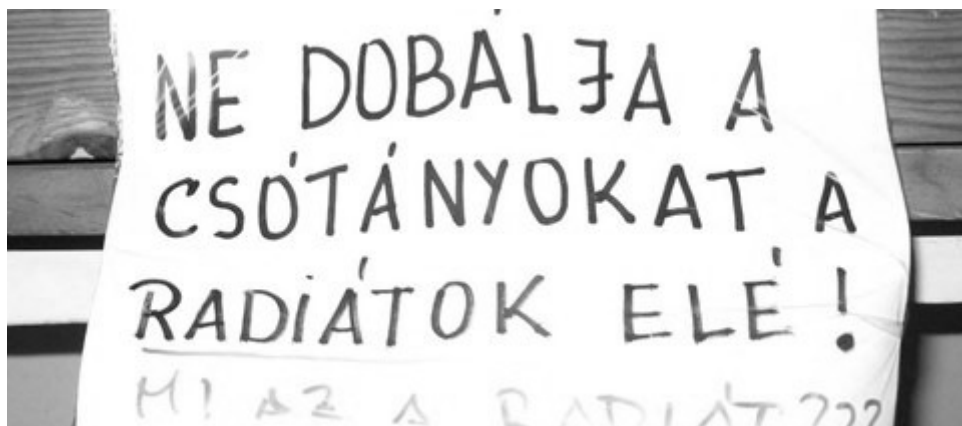
- mondatvégi írásjelekkel kapcsolatos helyesírási hibák (pl. indokolatlan felkiáltójelek, l. 1. és 2. kép);
- szókincsbeli hiányosságokra visszavezethető helyesírási hibák (l. 3. és 4. kép);
- töredékes mondathasználatból (pl. egyes mondatrészek, szerkezetek egyeztetésének hiányából) származó hibák (l. 5. kép).

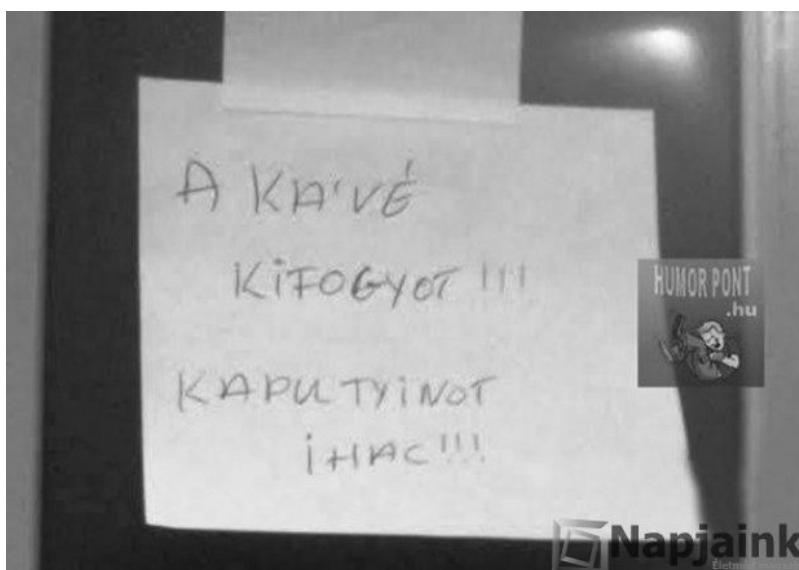
1. kép. Indokolatlan felkiáltójelek használata egy Facebook-posztban

2. kép. Indokolatlan felkiáltójelek (esetleges szókincsbeli hiányossággal, l. auna méj 'Auna márkájú mélynyomó, mélyláda') egy Facebook-hirdetésben

3. kép. Szókincsbeli hiányosságokra visszavezethető helyesírási hiba (radiátok – radiátorok) egy lépcsőházi kiírásban

4. kép. Szókincsbeli hiányosságokra visszavezethető helyesírási hiba (*kaputyino – kapucsínó) egy automatán

Sziasztok azt szeretnem mondani hogy haa tudna walaki eladot prestigioaba elmet sz irjon ram wagy hivhst telefon szamomon [REDACTED] es haa wan walakinek lehet egyezni barkivel haa wan olyan ellleme prestigio

😁 1

1 hozzászólás

👍 Tetszik

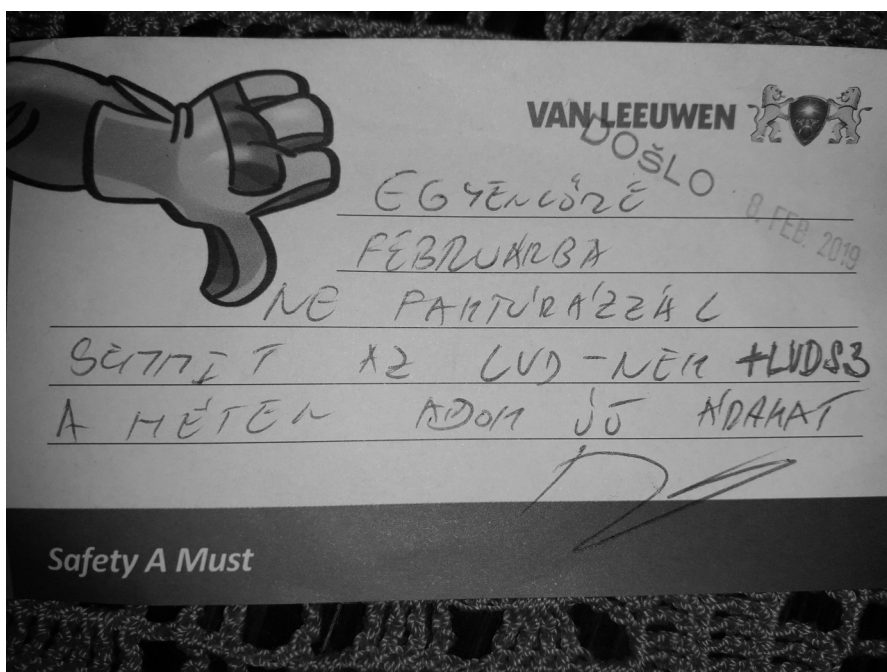
💬 Hozzászólás

➦ Megosztás

5. kép. Töredékes mondathasználatból származó helyesírási hiba egy Facebook-posztban

Bár az utolsó pont némileg kérdéses, hiszen nem kifejezetten helyesírási hibának számít, ám a fentiekben vázolt nyelvhelyesség-értelmezés és az érettségi javítókulcsának instrukciói alapján semmiképp sem hagyható figyelmen kívül. A 2020-as magyar nyelv és irodalom középszintű érettségi javítási útmutatója alapján több pont levonása szükségeltetik többek között a „jellemzően töredékes vagy dagályos előadásmód, értelemzavaró mondat szerkesztési, szókincsbeli pontatlanságok”, „szegényes, széteső mondat szerkesztés”, valamint a „sivár szókincs, értelemzavaró szóhasználat” miatt.

Habár az érettségi javítókulcsában megfogalmazott elvárások, illetve a helyesírási szabályzat követése többnyire a tanórákon is elvárásként deklarálódnak, mégis megkérdőjelezhető a létjogosultságuk a hagyományos formájukban. Egyfelől azért, mert a kiejtés elve azonnal értelmét veszti, amint egy nem standardban beszélő személy számára írjuk elő, de akár egy standardban beszélő számára is nehézségeket okozhat (klasszikus példa erre a *-ba/-be* inessivusi használata vagy a *mindjárt* forma, l. alább 6. és 7. kép).

6. kép. A *-ba/-be* inessivusi használata egy kétnyelvű (szlovákiai magyar) környezetben íródott üzeneten

7. kép. A mindjárt *lexéma* kiejtés szerinti írásmóddal egy budapesti kapun

Másfelől – és ez talán a nagyobb probléma – értelmetlen és igazságtalan összemosni a helyesírást az intelligenciával vagy más tudással, a helyesírás ugyanis nem azok fokmérője. Attól, hogy egy írásbeli produktum helyesírása nem megfelelő, tartalmilag és sok más szempont szerint lehet kiváló. És persze fordítva: attól még, hogy egy szöveg helyesírása hibátlan, nem biztos, hogy más szempontok mentén ne lehetne problémás. Mindennek szemléltetésére az alábbiakban két példát közlök.

Ingtatlan felszereltsége: **Fürdő és WC külön,**

Beépített konyha

Méret: **28 m²**

Havi közösköltség: **4700 Ft/hó**

Leírás

Kaposváron a belvároshoz közel – két szobás garzon lakás eladó! Az építész által tervezett lakás teljesen felújított! Csendes hely, kevés emberrel.
Az ár irányár, nem képezi alku tárgyát.

8. kép. *Online lakáshirdetés*

9. kép. Online lakáshirdetés

A fenti képek közötti különbség a helyesíráson túl, hogy míg az egyik kellően informatív és a lényegre fókuszál (9. kép), addig a másik ugyanezt nem teszi meg, ráadásul tartalmilag értelmezhetetlen a 2 szobás garzonlakás kifejezés, amely a hirdetésben szerepel (8. kép). Bár komolyabb helyesírási hibát nem ejt a hirdető (kivéve a külön- és egybeírást), mégsem tekinthető jó hirdetésnek, hiszen alapvető adatok, információk hiányoznak a hirdetett lakással kapcsolatban, illetve az említett, önmagában paradox terminustól kevésbé tekinthető hitelesnek, kevésbé vehető komolyan. Ha ezt iskolai kontextusba helyeznénk, akkor könnyen meglehet, hogy valami olyasmi történne, hogy az a tanuló, aki az első hirdetést írta (vagy egy azzal ekvivalens másik szöveget), jobb értékelést kapna, mint az, aki a másodikat, pedig bizonyos szempontból az egyik, míg egy másik szempontból a másik a jobb.

5. Összegzés helyett: lehetőségek

Félreértés ne essék: jelen tanulmány célja nem annak elérése, hogy a nyelvi háttérrel összefüggésbe hozható helyesírási hibákat figyelmen kívül hagyják a pedagógusok, ahogy az sem, hogy pálcát törjön a helyesírási szabályzat (vagy annak készítői) fölött. A cél sokkal inkább az volt, hogy kissé más megvilágításba kerüljön a helyesírás és annak tanítása, valamint hogy felhívjam a figyelmet néhány olyan szempontra, amit egy pedagógusnak semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagynia a munkája során. Természetesen ezek a szempontok csakis megfelelő szakmai háttérrel és módszertani eszköztárral kivitelezhetők. Éppen ezért a tanulmány nem szeretne adós maradni a lehetséges szakmódszertani eszközök és megoldások ismertetésével. Ezért zárógondolatként álljon itt a teljesség igénye nélkül néhány ilyen lehetőség.

Az első a német nyelvterületeken már évtizedek óta ismert és használt **nyelvihibaföldrajz**, ami azt jelenti, hogy térképes megjelenítésben teszik láthatóvá, hogy az adott nyelvterületen hol és milyen nyelvjárásfüggőségű helyesírási

hibák fordulnak elő legtipikusabban (Kiss 1999). Ennek magyar nyelvterületre történő kidolgozása tudtommal nem történt még meg, ám a nyelvjárási atlaszok és egyéb nyelvjárási gyűjtemények hasonló funkciót láthatnak el a hozzáértő kezekben. A hangsúly azon van, hogy a pedagógus ismerje az adott csoportra jellemző nyelvi sajátosságokat, mert annak hiányában az olyan egyszerű alapelvek tanítása is problémákban ütközik, mint például a kiejtés elve – hiszen a kiejtés elve a standard nyelvváltozat szerinti kiejtést veszi alapul, amivel a magyar gyermekek egy jelentős hányada nem vagy csak korlátozottan rendelkezik.

Az előbbiekhöz részben kapcsolódik az **online felületek használata** mint lehetőség (Szerdi 2019), különös tekintettel a kifejezetten helyesírási tanácsadással foglalkozó portálokra (pl. helyesiras.mta.hu online helyesírási tanácsadó portál – erről részletesebben I. Ludányi 2019a, 2019b) és a különféle nyelvi korpuszokat tartalmazó honlapokra (pl. Magyar nemzeti szövegtár; MNSz. vagy MNSz.² – erről I. Kalcsó 2010; Magyar Nyelvjárási hangoskönyv; Szlovákiai Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv). Ahhoz azonban, hogy ezek valóban hatékony segédeszközök legyenek, érdemes mélyrehatóan átvizsgálni és kipróbálni a működésüket, illetve tudatosan beépíteni őket a tanítási folyamatba.

Szintén érdemes megfontolni a már **meglévő segédanyagok** használatát. Az elmúlt évtizedben több olyan munka is megjelent (pl. Beregszászi 2011; Parapatics 2018), amely egyes régiók nyelvi sajátosságait figyelembe véve, sőt arra alapozva tanítja a helyesírási ismereteket. Ez nemcsak a szemléletmód miatt öröndetes, hanem mert időt és energiát is spórolhat vele a pedagógus, ami, ha őszinték akarunk lenni, jelentős szempont a mai magyar közoktatásban.

Nemcsak meglévő segédanyagok, hanem meglévő tanulási módszerek, eszközök is rendelkezésünkre állnak e témakör kapcsán. A **tanulói portfólió és a nyelvi napló** készíttetése a tanulókkal egy reflektív módon történő tanulást tehet lehetővé akár a helyesírási problémák, nehézségek területén is: a diákok maguk gyűjthetnek nyelvi anyagokat, adatokat, típushibákat stb., amelyeket később különféle munkaformában dolgozhatnak fel csoportosan, párban vagy akár projektben (vö. Lanstyák 2010; Parapatics 2020: 98–102; Domonkosi–Ludányi 2020).

Végül megemlíthető a **szépirodalmi példák**on történő szemléltetés. Több olyan mű (pl. Nagy László: Zuzmara; József Attila: Mikor az uccán átment a kedves; Kosztolányi Dezső: Akarsz-e játszani; Babits Mihály: Esti kérdés) is ismert, ami a mai és/vagy a köznyelvi normának megfeleltethető kiejtés szerinti helyesírástól eltér. Persze ezt hívhatjuk költői szabadságnak vagy valami hasonlóknak, ám érdemes tudni, hogy ezek leginkább nyelvjárási háttérből eredeztethető helyesírási hibák, ugyanolyanok, mint a gyermekeknél az iskolában. Éppen ezért a legfontosabb, hogy amellet, hogy tisztában vagyunk ezekkel a jelenségekkel, próbáljunk az ezzel kapcsolatos előítéleteinken is túllátni.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2011. *A lehetetlent lehetni: tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bernstein, Basil 1981. Codes, modalities and the process of cultural reproduction: A model. *Language and Society* 10/3: 327–363. <https://doi.org/10.1017/S0047404500008836>
- Boda Annamária 2011. A helyesírás tanítása nyelvjárási háttérű tanulók számára. *Anyanyelv-pedagógia* IV/3: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=333> (2020. 06. 24.)
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia 2020. Problémaalapú szemlélet az anyanyelvi nevelésben. In: *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség. A Variológiai kutatócsoport nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának előadásai*. Selye János Egyetem. Komárom. Megjelenés alatt.
- Jánk István 2020. A NAT 2020 és az anyanyelvi nevelés. *Nyelv és Tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/nat-2020-es-az-anyanyelvi-neveles> (2020. 06. 24.)
- Kalcsó Gyula 2010. Mit tanítsunk az ikes ragozásról? *Anyanyelv-pedagógia* III/3: <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=274> (2020. 06. 23.)
- Kiss Jenő 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárási és a nyelvjárási háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 123/4: 373–381.
- Kontra Miklós 2001. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF. Szeged. 153–216.
- Koós Ildikó 2017. A nyelvjárási regiszter használatával összefüggésbe hozható helyesírási hibák elemzése nyugat-dunántúli általános iskolások írásmunkái alapján. *Képzés és Gyakorlat* 15/4: 115–123.
- Lanstyák István 2010. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12/3: 53–76.
- Logan, Jessica A. R. – Justice, Laura M. – Yumuş, Melike – Chaparro-Moreno, Leydi Johana 2019. When Children Are Not Read to at Home: The Million Word Gap. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*. 40/5: 383–386. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000657>
- Ludányi Zsófia 2017. Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 12/2: 32–48.
- Ludányi Zsófia 2019a. Online segédeszközök a helyesírás tanításában: helyesiras.mta.hu In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat: Helyesírásról sokszínűen*. Líceum Kiadó. Eger. 115–127.
- Ludányi Zsófia 2019b. Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai. In: *Szabályok, normák, nyelvhasználat. Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalkítás köréből*. Líceum Kiadó. Eger. 79–87.
- Nemzeti alaptanterv 2020. *Magyar Közlöny* 2020/17: 290–446.

- H. Tomesz Tímea 2020. A kommunikációs készségfejlesztés lehetőségei a felső tagozatos nyelvtankönyvekben. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica* XLVI: OLDALSZÁM.
- Parapatics Andrea 2018. *Nyelvjárástani munkafüzet. Feladatok a magyar nyelv területi változatosságának megismeréséhez*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Parapatics Andrea 2020. *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés: Tények, problémák, javaslatok*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szerdi Ilona 2019. Javaslatok a digitális nemzedék helyesírási készségének a fejlesztéséhez. *Anyanyelv-pedagógia* 11/2: 39–49. DOI: 10.21030/anyp.2019.2.5. <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=785> (2020. 06. 29.)

KESZLER BORBÁLA

MELYIK A HELYES MEGOLDÁS? AZ A/AZ, E/EZ MUTATÓ NÉVMÁS + NÉVUTÓS KAPCSOLATOK HELYESÍRÁSÁRÓL

Ha olvasgatjuk a helyesírási szabályzatot, gyakran találkozunk kétféle írásmóddal. Például: *rosszul esik*, de: *rosszulesik*, *tovább tanul*, de *továbbtanul*. A kétféle írásmód között jelentésbeli különbség van: *Rosszul esett*, és eltörte a lábát, de: *Rosszulesett*, hogy elfelejtette a névnapomat. Vagy: *Este tovább tanult*, mint ahogy tervezte, de: *A fiam tervezi*, hogy *továbbtanul*. Világos, hogy a két első mondat *rosszul* és *tovább* szava az állítmányhoz kapcsolódó (mód-, illetve idő-) határozó. A másik két mondatban ugyanezek a szavak az igével szemantikai egységet alkotnak. A *rosszulesett* azt jelenti, hogy megbántódott, nem örült annak, amit hallott vagy tapasztalt; a *továbbtanul* pedig azt, hogy a tanulmányokat magasabb szinten kívánja folytatni. De természetesen lehetne sorolni még a további eseteket is, például: az édesanyámat *ápoló nő* nagyon lelkiismeretes; de: az *ápolónőknek* sokat kell éjszakázniuk. Ilyenkor a jelentés dönti el, hogy melyik írásmódot kell választani.

Sok bizonytalanságot okoz azonban a mutató névmás + névutó kapcsolatok írása, különösen azért, mivel ezek írásával kapcsolatban a helyesírási szabályzat és a szótár sem ad feleletet minden lehetséges típusra.

A Magyar helyesírási szótárból (MHSz.²⁰¹⁷) kigyűjtöttem 32 *az* + névutós és 32 *ez* + névutós esetet, és megpróbáltam ezek írásával kapcsolatban valamilyen eddig ki nem mondott grammatikai alapú szabályt megállapítani. Kihagytam a vizsgálatból az *-n* ragos mutató névmás + névutós kapcsolatokat (pl.: *azon + felül*, *azon + kívül*, *ezen + felül*, *ezen + kívül*). Nehézséget okozhat azonban a szótár használója számára az, hogy nem minden mutató névmás + névutó kapcsolatnál van feltüntetve minden lehetséges típus írásmódja.

A vizsgált esetek: *a/az*, *e/ez* + *felé*, *felett*, *felől*, *fölé*, *fölül*, *helyett*, *köré*, *körül*, *közé*, *közben*, *között*, *közül*, *mellé*, *mellett*, *mellől*, *miatt*, *mögé*, *mögött*, *mögül*, *nélkül*, *szerint*, *alá*, *alatt*, *alól*, *által*, *elé*, *ellen*, *elől*, *előtt*, *íránt*, *óta*, *után*.

Az *a/az*, *e/ez* + névutós kapcsolatok közös szabályai

Fő, általános szabályként megállapítható, hogy ha az ilyen kapcsolatok kijelölő jelző szerepét töltik be, akkor a mutató névmást külön kell írni a névutótól, például: *a felé a ház felé*, *a miatt a hiba miatt*, *e mellett a ház mellett*, *e szerint a hír szerint* stb. Ezt az írásmódot minden esetben feltünteti a szótár. Hasonlóan a különírás helyes a kizáró ellentétes mellérendelésben is: *a közben* érkezett meg, nem *előtte*; *a felől* jött, nem *e felől*. Ezt a típust csupán két esetben említi a szótár, bár

más mutató névmás + névutós kapcsolatnál is érvényes ez a szabály, például: ne *a közé*, hanem *e közé* tegyed; nem a szekrényben, hanem *az alatt* találsz meg; *az ellen* harcolunk, nem ellenetek. Ugyancsak a különírás helyes olyan kapcsolatos mellérendelésekben, ahol a második tagmondat mutató névmása az első mondat egy főnévére utal vissza: ott az a fa, *az alatt* találsz meg; itt egy fa, *ez alatt* megpihenhetünk; volt ott egy fa, *a köré* telepedtek le; ott egy oszlop, *a mellé* állhatsz; de ez még a reklám, *ez után* következik a film. Az összesen 64 mutató névmás + névutós kapcsolat közül csak ebben az öt esetben szerepel ilyen jellegű példa a szótárban, bár egyéb esetekben is érvényes ez a szabály, például: nem találom a napszemüvegemet, *a nélkül* fogunk elmenni; itt egy kapu, *az elé* álljatok; rossz ez a szabály, *ez ellen* kell harcolni stb.

Kizárólag az az + névutós esetekre vonatkozó szabályok

Az *az* mutató névmás + névutó esetében, ha az *az* utalószóként szerepel a főmondatban, akkor egybe kell írni, ha *hogy* kötőszós mellékmondat követi, például: jó úton halad *afelé*, *hogy...*; *aköré* csoportosította, *hogy...*; *anélkül*, *hogy* szólt volna stb. Erről az esetről a szótár 13-szor emlékezik meg.

Ha azonban az *az* + névutós utalószós főmondatot vonatkozó névmási kötőszós mellékmondat követi, akkor a különírás helyes. Erre az esetre csupán egy példát találtam a szótárban (*a végett* jött, amit itt felejtett), pedig ez is általános szabálynak tűnik, például: *a helyett* jött, aki megbetegedett; *az iránt* érdeklődött, aki tegnap itt járt; *az alatt* történt, amikor nem volt otthon.

Az *az* + névutós kapcsolatok néha határozószóvá/határozószói névmássá, illetve mellérendelő kötőszóvá váltak. Ilyenkor az egybeírás helyes: *azelőtt* (= korábban) több gondom volt; tehetséges, *amellett* (= sőt) szorgalmas is stb.

Az ez + névutós esetek külön típusai

Az *ez* + névutós kapcsolatok már gyakrabban válnak határozószóvá/határozószói névmássá és kötőszóvá. Ilyenkor az egybeírás helyes: *efelé* tart a fejlődés; *efelett* nincs vita; *efelől* nyugodt vagyok; *efölött* nincs vita; játszol, *ehelyett* tanulhatnál; olvasott, de *eközben* a rádióra is figyelt; buta, *emellett* még goromba is; későn keltem, s *emiatt* elkéstem; [tanulnod kell], *enélkül* nem mész semmire, tanulni szeretnék, *evégett* jöttem; sokáig távol volt, *ezalatt* nagyon megváltozott; *ezelőtt* (= korábban, régebben) barátságosabb volt; *ezután* (= ezentúl): [Mit várjunk *ezután*, nem látom előre (Berzsenyi Dániel)]. (Szerintem az *ezután* szokásosabb jelentése: mostantól fogva, a jövőben, például: *ezután* nem fogok dohányozni.)

Összefoglalva

Ami a fentiekből kiderül, az az, hogy mivel a szótárban nem találunk minden típussal kapcsolatban útmutatást (s nem is találhatunk, hiszen a szótár nem térhet ki minden esetre, hiszen akkor már szabályokat kellene megállapítania, s ez nem a feladata), érdemes lenne a jelentés vizsgálatán kívül alaposabban utánanézni a lehetséges grammatikai szabályoknak, hogy helyesírásunk még pontosabb legyen.

Irodalom

MHSz.²⁰¹⁷ = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

LACZKÓ KRISZTINA

A HELYESÍRÁSI HIBÁK ÉRTÉKELÉSE

1. Bevezetés

Bozsik Gabriella munkásságának egyik igen fontos területe a magyar helyesírás, valamint a helyesírás tanításának módszertani vonatkozásai. Nemcsak cikkei, tanulmányai, több évtizedes oktatói tevékenysége, hanem például a helyesírási versenyek szervezése is ezt bizonyítja. A Nagy J. Béla helyesírási verseny a felsőoktatási intézmények hallgatói számára 1987-ben Egerben indult, és Bozsik Gabriella tanárnő a kezdetektől a lelke volt ennek a rendezvénynek. Magam is a verseny kapcsán ismertem meg őt, és kapcsolódott össze hosszú időre a versenyen végzett tevékenységünk. Nem véletlen az sem, hogy éppen az ő tollából született meg a verseny 20 éves jubileumára való visszatekintés is (Bozsik 2017, 2019). Módszertani vonatkozásban pedig szinte a helyesírás minden részterületével foglalkozott: a külön- és az egybeírással (2011, 2013), a tulajdonnevekkel (2007a, 2007b), azon belül is kiemelten az intézménynevekkel (1993, 1994) és a földrajzi nevekkel (2000, 2004); összegezte a helyesírás-tanítás tanulságait (2003), és készített gyakorlatsorokat is (1996, 1998, 2007c, 2009). Születésnapja tiszteletére ehhez a témakörhöz szeretnék kapcsolódni néhány gondolattal. Azt a kérdést helyezem a középpontba, hogy vajon a középiskolai gyakorlatban hogyan súlyozzuk a helyesírási hibákat a javítások során, és ezek mögött milyen megfontolások, milyen esetleges elméleti megfontolások állnak, továbbá mit lenne érdemes újragondolni.

2. A magyar helyesírás tartományai

A 21. század elejére vitathatatlaná vált: a magyar helyesírás, amely a kezdetektől akadémiai státuszban van (a státuszkérdésre lásd pl. Laczkó 2018), rendkívül magas presztízsértékkel rendelkezik. Jóllehet a központi szabályzat valójában ajánlasként fogalmazódik meg, a helyesírás preskriptív normája miatt az írásgyakorlat gyakorlatilag kötelező jellegűként kezeli. Erre mutat az a fajta szankcionálás (ma már pozitív attitűddel), ahogyan az iskola kezeli a helyesírási hibákat; az az általánosítható tapasztalat, hogy az online térben igen gyakori, hogy a résztvevők egymást a helyesírási teljesítmény alapján ítélik meg (lásd a *helyesírásnáci* kifejezést);¹ továbbá nagyon fontos, hogy a nem anyaországi magyar írásgyakor-

---

1 Ismeretes a *nyelvtannáci* kifejezés is, és az a tapasztalat, hogy ez a „terminus” is többnyire a helyesírásra vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy az emberek számára a mindennapi írásgyakorlatukban a helyesírás az, amely a leginkább feltűnő, amely a szabályozás okán megfogható, érzékelhető és megítélhető.

lat sem hozott létre a központitól eltérő szabályozást, hanem elfogadja az akadémiai állásfoglalást. Az viszont, hogy a helyesírásra nem egyformán van mindenkinek szüksége, már nem ennyire kétségtelen tény, így nagyon hangsúlyossá kell tenni, hogy több helyesírási tartományt kell megkülönböztetni. Hiszen más mélységben kell ismernie és használnia a rendszert a kisiskolásnak, mint a professzionális írásbeliségben a kiadványok előkészítésével foglalkozó szakembernek vagy a szaknyelvi fordítónak. Ezen az alapon alakult ki a négy helyesírási tartomány, amelyet négy egymással összefüggő helyesírási kiadványhoz köthetünk. A központi bázist értelemszerűen az AkH.¹² jelenti, amely 2015-ben jelent meg 31 évvel az elődje után. Alapvetően nem változott meg a szabályzati korpuszkérdés, sem a rendszert alakító norma, az alapelvek helyzete, a változtatás oka a nyelvben bekövetkező változások (a magyar helyesírás a kezdetektől nyelvkövető jellegű) és az úzus felől felmerülő igények voltak. Az akadémiai bizottság a változtatásokat három elv mentén igyekezett megvalósítani: 1) a korpusz mint az úzus reprezentációja, 2) a rendszer és 3) az első két pont között megteremtendő konszenzus hármassága mentén. Az akadémiai szabályzat mellett az iskola alsóbb évfolyamai számára létezik ennek a leegyszerűsített változata, amely a 11. kiadás kiegészítőjeként *Helyesírásunk* (Gráf–Fábián–Szemere 1999), mai átdolgozott változatában pedig *Kis magyar helyesírás* (Siptár–Keszler–Tóth 2016) címmel jelent meg. A központi szabályozás másik oldalán pedig a helyesírási kézikönyvet találjuk, amely túlmutat a helyesírási szabályzaton, és olyan írásgyakorlati tudnivalókat, ajánlásokat is megfogalmaz, rendszerez, amelyek a központi szabályzatnak nem lehetnek részei (Laczkó–Mártonfi 2004). Ez a három tartomány egyfajta rész-egész viszonyban van egymással. Így a különböző iskolafokok és a professzionális írásbeliség, a kiadók stb. igényei is teljes mértékben kielégíthetők. Negyedik tényezőként – mindegyikkel értelemszerűen erős átfedésben – jelennek meg továbbá a szaknyelvi helyesírási szabályozások. A szaknyelvi helyesírások részlegesen jelen vannak az iskolai oktatásban, hiszen a különböző tudományterületek iskolai terminológiáját érintik, és természetesen a szakmai-tudományos írásbeliség részét képezi a professzionális írásbeliségnek, a szöveggondozásnak vagy a szakfordításoknak is.

A magyar helyesírás a szaknyelvek szabályozásában komoly munkát végzett a korábbi időszakban. Az elmúlt néhány évtizedben megszületett a műszaki, katonai, közgazdasági, orvosi, kémiai, állat- és növényrendszertani, földrajzi névi helyesírási szabályozás (vö. Fábián 1993; Mártonfi 2018), és hamarosan megjelenik a fizikai helyesírási szótár is. A szaknyelvi helyesírások tekintetében azt látjuk, hogy kétféle megoldási lehetőség kínálkozik a szabályozásukra. Ha egy szakterület ugyanis olyan terminológiával rendelkezik, amelyik az írásgyakorlatában nem tér el az alapvető, a helyesírás normáinak megfelelően működő szabályoktól, tehát ugyanazok a nyelvi tényezők alakítják, csak esetleg jellegzetes speciális vonásokat mutat,² akkor elegendő, ha a terminológiát szaknyelvi

2 Például az orvosi nyelvben a latinus vagy magyaros írásmód kérdése, amely ott sokkal profiláltabb tényező, mint általában a sztenderd helyesírásban, vö. Bősze–Laczkó 2009; Ludányi 2016; Bősze 2018.

helyesírási szótárak tartalmazzák összegző bevezetővel, amely kiemeli az adott szaknyelv terminológiájának rögzítésére vonatkozó leglényegesebb tudnivalókat, külön szabályzatra nincsen szükség. Ha azonban egy szaknyelv nomenklatúrával rendelkezik, azaz a terminusok leírásában nem a sztenderd szabályok az irányadók, akkor szükség van külön szabályzat kidolgozására is. Jellemzően ilyen a kémia, az állat- és növényrendszertan, valamint a földrajzi nevek írása.

3. A helyesírás az oktatásban

Természetesen a helyesírás elsajátítása már magával az írástanulással megkezdődik, hiszen ennek alapja, hogy a szavainkat írásban rögzítsük. A magyar helyesírás legelső alapelve a fonematikus elv, ezen belül legelsőként a kiejtés elvének megfelelő rögzítési mód, amelyet a szóelemzés, valamint a fonematikusságon belül értelmezhető hagyomány követ. Érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy az oktatásban alapelveként az írásmódokat emlegetik, jóllehet soha semelyik szabályzatban sem alapelveként, hanem írásmódként reprezentálódtak. Alapelveként a magam részéről a helyesírási normákat értem, amelynek négy területe van: 1) a fonematikusság, amelynek része a kiejtés és a szóelemzés mint írásmód; 2) az értelemtükröztetés, 3) a hagyomány, amelyet a fonematikussággal és az értelemtükröztetéssel szemben érvényesített kivételként kell kezelni, valamint 4) a teljes rendszert átszövő egyszerűsítés (vö. Laczkó-Mártonfi 2004, 2008; Laczkó 2018). A fonematikus alapelv elsajátításának, kiegészülve a fonematikussággal szemben álló hagyománnyal (lásd pl. *Iy* kérdése), tehát az írástanulással párhuzamosan kell megvalósulnia, stabilizálódnia és rutinszerűvé válnia. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene folyamatosan, később is a szavak írásképét megtanulni, pusztán arról van szó, hogy az alapokat az írástanulással együtt kell megérteni és elsajátítani. Az értelemtükröztetés alapelve azonban ennél sokkal komplexebb kérdéseket vet fel – ugyancsak a hagyományértelmezéssel együtt –, hiszen ebben az esetben belépnek a rendszerbe szerveződő szabályok, amelyek mechanikusan alkalmazhatók. Jól illusztrálja a fentieket a következő megállapítás: „A helyesírás tanítása és tanulása az iskolai nevelésben egyetlen évfolyamhoz vagy egyetlen iskolafokozathoz sem köthető kizárólagosan. Ezen a területen minden életkornak és minden iskolatípusnak megvannak a saját nevelési céljai és feladatai” (Antalné Szabó 2008). Antalné három alapvető célt fogalmaz meg a helyesírás-tanulásban: 1. a példák (a szavak, a szókapcsolatok) helyes írásképének a megtanulása; 2. a helyesírási szabályok megértése, megtanulása és alkalmazása; 3. a helyesírást segítő eszközök (a helyesírási kézikönyvek és a számítógépes helyesírás-ellenőrző programok) funkcionális alkalmazása (Antalné Szabó 2008). Az 1. pont kötődik a fonematikussághoz, a 2. pont az értelemtükröztetéshez, ahol a rendszerszerűséget nyelvi-nyelvtani szabályok egymásba fonódó összetettsége alakítja ki (részben már ide tartozik a szóelemző írásmód is). A 3. pont hangsúlyozása pedig nagyon fontos: senki nem tudja a teljes helyesírási rend-

szert és a szótárat fejben tartani (vö. Fábrián 1986), vagyis a legfontosabb cél az, hogy tudatosuljon: mely esetekben kell valakinek ezekhez a segédeszközökhöz nyúlnia és használnia őket.

Nyilvánvaló tehát, hogy maga a magyar helyesírási korpusz nem homogén abból a szempontból sem, hogy az egyes részterületek elsajátítása mennyire igényel előzetes nyelvi-nyelvtani tudatosítást, ez mennyire kell, hogy mély legyen, így mikor érdemes sort keríteni rá az iskolában. A különírás-egybeírás például köztudottan a magyar helyesírás legneuralgikusabb pontja, és ennek egyik oka az, hogy a mögöttes szabályrendszer a szószerkezetek és az összetételek közti distinkció felismerésén alapul, amely szemantikai és grammatikai tudást igényel. A tulajdonnevek körében a közvélekedés szerint a földrajzi nevek írása bizonyul meglehetősen nehéznek, ennek viszont az az oka, hogy ebben az esetben egy szaknyelvi nomenklatúra megértésére van szükség. Mindez pedig összefüggésben van a hibázások megítélésével is. Érdemes összegezni azt, hogy a 2020-as nyolc-, hat- és négyosztályos magyar nyelvi felvételik, valamint az érettségi javítási útmutatója mit tartalmaz a helyesírás javításával kapcsolatban. A középpontba a középszintű magyarérettségi javítási útmutatóját állítom.³

4. Instrukciók a helyesírás javítására vonatkozóan

Az iskolai oktatásban a helyesírás javítása hagyományosan a hibák súlyozásával történik⁴. Négyféle súlyossági fokot különböztethetünk meg (lásd a 2020-as érettségi javítókulcsának melléklete, amelyet az alábbiakban elemzésem kiindulópontjaként használok, W1): a súlyos hibának két típusa van, az egyik három, a másik két hibapontnak minősül.⁵ A következő az enyhe hiba kategóriája (1 hibapont), és a negyedik csoportot a központosági hibák jelentik, erre összesen, a hibázások számától függetlenül 4 hibapont adható.

4.1. Mi tartozik a legsúlyosabb hibák közé? A felsorolás szerint a fonematikusság köréből a mássalhangzók időtartamának a tévesztése, a szóelemzés elvét érintő tévesztések, külön kiemelve a felszólító módú igealakokat, az értelemtükröztetés köréből a tulajdonnevek kezdőbetűjének az elhibázása, az igekötő írásmódjára vonatkozó rontások, továbbá a hagyomány köréből a *j-ly* tévesztése.

Egyértelműnek tűnik, hogy ez a lista a korábbi típushibákon alapszik, ám némileg végigondolatlanul. Úgy vélem, időszerű lenne bizonyos árnyalással élni. A szóelemzés elvének elhibázása, ami a hasonulásokat vagy az összeolvadást illeti, teljes mértékben releváns, már csak azért is, mert a morfológiai elemzés stabilitását ezen a szinten – mint említettem – az írástanulás kezdeti

3 Az emelt szintű érettségi javítási útmutatója ebben a tekintetben szóról szóra megegyezik a középszintűével.

4 Erről mint problémafelvetés lásd Elekfi 2005–2007.

5 A korábbi időszakban a 3 pontos súlyos hibát még durva hibának nevezték.

fázisától gyakorolni kell, tehát az érettségi idején ennek valóban rutinszerűnek kell lennie. Az már kevésbé érthető, hogy ebből a problémakörből miért kell külön kiemelni a felszólító módú igealakokat, hiszen a jellemzőnek tekinthető *játsszák, vonzzuk* formák⁶ tévesztése alapvetően a hasonulás fel nem ismerésére vonatkozik, míg például a *lőj, szőj* elhibázása esetén a mássalhangzó időtartamának helytelen alkalmazása történik a felszólító mód jelében (**lőjj*). Mindkét szempont szerepel a felsorolásban, a felszólító mód kiemelése így szempontkeveredést okoz.

A javítókulcs megadja a mássalhangzók kapcsolódásának az eseteit, a hasonulásokon és az összeolvadásokon kívül viszont ide került a nyúlás és a rövidülés. Ez azonban erősen átfedésben van a korábbi ponttal: a mássalhangzók időtartamának a tévesztésével. A rövidülés és a nyúlás esete különbözik akkor, ha ez a szó belsejében vagy a morfémahatáron következik be. Ha a szó belsejében lévő mássalhangzó sztenderd kiejtése korrelál a leírt formával, akkor a rögzítés a kiejtés írásmódja szerint történik. Ha azonban nem korrelálnak, lásd az iskolai „klasszikusokat” (*lesz, egy, kisebb*), akkor véleményem szerint már a hagyomány alapján írunk, hiszen ez esetben meg kell az adott szó írásképét jegyezni. Nyilvánvalóan, ha a rövidülés vagy a nyúlás a morfémahatáron következik be, akkor a jelenség a szóelemzéshez tartozik, amely egyértelműen grammatikai alapú, világosan tudható, megtanulható. Ebből az következik, hogy az első esetben (lásd pl. az ingadozó kiejtésű alakok: *agancs, biliárd, briliáns, csat, hegeszt, illetve elhesseget, frottír, guggol, affektál, konnektor, mállik* stb.) akkor stabil valakinek a helyesírása, ha ezekkel a szavakkal többször találkozott, és begyakorolta, de szabály tudása nem kapcsolható hozzájuk. Ellenben a szóelemzés ide vonható esetei nem ebbe a kategóriába tartoznak, ezek mechanikusan, a szabályok alapján alkalmazandó helyesírási kérdések, például: *varrsz, vonzzuk, álltok, álld, halld, kedvvel, érvvel, karddal* stb. Nem kétséges, hogy a két látszólag hasonló jelenséget nem lehet a hibázások tekintetében azonosan kezelni, mert eltérő forrásból erednek. A legsúlyosabb hibák között csakis a szóelemzéssel összefüggő mássalhangzós tévesztések maradhatnak, a szó belseji csakis finomítással.

A szó belseji mássalhangzók tévesztésének megítélésében ugyanazt az „engedményt” teszi a javítókulcs, mint az *ly*-nál: a közhasználatú szavakban kell csak súlyos hibának venni az elrontását. A megoldókulcs zárójeles példái azonban erősen elgondolkodtatóak. A középszintű kulcsban ezek szerepelnek: *esszencia, kommunikáció, immunis*. Ez a példasor több okból is érthetetlen. Miért éppen ezek jelzik a „közhasználatú” szavak esetét? Miért nem például maga a *mássalhangzó* szó, amelyben a hosszú *ss* elhibázását valóban súlyosabbnak lehet tekinteni, hiszen a gyerek a tanulmányai során sokszor rögzítette ezt az alakot. Az *esszencia* azonban 2015-ben változott meg a szótárban (szabály ehhez semmi esetre sem kapcsolható): a kétféle, rövid és hosszú mássalhangzós írásmód közül

6 Kétségtelen, hogy a *játsz + j* morfémaszerkezet írásában típushibának számít a rövid *sz* rögzítése. Köszönettel tartozom Csekő Györgyinek a Szinyei Merse Pál Gimnázium vezető magyartanárának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a javítás során szerzett és összegezett tapasztalatait.

az *eszencia formát a bizottság törölte: azaz mindkét jelentésében ugyanúgy kell írni a főnevet. Kétségtelen, hogy 2017 óta az új szabályozás szerint kell végezni az érettségi javítását, de vajon éppen egy szótári változást, egy nem is túl gyakori használatú jövevényelemet kell kiemelni mint legsúlyosabb hiba? Az *immunis* ugyancsak megkérdőjelezhető: valóban közhasználatú szó? Egyébként ennek a szónak a helyesírása is megváltozott, csak éppen a magánhangzó tekintetében: a hosszú *ú*-ból lett rövid. Elhibázottnak tartom, hogy éppen ilyen példák jelenjenek meg a javítási útmutatóban, már csak azért is, mert érzékelhetően jövevényelemek, és ezek helyesírása sokkal inkább változhat az idők során, mint a már egyértelműen a magyar szókészletbe tartozó szavak írásképe (lásd az 1984-ben megváltozott helyesírású szavakat: *mamut*, *buldog*, *aligátor*, *konkurencia* stb.; úgy vélem, hogy összírásgyakorlati szinten ezeknek hosszú idő kellett, hogy valamenynyire stabilá váljanak a gyakorlatban).⁷ Valójában a közhasználatúság fogalma is nehezen értelmezhető, egy bizonyos határon túl már intuitív. Felmérések arra nézve nincsenek, hogy a 18-19 évesek esetében ez hogyan határolható be pontosan. Rugalmasan kell kezelni, nyilván a javító tanár gondolkodásmódjának, attitűdjének is a függvényében. (Azt persze meg kell említeni, hogy középszinten a javító tanár jól ismeri a diákjait és az elvárásrendszert, emelt szinten pedig értelemszerűen magasabbra kell tenni a mércét.)⁸

A fentiekén kívül a legsúlyosabb hibák közé tartozik a fonematikussághoz tartozó hagyomány köréből a *j* és az *ly* tévesztése. A javítókulcs ezt így határozza meg: „az *ly* – *j* tévesztése közhasználatú szavakban és toldalékokban, az *ly* – *j* hiánya vagy kiejtés szerinti jelölése”. A meghatározás második felét nehezen lehet értelmezni. Hol vegyük hibának a hiányt? Mit jelent az, hogy kiejtés szerinti értelmezés? Kétségtelen tény, hogy a mássalhangzó-jelölésben a legtöbb gondot a *j* és az *ly* kettőssége okozza, hiszen a mai kiejtés szerinti azonos fonémának két betűjel felel meg. Ez a fonematikus írás részleges feladását jelenti. A rögzítés azért kérdéses, mert nyelvtani értelemben vett szabályok nincsenek arra, hogy mikor kell *ly*-t és mikor *j*-t írni egy-egy szóban. Vagyis tulajdonképpen minden egyes esetben meg kell tanulni a helyes rögzítést. Bizonyos fogódzók léteznek, de ezek közül is csak azt tekinthetjük stabilnak, hogy a magyar toldalékolási rendszerben nincs *ly*-nal írandó toldalék (a korábban *ly*-os képzők mára tudniillik elavulttá váltak, teljes mértékben improduktívak, a velük alkotott korábbi képzett szavakban a *tő* és a képző transzparenciája gyakorlatilag megszűnt). Ebből következően még inkább fontos annak hangsúlyozása, hogy ezt a javítási utasítást csak és kizárólag közhasználatú szavakra alkalmazzuk,

7 Jó példa erre a *Mammut* budai üzletközpont. A névadás idején már *mamut* volt a főnév írásképe. Ennek ellenére az intézménynév helyesírásából különösebb felháborodás soha nem lett. De a *Battai Bátor Bulldogok* rögbicsapat esetén sem, holott a *buldog* szót nem hosszú *ll*-lel írjuk. Mindkét név a mai mapig hosszú mássalhangzóval írandó.

8 A javítókulcs meghatározza a közkeletűség megítélésének a kritériumát. „A közkeletű szó fogalma bizonyos fokig környezet- és műveltségfüggő. Megítélésében meghatározóak a középiskolai tanulmányok, ugyanakkor a vizsgatárgy szakszókincse közkeletűnek tekintendő (pl. metafora).”

amelyek nem azok, hanem népnyelviek, archaikusak, nem a központi szókészlethez tartoznak, ne vegyük bele ebbe a kategóriába. És mivel ebben az esetben teljesen nyilvánvaló, hogy újabb *ly*-os szavak a magyarban nem keletkeznek, az idegen átvételekben bizonyosan *j* fog megjelenni a magyaros átíráskor vagy a szó jövevényelemmé válásakor, így ezek a közkeletűnek tartott *ly*-os szavak listázhatók, a lista véges elemszámú halmazt alkot. Az Osiris-helyesírás készített egy listát, amely tartalmazza azokat a szavakat, amelyek magyar szótárakban előfordulnak, és *ly*-os írásmódúak. Összesen 244 szó szerepel ebben (Laczkó-Mártonfi 2004: 64–67), amelyből könnyen összeállítható lenne egy olyan lista, amelyben szerepel az összes közhasználatú előfordulás. Ez alapul szolgálhatna a javításhoz. Az ezen kívül eső helytelen írásmódot pedig nem lenne szabad a leg súlyosabb hibák közé sorolni.⁹

A leg súlyosabb hibák közé az értelemtükröztetés köréből két eset került. Az egyik a különírás-egybeírás körét érinti: ez az igekötő írásának hibáit jelenti. Tapasztalatom szerint itt leginkább az okoz gondot, amikor az igekötő és az ige vagy annak főnévi igenévi származéka közé ékelődik elsősorban a segédige vagy a segédigeszerűn használt igealak: *meg tudja nézni, be akarja csukni, ki szokta színeezni, meg találja ütni* stb. Ebben az esetben valóban tekinthetjük az igekötő és a segédige egybeírását súlyos hibának.¹⁰ Ebben az esetben leginkább arra van szükség, hogy meghatározzuk az igekötők körét, ugyanis ez sem teljesen zárt szófaji kategória, valamint több olyan megvalósulás is lehetséges, amikor egy adott nyelvi elem igekötőként és határozószóként is funkcionál: *újra kezd, újragondol; végig kitart, végigvisz; benn áll (a szobában), bennreked (vhol); legfőképpen pedig: ide tartozik vagy idetartozik* stb.

Leginkább azt kellene végiggondolni, hogy a külön- és az egybeírás körén belül melyek azok az esetek, amelyek ugyancsak pontos szabályok szerint mechanizálhatók, megérthetők, így magabiztosan alkalmazhatók. Véleményem szerint ilyen a formális szabályok közül a jelöletlenség, azaz a tárgyas, határozós és birtokos jelzős összetételek kategóriáján belül a jelöletlenné vált összetételek: *favágó, koleszterinszegény, faldvédő* stb. (tehát *koleszterinben szegény*, de: *koleszterinszegény*). A mellérendelő összetett szavak írása is határozottan és pontosan elsa-játítható, a toldalékolási próba szinte kivétel nélkül működik (kötőjelezés vs. teljes egybeírás: *búbánat*, de: *izeg-mozog*). Az ezekben történő hibázások tehát súlyosabban ítékelhetők meg. Nyilván nem sorolhatók ide a kizárólag szemantikai alapú egybeírások vagy a hagyományos, azaz kivételes írásmódú formák, továbbá a formalizálható hagyományon alapuló rendszerszintű megoldások sem (pl. az 1+1, 1+2, 2+1 szabály, amely azért nem mechanizálható minden esetben, mert nem olyan egyértelmű a gyakorlatban, hogy például mi számít anyagnévnek),

9 Nyilvánvalóan a lista összeállításához felmérést is kellene végezni az adott korosztály körében, számításba véve kiindulópontként a tankönyvi szövegekben előforduló szó-készletet a terminológiával együtt.

10 Különösen ügyelni kell az igekötő írására, ha az igekötőhöz tartozó ige vagy igei származékszó elmarad, és csak az igekötő és az eredetileg közbeékelődő igei elem van feltüntetve, például kérdésre adott válaszbán: *Meg van töltve? Meg van.*

a szótagszámlálási szabály vagy a mozgószabályok sem, ez utóbbiak már csak azért sem, mert nincs teljes kötelezőségi vonatkozásuk a rendszeren belül.

A másik ebbe a csoportba tartozó eset a tulajdonnevek köréből való. A leg-súlyosabb hibák közé tartozik a megoldókulcs szerint tehát: „kis- és nagy kezdőbetű tévesztése közhasználatú tulajdonnevek (pl. *Magyar Tudományos Akadémia, Természet Világa*), melléknevek és egyelemű tulajdonnévből képzett melléknevek (pl. *francia, balatoni, vendéglátóipari, adys*) esetében”. Ismét az látható, hogy ennek a kérdéskörnek az árnyalt és alapos átgondolása nem igazán történt meg. A helyesírásban a tulajdonnevek rendszere egyértelműen a legösszetettebb kategóriát jelenti. Egyrészt nem nyelvtani, hanem pragmatikai megalapozottságú nyelvi típus: tulajdonnév az, amit a nyelvhasználatban akként alkalmazunk. Egyedei közé egy- és többelemű formák is tartoznak, és típustól függően vannak köztük olyanok, amelyek törvényi szabályozás alá esnek (pl. a személynevek köre, a hivatalos intézménynevek és a márkanevek), erős kodifikációval rendelkeznek (pl. a földrajzi nevek, amelyek a szakmai helyesírások körébe tartoznak alapvetően, de ide sorolhatók a címek is), és olyanok, amelyekben maga a néviség kérdése is rugalmasabban kezelendő (állatnevek, tárgynevek, részben, legalábbis a népi elnevezésekben, a csillagászati tulajdonnevek¹¹ vagy a díjak, kitüntetések elnevezései). Ha még azt is hozzátesszük, hogy a tulajdonnevek heterogén írásmódú kategóriájában nemcsak a nagy kezdőbetű használata lényeges, hanem a névterjedelem jelölése is,¹² és mindezt megpróbáljuk azzal is egybevetni, hogy mit jelent ebben a csoportban a közhasználatúság, világossá válik, hogy nagyon átgondolt árnyalásra lenne szükség a hibák súlyozásában. Gondoljunk csak arra, hogy a sokat emlegetett *Gellérthegy, Margitsziget* és *Lánchíd* problémaköréhez egy budapesti kisgyerekek teljesen kézenfekvő, nyilvánvaló és megtapasztalt földrajzi nevek tartoznak, ugyanezek egy vidéki általános iskolás számára már korántsem biztos, hogy azok.¹³ De még az sem adhat ebben támpontot, hogy vajon a földrajz-könyvek tulajdonnévanyaga kiindulópont lehet-e ebben a vonatkozásban. Közhasználatúnak számítanak-e a gimnáziumi földrajzanyag következő példái:

11 A csillagászati elnevezések a szakmai helyesírások közé tartoznak, ám mai napig nem rendeződött megnyugtatóan a helyesírási kodifikációjuk, nem született meg a szaknyelvi szabályzat és szótár. Lásd erről legutóbb W2.

12 Lásd részletesen Laczkó-Mártonfi 2004: 151–153; Laczkó 2016: 183–184.

13 Arról nem is beszélve, hogy a kivételként tanított egybeírása ezeknek a megnevezéseknek teljes tévedés, tökéletesen félrevezető. A *Gellérthegy* és a *Margitsziget* kettős írásmódú: egybe akkor kell írni őket, ha városrészként rögzítjük őket, de természet-földrajzi névként kötőjelesek. Az sem igaz, hogy az egybeírás erősebb formálisan, mint a kötőjelezés, azaz akkor, ha nem lehet a fenti distinkciót megtenni, akkor az egybeírást kell választani. Soha nem ezt tesszük a *Hármashatárhegy* vagy a *Jánoshegy* esetében, jóllehet ezek is városrésznevek, tehát relevánsan egybe is lehet írni őket. A *Lánchíd* esetében pedig azt kell tudni, hogy a teljes megnevezés: *Széchenyi lánchíd*, ahol a névbe belekerült a híd típusának a megjelölése, amely jelentéssűrítő összetételként csakis egybeírva helyes. A *Lánchíd* a név röviden használt alakja, és csak ekkor nagybetűs, az egybeírás pedig nem változtat a névnek ez a fajta lerövidülése. Tehát ez sem tartozik a kivételek közé.

Indokínai-félsziget, Dél-kínai-tenger, Nagy-Szunda-szigetek, Nagy-Hingán, Zöld-foki-szigetek, Déli-Shetland-szigetek, Keleti-Sierra Madre, Ouagadougou, Nagy-New York stb.? Úgy vélem, semmi esetre sem. Még kevésbé lehet meghúzni bármiféle korrekt határvonalat abban, hogy egy érettségiző gyereknek milyen intézményneveket, márkaneveket, díjneveket stb. kell magabiztosan ismernie, különösen ezek erősen változó volta miatt.

Továbbá feltétlenül el kell különíteni a nagy kezdőbetű tévesztését a fordítottjától. A nagybetű használata a kicsi helyett kevéssé súlyos hiba, több okból. Létezik egyrésről az úgynevezett lokális tulajdonnevesülés kérdése vagy az érzelmi alapú nagybetűsítés – egymástól nem teljesen függetlenül. Erre a jelenségre a korábbi szakirodalom sem hívta fel kellően a figyelmet, ám az új szabályzatba részben már belekerült ez a kérdéskör, és a kis- és nagybetűhasználattal kapcsolatosan több új, úgynevezett fakultatív szabály is létrejött. Ennek ismeretében lenne célszerű a javítási útmutatót ezen a ponton továbbgondolni.

Először is a lokális tulajdonnevesülés azt jelenti, hogy adott szövegtípusokban, jellegzetes tematikus kontextusban bizonyos közsavak, amelyeknek nem létezik lexikalizálódott tulajdonnévi formájuk, tulajdonnévként funkcionálnak, például a jogi szakszövegekben az *Alperes, Felperes, Kormány, Eladó, Vevő*; asztrológiai írásokban a *Tűz, Víz, Föld, Levegő* stb. (Az AkH.¹² a 148. szabálypontban szól erről a jelenségről új pontként.) Másrészt megengedőbb lett az új szabályozás az intézménynevek írásában [l. AkH.¹² 188. d)]. Az adott konkrét tulajdonnévi referencialitású intézménytípust jelölő elemek (minisztérium, iskola, egyetem, bizottság, intézet) eddigi kötelező kisbetűs írása önálló használatban fakultatívvá vált. A szabályzat megszövegezése szerint, bár ajánlatos a kis kezdőbetű használata (*a bizottság döntése értelmében, az iskolában felálló új vezetés* stb.), a lokális tulajdonnevesülés jelenségét elismerve bizonyos szövegtípusokban vagy tematikus kontextusokban ezen a ponton is elfogadható a nagy kezdőbetű (*a Kutatóintézet kidolgozta; a Minisztérium rendeletei* stb.). Ugyancsak nem írja elő a szabályzat az eddig kötelező kisbetűs írást az intézmények kisebb egységeinek a megnevezésében (189. c pont: *Bölcsészettudományi Kar gondnoksága/Gondnoksága*), a nem állandó bizottságok megnevezésének a leírásában (189. c pont: *koordináló bizottság / Koordináló Bizottság*), valamint a rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi-politikai mozgalmak, programok stb. nevének az írásában (191. pont: *nemzetközi orvskongresszus / Nemzetközi Orvskongresszus*). Ezekben az esetekben nem a fent említett lokális tulajdonnevesülésről van szó, hanem a közszó vagy szerkezet és a tulajdonnév nem élesen elkülöníthető, hanem erőteljes kontinuitást mutató határsávjáról. Az a fajta megítélési probléma, hogy a kérdéses alak önálló intézménynév-e, vagy sem, nem szűnik ugyan meg, de döntés kérdése lehet az, hogy az írásbeli megnyilatkozásban melyiket választjuk. Jóllehet a szabályzat óvatos megfogalmazása továbbra is a kisbetűsítést preferálja, nem zárja ki a nagy kezdőbetűt sem.

A fentiekkel ellentétben sajátosan nem esik szó fókuszáltan az új szabályzatban az úgynevezett érzelmi alapú nagy kezdőbetűkről. Ez elsősorban az események megnevezéseit érinti. Részben átfedésben lehet a jelenség a lokális

tulajdonnevesüléssel, részben a köznév és a tulajdonnév határsávjával. Az eseménynéveket a szabályozás egyértelműen kisbetűvel kodifikálja, ám például egyházi szövegekben, de akár magánjellegű írásokban (ilyen jellegű szövegalkotási feladat lehet a magyarérettségien) nem tekinthető hibának a nagybetűs használat sem (*karácsony, pünkösöd, anyák napja*). Azért ismertettem bővebben a változásokat ezen a ponton, hogy világossá váljon: az új szabályzat a fentiekben sokkal megengedőbbé vált, így a javítási metódusban is árnyaltabban, specifikáltabban kell kezelni az utasításokat. Ugyanez vonatkozik a tulajdonnevek melléknévi származékaira is, illetőleg a melléknévek alapvető nagybetűs írására. A melléknévek nagy kezdőbetűsítése ugyanis erősen lóg a levegőben az útmutatóban, az egyetlen népnyelvi példa (*francia*) arra enged következtetni, hogy a javítókulcs megfogalmazójának az angol nyelvi hatás vált emergenssé ebben a vonatkozásban (*Hungarian, English*); ezt azonban semmiképpen nem a legsúlyosabb hibák között tartanám számon. Különösen annak fényében, hogy a főnevek kezdőbetűjének tévesztése enyhe hibának számít. Az egyelemű tulajdonnevekből képzett melléknévek rontása viszont jól körvonalazható, ennek elhibázása a kezdőbetű tekintetében valóban elgondolkodtató, hogy a legsúlyosabb vagy a súlyos hibák közé tartozzon-e. Vajon egy szinten kezelendő a szóelemzés elvének tévesztésével a megítélésben? És hogyan viszonyuljon ehhez a többelemű egybeírt tulajdonnevek melléknévképzős alakjaiban történő hibázás? Az *adys* és a *balatoni* rontása a legsúlyosabb hibák közé tartozik, a *budapesti* vagy *balatonfüredi* helynevekből képzett melléknéveké viszont nem? (Avagy ez utóbbi két példa is egyelemű lenne a megoldókulcs szerint?) Egyáltalán nem világos továbbá, hogy mit keres a *vendéglátóipari* melléknév ebben a sorban, amikor biztosan nem egyelemű tulajdonnévből képzett melléknév, még akkor sem, ha a javítókulcs egyeleműség alatt az egybeírtakat is érti.

4.2. Mindezek fényében nézzük meg, hogy mit kell a 2 hibapontos súlyos hibák közé sorolni. Itt négy csoportot különít el a javítókulcs. A fonematikusságon belül a magánhangzók időtartama tartozik ide. Ezzel annak fényében egyet lehet érteni, hogy a magánhangzó-jelölés a mássalhangzókkal ellentétben kizárólag a kiejtés írásmódjához tartozik, nem érinti őket a szóelemzés. Ráadásul a rövidség-hosszúság tekintetében köztudott, hogy az *i-í*, az *u-ú* és az *ü-ű* okozza a legtöbb problémát, amelynek az az oka, hogy a sztenderben a kiejtés ezeknél a magánhangzóknál a legkevésbé megállapodott. Nyilvánvaló, hogy a kiejtés és a helyesírás normája nagyon eltérően kezelendő (vö. Tolcsvai Nagy 1998). A hangzás normája viszonylag nyitottabb, a helyesírásé zárt, a kiejtés időben természetes módon változhat, a helyesírási szabályozás azonban mesterséges, és nem szükségszerűen követi ezt a változást. Jó példa erre az *árbóc* főnév esete, amelyet a kiejtés ellenére 2015-ig rövid *o*-val kellett rögzíteni. Ugyancsak a kiejtési és a helyesírási norma eltérése adódik, hogy a sztenderd kiejtésbe beletartozhatnak különféle ejtészváltozatok, a helyesírás azonban egyetlen alakváltozatot kodifikál. Ha valakinek a kiejtése a helyesírási változattól eltér, meg kell tanulnia a megfelelő alak írásképét. Ebből tehát az következik, hogy a magán-

hangzók rögzítésének tévesztését akkor lehet csak súlyos hibaként kezelni, ha az érettségire követelménnyé válik a segédeszközök, elsősorban a helyesírási szótárak funkcionális használata, egyébként tekintettel kell lenni az egyén anyanyelvjárásként hozott ejtészváltozataira, különösen a nem közhasználatú szavak esetében.¹⁴ Érdemes azt a jelenséget is megemlíteni, amelynek a megítélése a hibázás szempontjából erősen problematikus lehet. Ez az idegen, főként görög–latin eredetű képzők előtt bekövetkező tő belseji magánhangzó-rövidülést illeti, például: *kultúra*, de *kulturális*. Itt szabály helyett erős tendencia fogalmazható meg: a rövidülés javarészt bekövetkezik, ám nagyon sok a kivétel: *lírikus*, *gótikus*, *szólista*, *utópisztikus* (az *a-á*, *e-é* vonatkozásában is, de ezek az esetek kevéssé okoznak helyesírási anomáliát). A kivételek nagy száma mindig abba az irányba hat, hogy elbizonytalanítja az írásgyakorlatot, gyakran tapasztalható rögzítési hiba a *mitikus*, *amatörizmus* vagy az *euforikus* esetében. Kérdés pedig ismét az, hogy ezen alakok között egy érettségiző ember számára mi tekinthető közhasználatúnak, és mi nem.

A másik három felsorolt típus az érelemtükröztető írásmódot érinti. Egy a külön- és az egybeíráshoz, egy a nagy kezdőbetű kérdéséhez tartozik, és egy „új” elem a javítókulcs szempontjából az elválasztásra vonatkozik. Meglepően korlátozott az ide sorolt esetek száma és az altípusok is. A tulajdonnevekkel kapcsolatban például semmi nem szerepel ebben a részben, csak az enyhe hibák között tér vissza ez a problémakör. Ami a súlyozást illeti, ezt bizony alaposan végig kell gondolni a fent elmondottak fényében is. Úgy vélem, nemcsak nagyon súlyos és enyhe hiba állapítható meg a tulajdonnevek körében, hanem ennél sokkal összetettebb a jelenség, erőteljesebb közöttük a kontinuitás a hibák szempontjából. A kis- és a nagybetűk kérdésköréből a mondatkezdő nagybetű tévesztése szerepel a két hibapontos tévesztések között. Ez teljesességgel érthetetlen, miért nem súlyosabb hiba. A mondatkezdő nagybetű és a mondatzáró írásjel már az írástanulás nagyon korai fázisában megjelenik, rutinizálódik, pontos szabályok mentén alkalmazandó. Ráadásul az érettségizők nem írnak diktálás után, saját szövegeket hoznak létre, amelyben éppen ezek az alapvető elemek adják a legfontosabb tagolóeszközöket (lásd a központosítás kérdését is ebben a vonatkozásban).

A külön- és az egybeírás köréből egyetlen jelenséget emel ki a javítókulcs: ez a tagadószó egybeírása az igével. Nincs egyetlen olyan lehetőség a magyar helyesírásban, amikor a tagadószót az igével, de nemcsak az igével, hanem bármilyen más szófajú szóval egybe kellene írni, sokkal inkább az a néhány szakterminus szokott gondot jelenteni, amikor ezt mégis így kell alkalmazni (*nemlineáris*, *nemmágneses*, *nemnewtoni*, *nemnedvesítő*).¹⁵ Ebből következően a tagadószó

14 Megjegyzendő, hogy a javítókulcs kitér az *a-á*, *e-é* tévesztésére, amelyet enyhe hibának tart. Valójában ezek rontása sokkal inkább figyelmetlenség vagy „diszes” probléma lehet, hiszen ezek nem hosszú-rövid párok, hanem minőségi különbséget hordoznak, így egyetérthetünk a kevéssé súlyos megítéléssel.

15 Ezt a kérdéskört a szabályzat nem, csak a szaknyelvi helyesírások árnyalják (lásd pl. Mártonfi–Sólyom 2020).

igével történő egybeírása a legsúlyosabb hibák közé kellene, hogy számíton. Látható tehát, hogy ebbe a közbeeső fokozatú kategóriába nemcsak a tulajdonnevek köréből nem került be semmi, de valójában a magyar helyesírás leg-neuralgikusabb pontjából, a külön- és az egybeírásból sem. Ez utóbbi is csak az enyhe hibák között szerepel újra, miközben a kontinuitás elve ugyancsak érvényes lenne rá.

Az elválasztás a két hibapontot érő rontásoknál bukkan fel, ismét csak specifikálatlanul. Az egyetlen megszorítás a közhasználatúság. Ennek problémájáról már volt fenn szó. Ezt a kérdéskört is érdemes lenne kissé árnyaltabban megközelíteni. Az idegen közsavak és tulajdonnevek elválasztási kérdései ugyanis véleményem szerint nem esnek ugyanabba a súlyossági fokozatba, mint a magyar szókészletbe tartozó elemek szótagolás szerinti elválasztása vagy akár az összetételi határon történő megszakítás szabálya. Márpedig az érettségig a különböző feladatokban az idegen tulajdonnevek minden további nélkül előfordulhatnak, és minden bizonnyal felbukkanhatnak olyan idegen eredetű összetett formák is, amelyek az elválasztás szempontjából problematikusak lehetnek, például: *demokrácia, diszkrét, eksztázis, fotográfál, instrukció, katasztrófa, konfliktus, konklúzió, mikroszkóp, paragrafus, reklamál, szindróma* stb. De megemlíthetők a *-gram, -gráf, -gráfia* utótagú összetételek külön is, amelyeket általában a szótagolás szabályai szerint kell elválasztani: *diag-ram, monog-ram, fonog-ráf, geog-ráfia* stb., ám vannak közöttük olyan egyedek is, amelyeknek kétféle elválasztási lehetőségük van: *fotog-ráfia* vagy *foto-gráfia, kartog-ráfus* vagy *karto-gráfus*. Azt kizárólag a szótárak tartalmazzák, hogy mikor élhetünk a kétféle lehetőséggel, és mikor nem. Itt megint csak hangsúlyozni kell a funkcionális szótárhasználati ismeretek fontosságát.

4.3. Az egy hibapontos, másképpen enyhe hiba kategóriája állítható valójában ténylegesen kontrasztív viszonyba az eddigiekkel, vagyis valójában a súlyos és az enyhe hiba a két nagy csomópont. A javítókulcs jelenlegi formájában a súlyos és az enyhe hiba két kulcsrészt tehát, a súlyoson belül a két hibapontos rész ebben a formájában átgondolatlan és nem szerencsés árnyalás. Az enyhe hibák között vannak felsorolva azok a jelenségek, amelyek – a fonematikusság kivételével – megjelennek az első, a legsúlyosabb hibákat taglaló csoportban is, azaz itt érzékelhető valamelyest a tényleges súlyozás. Valamint ide kerültek az „egyéb” esetek.

A ténylegesen „megfogható” kategóriába a külön- és az egybeírás, a kezdőbetű és a tulajdonnevek köréből kerültek ide jelenségek. Valójában a külön- és az egybeírás minden esete specifikálatlanul ide tartozik az igekötő és a tagadószó jelenségét leszámítva. Elég nyilvánvaló, hogy ez ebben a formában nem szerencsés és nem is tartható. Nagyon erős különbséget kellene tenni – ahogy már említettem – a jelöletlenséggel együtt járó összetétellé válás és a pusztán szemantikai alapú között, azon belül is árnyalhatóan. Két olyan jelenséget érdemes erre példának említeni, amely ezt alátámasztja. A minőség- és a mennyiségjelzős kapcsolatok kérdése az egyik. A jelző és a jelzett szó közötti

szemantikai viszony erősen a kontinuumelv mentén határozható meg, amennyiben erre nézve nem létezik formális szabály (a jelző szintaktikai szerepét a szórend és nem rag jelöli). Ha például megnézzük a *nagy* vagy a *kis* melléknevek szerkezeteit (alkalmi szószervezetek, kollokációk, összetett szavak: *nagyszabású, nagyszámú, nagy számban, nagy összegű* stb.), ez teljesen nyilvánvalóvá válik. Jó néhány esetben pusztán az íráshagyomány és nem a szemantikai minőségi változás indukálja az egybeírást. Ezeket senki nem tudja fejben tartani, vagyis itt megint nagyon lényeges elemmé válik az ellenőrzés, a funkcionális szótárhasználat megtanítása. A másik kérdéskör az igei alaptagú állandósult szókapcsolatokból képzett főnevek kérdése: ugyancsak sok esetben az íráshagyomány miatt történik egybeírás: *figyelembe vesz, de: figyelembevétel, fejbe lő, de: fejbélövés, nyakon csíp, de: nyakoncsípés* stb. Mindenesetre a külön- és az egybeírás kérdéskörét tekintve belátható, hogy a hibázások nem tekinthetők egyforma súlyúnak, egészen eltérően kell kezelni a *favágó, a drágakő* ('kőfajta') vagy a *nagyszámú, illetve a harcbevétel* szavak elrontását.¹⁶

A kezdőbetűk tekintetében ebben a kategóriában jelenik meg a főnevek nagy kezdőbetűsítése mint hiba, elválasztva a melléknevektől. Nem tartom megfelelőnek ezt az eljárást (lásd fenn), ahogy az is kérdőjeleket von maga után, hogy a tulajdonnevek köréből a két, különírt elemből álló tulajdonnévből képzett melléknevek külön meghatározódnak. A példák a következők: *New York-i, Csokonai Vitéz Mihály-os, budapest-bécsi*.¹⁷ Mit jelent ez? Megjelenik a kulcsban az egyeleműség (nem is pontosan értelmezhető módon) és a különírt elemek kérdése a melléknévképző vonatkozásában. Nem történt meg annak az átgondolása, hogy a tulajdonnevek esetében a nevek nyelvi felépítése ennél sokkal komplexebb. A névterjedelem jelölése a többeleműség vonatkozásban a földrajzi nevekkel példázható a legeklatánsabban. Vannak a teljes egybeírással rendelkező nevek, amelyekben teljes mértékben érvényesül a képző kisbetűsítő hatása (*magyarországi, kisleföldi, gazdagréti*), a kötőjeles kapcsolásúak, ahol az *-i* képző kisbetűsítő hatása már nem teljes körű (*sólyom-szigeti, holt-tiszai, de: Csepel-szigeti, Balaton-felvidéki*), valamint a különírt elemekből állók, amelyben két lehetőség van: vagy minden elem nagy kezdőbetűs, a melléknévképző ekkor is kétféle lehetőséget rejt (*ománi szultánságbeli, de: Suriname köztársasági*), vagy a földrajzi köznévkisbetűs, ekkor a melléknévképzőnek nincs betűkicsinyítő hatása (*Baranya megyei, Kossuth utcai*). Ezt az alaprendszer egészíti ki a két- vagy többelemű idegen írásmódú nevek melléknévképzős alakjának írására vonatkozó szabály, amelyre a javítókulcs is hoz példát. A többi tulajdonnév

16 A javítókulcs felsorolt példái nagyobb részben a fenti problémát példázzák, éppen az említett jelenségkörből jelennek meg esetek: *nyitvatartás, nagyméretű*; továbbá: *kémiaszakkör, csoda szép, véghez visz, szabadvers* (ez utóbbi példázza a minőségjelzős szerkezetek és összetételek erős határsávját). A *vendéglátóipari* példa korábban is szerepelt, nem teljesen érthető a megjelenése, lévén a szótagszámlálási szabály még említés szintjén sem reprezentálódik a javítókulcsban.

17 Ha már helyesírási javítókulcs: célszerű lett volna odafigyelni arra, hogy a nagyköjtűjel előtt és után ebben az esetben nem tehető spácium.

írásformája és melléknévképzős alakjaik is nagyjából ezt az alapsémát követik azzal a megszorítással, hogy nem minden eshetőség jelenik meg mindegyikben. Látható tehát, hogy a javítókulcs nem is törekszik még nyomaiban sem ennek a rendszernek a visszaadására és a súlyozás elvégzésére.

Az enyhe hiba kategóriájában három „egyéb” eset van, amely nem szolgál másra, mint hogy lefedje a kimaradó részeket. Egyrészt a nem közhasználatú szavak súlyos hibáit sorolják ide, másrészt azokat a hibákat, amelyek a súlyos hibák között nem jelennek meg. Azt láttuk, hogy a különírás-egybeírás és a tulajdonnevek körében sem teljes a kép (az előbbiből az 1+1, 1+2, 2+1 formális szabályairól, a szótagszámlálási vagy a mozgószabályokról egyáltalán nem esik szó), de teljességgel kimaradtak az idegen szavak, a mozaikszavak, a rövidítések vagy a számok. Jóllehet az idegen szavak írásának esetében nagyon jelentős szerepe van az amúgy sokat emlegetett közhasználatúságnak, a dátum írása lényeges kérdéskör (a központosításban jelenik meg), és a rövidítésekre is vonatkoznak olyan szabályok, amelyek helyesírási relevanciája fontos, és nem csak a központosítást tekintve. Harmadikként az enyhe hibák közé kerültek az elírások, a betűcserék, a betű- vagy szótagkihagyások.

4.4. Talán a legtöbb kérdőjelet a központosítás kezelése veti fel. A javítókulcs teljesen egyértelműen úgy reprezentálja ezt a kérdéskört, mintha marginális lenne a helyesírásban. Ezt tarthatatlannak vélem. A mondatzáró írásjelek például mondatfajtákat különítenek el, tagoló és szupraszegmentális szerepük van, grammatikai relevanciával is rendelkeznek, az írástanulás kezdeti fázisától jelen vannak, mégis egy kategóriát alkotnak eszerint például a fakultatív vesszőhasználattal. Az instrukció szerint öt hiba elkövetése jár egyetlen hibaponttal. Ez bizony azt sugallja, hogy nem érdekesek, nem számítanak az írásjelek, holott nem egy esetben az elhibázásuk a szöveg értelmének a megváltozásához vezethet. Nagyon lényeges szerepük van a szövegkonstruálásban, hiszen a szöveg koherenciájához járulnak hozzá az írásbeli szövegek esetében. Ennek be nem látása és láttatása véleményem szerint súlyos módszertani hiba.

Kétségtelen tény, hogy az interpunkció rendkívül komplex és árnyalt. Vannak ugyanis kötelezőségi, alternatív és fakultatív szabályai. Az érettségire minimum a kötelezőségi szabályok ismerete megkövetelendő lenne, és nem az elnéző, hanem inkább a súlyos hibák közé kellene sorolni a rontásukat. Az egyszerű mondat mondatzáró írásjelei teljes mértékben ide tartoznak, de 1 hibapontosnak lehetne tekinteni a tipikus, összetett mondatokat záró írásjelhasználatot is, hiszen a szabály mind az alá-, mind a mellérendelés esetében stabil és világos. Ugyancsak súlyosabb megítélés alá kellene, hogy essen a tagmondatokat elválasztó írásjelek hiánya: az *és*, *s*, *meg*, *vagy* kötőszók kivételével teljesen egyértelműen alkalmazandó. A felsorolt kötőszavak esetében viszont valóban nagyon nagy a bizonytalanság a gyakorlatban, ezek kezelése a jelenlegi utasítás szerint történhetne, különösen akkor, ha az egyszerű és az összetett mondat határán lévő mondatokban szerepelnek (pl. *A tanár feladta₁, és a diákok megírták a leckét*). Mivel ez a kérdéskör egybecseng a mondatrészek közötti írásjelek

használatával, így hasonlóképpen kellene eljárni ott is. Értelemszerűen azt nem lehet hibának venni, ha valaki nem pontosvesszőt használ például erősebb széttagolás esetében a tagmondathatáron, hanem vesszőt, de az írásjel megjelenése kötelező jellegű.

A javítókulcs utolsó ide tartozó pontja egy ömlesztett felsorolást mutat, amelynek a végén a „minden, ami kimaradt” jelensége is látható. Ez nagyon nem segít az egységes javításban. Itt jelenik meg az idézés, holott ez megint csak alapjaiban jól elsajátítható kör, és nagyon fontos is, például az egyenes idézés jelensége, már csak a plágium ellen nevelés érdekében is. A dátumok írása mindennapi lehetőség, a szövegtípusok konstruálásakor levelet, önéletrajzot stb. kell írniuk a gyerekeknek, a majdani felnőttéletük során is, érthetetlen a voltaképpen mellőzése a javítókulcsban. Talán nem merész annak a deklarációja, hogy a jövőben rendkívül fontos lenne a központosítás hibáinak a megfelelő súlyozása, a fenti kategóriákba való integrálása és ennek a negyedik csoportnak a meghagyása az olyan jellegű hibákra, és nem csak központosításiakra, amelyek valóban marginálisak a szövegek létrehozásában. Ugyanis egy szöveg megalkotásakor nem azért követjük a helyesírás szabályait, hogy minél egyszerűbben létrehozassuk az írott nyelvi produktumot, hanem a befogadás lehető legegyszerűbb módozata érdekében: azért, hogy az olvasó a lehető legkönnyebben és leggyorsabban jusson el a szöveg általunk szándékolt értelméhez. Ehhez pedig elengedhetetlen a formai tökéletesség, és ebben kifejezetten nagy szerepet kap a központosítás is.

5. A helyesírás javítása a középiskolai felvételikben

Központi felvételi írásbeli a közoktatásban a nyolc-, hat- és négyosztályos gimnáziumok számára kötelező. A nyolcosztályosba jelentkezők még alsó tagozatra járnak, a hatosztályosba jelentkezők hatodik osztályba. A továbblépés ezekben az esetekben nem kötelező, az általános iskolában maradás is opció lehet. A négyosztályos jelentkezés esetében azonban van egy kötelezőségi váltás: az általános iskola nyolcadik osztálya után a továbbtanulás valamilyen középfokú intézménybe a tankötelezettség szerint jelenleg 16 éves korig kötelező. A felvételi eljárás során a gyerekeknek matematikából és magyar nyelvből kell írásbeli vizsgát tenniük, amely országos szintű. A tesztek és a javítókulcsokat, az érettségi feladataihoz hasonlóan feltüntetik az Oktatási Hivatal honlapján (W3, W4, W5).

A felvételik során a helyesírás javítására vonatkozóan nem találunk olyan részletes és súlyozott útmutatót, mint az érettségi javítási kulcsában. A legkisebbeknél csak arra van instrukció, hogy mennyi hiba esetében hány pont jár, azzal a kitételrel, hogy a központosítási hibákért levonás nem történik. Ez azt indukálja, hogy minden hiba egy hibapontot ér. A hatosztályos felvételi megoldókulcsában ennél már árnyaltabb a kép. Érdemes idézni az útmutatót:

2 pont adható, ha a szövegben az alábbiak közül legfeljebb egy hiba valósul meg:

- egy hiba a közhasználatú szavak egybeírásának terén vagy
- egy hiba a magánhangzó hosszúságának tévesztésénél vagy
- egy elválasztási hiba vagy
- egy mondatkezdő nagybetű tévesztése vagy
- egy-két ékezet hiánya vagy
- legfeljebb két betűtévesztés vagy betűcsere ÉS az előbbieken ismertetett hibatípusok mellett legfeljebb 1 központosági hiba (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosági hibáit); – ha a hibátlan szövegben legfeljebb 2 központosági hiba van (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosági hibáit).

1 pont adható, ha a fenti hibatípusok közül legfeljebb kettő van jelen a szövegben, legfeljebb 2 központosági hiba mellett (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosági hibáit); ha az egyéb szempontból hibátlan szövegben 3–5 központosági hiba van (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosági hibáit).

0 pont adható, ha a szövegben az alábbiak közül valamelyik hibatípus megvalósul:

- igekötős igék írásmódja,
- névutós főnevek egybeírása,
- *j-ly* tévesztése,
- tagadósók egybeírása egy másik szóval,
- mássalhangzó-hosszúság tévesztése,
- tulajdonnév kezdőbetűjének,
- írásban nem jelölt hasonulás és összeolvadás jelölésének tévesztése;
- ha a 2 pont kritériumainál leírt hibatípusok esetében három vagy annál több hiba található a szövegalkotásban;
- ha 6 vagy több központosági hiba van (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosági hibáit).

Látható, hogy valamelyest törekszik az útmutató a hibák egyfajta súlyozására, amely megfelel annak, hogy ettől a korosztálytól már az értelemtükröztetés alapjainak az ismerete is elvárható, ám ezt erősen felszínesen teszi. Fordított a sorrend az érettségi helyesírási javításának az útmutatójához képest. Először szerepelnek az enyhe és a végén a súlyosabb hibák. A hibatípusok felsorolása teljességgel specifikálatlan. A mássalhangzó-hosszúság tévesztése a kiejtés alapján is a legsúlyosabb hibák közé tartozik a szóelemzés és a *j-ly* rontásával együtt minden árnyalás nélkül. A külön- és egybeírás köréből kizárólag a tagadószó, az igekötő jelenik meg, kiegészülve az érettségihez képest a névutós szerkezetek egybeírásával. Továbbá ugyancsak minden árnyalás nélkül a tulajdonnév kezdőbetűjének a tévesztése jelenik meg. Az enyhébb hibák között a magánhangzó-problémák, a mondatkezdő nagybetű, az elválasztás és

a közhasználatú szavak egybeírása jelenik csak meg. A központosítás kérdésében ugyancsak egy nagyon megengedő attitűdöt tapasztalunk.

Miért aggályos mindez? A felvételiket nem a saját tanár javítja, aki ismeri a gyereket, ráadásul országos szintűek, ami sokkal inkább azt indukálná, hogy nagyon egységesen kellene javítani, megfelelő, árnyalt és pontos útmutató alapján. E fenti összegzés azonban még megközelítőleg sem nevezhető ilyennek. Rosszabb a helyzet a négyosztályos javítókulcsban:

2 pont: legfeljebb 2 ékezet tévesztése az *a-á* és az *e-é* esetében és legfeljebb 2 központosítási hiba (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosítási hibáit), és eléri a megadott terjedelmet (10 mondat).

1 pont: eléri a megadott terjedelmet (10 mondat), és legfeljebb 2 hibatípus előfordulása az alábbi hibatípusok közül:

- kettőnél több ékezet tévesztése (az *a-á* vagy az *e-é* esetében);
- 3–5 központosítási hiba (javítjuk, de nem vesszük figyelembe az összetett mondatok központosítási hibáit);
- egy hiba a magánhangzók időtartamának tévesztése terén;
- egy hiba az egybeírás-különírás terén, kivéve az igekötős igék, a névutós névszók és a tagadószó helytelen írását, mivel ilyen hiba esetén nem adható pont.

0 pont: a felsoroltaknál több és/vagy súlyosabb hiba esetén, vagy ha a szöveg nem éri el a 10 mondatot.

Ez az összesítés egyszerűen semmire sem használható, ami a helyesírás javítását illeti, igazából csak a javító magyartanárok tapasztalatára, rutinjára lehet számítani, más kérdés, hogy ezek vajon mennyire lennének egymással legalábbis alapvető lefedettségben. Erre vonatkozóan nincsenek ismereteim.

6. Összegzés

A tanulmány arra vállalkozott, hogy a középszintű magyarérettségi helyesírási javítókulcsát elemezze, és rámutasson azokra a problémákra, amelyek a helyesírási hibák javítását régóta jellemzik a középfokú oktatásban. A kritika alapvetően segítő szándékkal fogalmazódott meg: ideje lenne a középiskolai magyartanároknak és a helyesírási szakembereknek az együttműködésével átgondolni a fenti kérdéseket és kidolgozni egy olyan egységes javítási útmutatót, a rendszer és az úzus együttes figyelembevételével, amely alapot jelenthetne a felvételik és az érettségi javításában, és amely az életkori sajátosságoknak megfelelően alakítható is lenne. Csak a közös gondolkodásban hiszek, csakis az lehet gyümölcsöző. Mindenesetre akár mennyire is a pozitív attitűd jelenik meg ma már a pontozás során, mégis nagyon lényeges az egységes szempont-

rendszer már csak azért is, mert a felvételiket és az emelt szintű érettségít olyan tanárok javítják, akik nem találkoztak a gyerekekkel a korábbiakban. Ez még inkább szükségessé teszi az objektivizáltabb értékelés lehetőségét. A felvételi és az emelt szintű érettségi a továbbtanulást jelenti, az esélyegyenlőséget pedig az objektivábbá tett javítás is elősegítheti. A helyesírás tekintetében mindenképpen, hiszen ez egy sztenderdizációs kodifikáción alapuló, preskriptív és formalizálható rendszer, így minden további nélkül megalkotható egy sztenderdizált javítási útmutató is a jövőben.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírás kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 1/3-4: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (2020. 07. 06.)
- Bozsik Gabriella 1993. Az intézménynevek helyesírásának tanításáról. I. *Magyartanítás* 34/5: 29-32.
- Bozsik Gabriella 1994. Az intézménynevek helyesírásának tanításáról. II. *Magyartanítás* 35/4: 31-34.
- Bozsik Gabriella 1996. *Helyesírási feladat- és mondatgyűjtemény*. Student 2000. Eger.
- Bozsik Gabriella 1998. Helyesírási feladatlapok a tudásszint felmérésére, ellenőrzésére. In: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírásunkról, helyesírásunkért*. Líceum Kiadó. Eger. 107-117.
- Bozsik Gabriella 2000. Gondolatok a földrajzinév-írás tanításáról egy akadémiai kiadvány kapcsán. *Magyartanítás* 41/4: 32-34.
- Bozsik Gabriella 2003. A helyesírás tanítása. In: Bozsik Gabriella – Dobóné Berencsi Margit – Zimányi Árpád: *Anyanyelvi tantárgy-pedagógiánk vázlatja*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 149-181.
- Bozsik Gabriella 2004. Néhány földrajzinév-típus helyesírásának tanításáról. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszerű kérdései a 21. század elején*. EKF. Eger. 24-34.
- Bozsik Gabriella 2007a. Módszertani javaslatok néhány tulajdonnévfajta helyesírásának tanításához. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért: A Nagy J. Béla országos helyesírási verseny előadásai és feladatai*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 163-175.
- Bozsik Gabriella 2007b. *A tulajdonnévírás módszertani eljárásai*. Konferencia-előadás. ELTE. Budapest.
- Bozsik Gabriella 2007c. Helyesírási feladatlapok a tudásszint felmérésére, ellenőrzésére. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újítás a helyesírásban*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 257-266.
- Bozsik Gabriella 2009. *Helyesírási gyakorlatgyűjtemény*. Graféma 2000. Eger.

- Bozskó Gabriella 2011. *A szóösszetételek helyesírásának tanítása*. Konferencia-előadás. II. Vályi András anyanyelv-pedagógiai konferencia. ELTE. Budapest.
- Bozskó Gabriella 2013. Módszertani eljárások és gyakorlatok a szóösszetételek helyesírásának tanításához. In: Paksi László – Györe Géza – Tóth-Márhoffer Márta – Bognárné Kocsis Judit (szerk.): *Köszöntőkötet a 60 éves Zsolnai Józsefné Mátyási Mária tiszteletére*. Pannon Kiadó. Veszprém. 23–28.
- Bozskó Gabriella 2017. Jubileumi visszatekintés a Nagy J. Béla helyesírási verseny történetére. *Anyanyelv-pedagógia* 10/2: 87–94. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=687> (2020. 07. 07.) <https://doi.org/10.21030/anyp.2017.2.11>
- Bozskó Gabriella 2019. Jubileumi visszatekintés a Nagy J. Béla helyesírási verseny történetére. In: Bozskó Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen: A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Líceum Kiadó. Eger. 9–17. <https://doi.org/10.21030/anyp.2017.2.11>
- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó. Budapest. 329–392.
- Bősze Péter 2018. *Magyar orvosi nyelv. Helyesírási útmutató*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Elekfi László 2005–2007. Helyesírási hibák minősítése. In: Bozskó Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. Líceum Kiadó. Eger. 176–181.
- Fábián Pál 1986. A helyesírás iskoláinkban. In: Szende Aladár (szerk.): *Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Fábián Pál 1993. Szaknyelvi helyesírási szabályzataink mérlege. *Magyar Nyelvőr* 117: 595–599.
- Gráf Rezső – Fábián Pál – Szemere Gyula 1999. *Helyesírásunk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina 2016. A tulajdonnévi helyesírás változásai az AkH. 12. kiadásában. *Névtani Értesítő* 38: 181–191.
- Laczkó Krisztina 2018. Körkép a magyar helyesírásról – áttekintés a 12. kiadás után. *Magyar Nyelvőr* 142: 136–149.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Ludányi Zsófia 2016. Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre. *Szaknyelv és Szakfordítás* 16: 34–42.
- Mártonfi Attila 2018. Tájékoztató bibliográfia „A helyesírás kézikönyvei” témában. *Magyar Nyelvőr* 142: 246–250.
- Mártonfi Attila – Sólyom Jenő 2020. *Fizikai helyesírási szótár*. Megjelenés alatt.
- Siptár Péter – Keszler Borbála – Tóth Etelka 2016. *Kis magyar helyesírás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Internetes hivatkozások

- W1 – *Magyar nyelv és irodalom. Középszintű írásbeli vizsga. Javítási-értékelési útmutató.* Emberi Erőforrások Minisztériuma. 2020. http://dload.oktatas.educaio.hu/erettsegi/feladatok_2020tavasz_kozep/k_magyir_20maj_ut.pdf?fbclid=IwAR0IbcAD4dDCDBQsy-9SoddrqPSJitCjmMmsMYnf1dx0dz0KU3xqi2X2CtM (2020. 06. 01.)
- W2 – *A Wikipédia elrabolta Európát a csillagásztól.* https://index.hu/techtud/2020/06/02/a_wikipedia_elrabolta_europat_a_csillagaszoktol/?fbclid=IwAR3yUWUjnUf6ES9sooGnDaqGR6q9sTpvuka1Kb1q1oZBPMdHrp7t7QpAkHM (2020. 07. 05.)
- W3 – *Magyar nyelv a 4. évfolyamosok számára. Javítási-értékelési útmutató.* 2020. január 18. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/beiskolazas/feladatsorok/2020/AJ1_4.pdf (2020. 07. 01.)
- W4 – *Magyar nyelv a 6. évfolyamosok számára. Javítási-értékelési útmutató.* 2020. január 18. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/beiskolazas/feladatsorok/2020/AJ1_6.pdf (2020. 07. 05.)
- W5 – *Magyar nyelv a 8. évfolyamosok számára. Javítási-értékelési útmutató.* 2020. január 18. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/beiskolazas/feladatsorok/2020/AJ1_8.pdf (2020. 07. 05.)

LÓRINCZ JULIANNA

PETŐFI-SZÖVEGEK ÉS IDEGEN NYELVŰ SZÖVEGVARIÁNSAIK EGYENÉRTÉKŰSÉGI VISZONYA Az irodalmi szövegek fordíthatóságáról

Az idegen nyelvű irodalmi szövegek fordíthatóságáról megoszlanak a vélemények a fordításról való gondolkodás szakirodalmában. Kappanyos András véleménye szerint (2015) a fordítás fogalmát újra kell értelmezni ahhoz, hogy az irodalmi diskurzusok fordíthatóságát értelmezni tudjuk.

A kommunikációelmélet kódmodelljei és a nyelvészeti fordításelmélet a fordítást egy nyelvről egy másik nyelvre való áttételként értelmezi. Az irodalmi szövegek fordítása azonban nem egyszerű információátvitel, hanem a forrásnyelvi kultúrában keletkezett szöveg sajátos jelentésstruktúrájának létrehozása egy másik kultúra szövegalkotó kánonjának megfelelően. „Az irodalmi fordítás két fázisra, két szintre oszlik: az első a szövegben kódolt kognitív információ átkódolása (a Jakobson szerinti voltaképpeni fordítás); a második pedig az ezen felüli, »fordíthatatlan« információ rész kezelése, amelyet a kulturális leképezés terminussal jellemezhetünk” (Kappanyos 2015: 117).

Roman Jakobson (1972) a költészetet lefordíthatatlannak tartja. Gömöri György (2004) a magyar költészet angolra fordításának lehetőségeiről szólva megerősíti Jakobson véleményét. Szerinte szinte reménytelen vállalkozás az eredeti magyar versekkel releváns angol szövegvariánsok létrehozása. Edwin Morgan kiváló József Attila-fordító szerint ugyan a magyar költészetben megszokott rímelés idegen az angol költészet prozódiai hagyományaitól, de nem lefordíthatatlan a költészet. Egy vele készült magyarországi interjúban így nyilatkozott: „A fordítás során úgy próbálok meg visszaadni [...], hogy angolul is elfogadhatóan működjön [...]. [A]z a meggyőződésem, hogy bizonyos értelemben a legtöbb költészet lefordítható” (vö. Dósa 2001).

Az ekvivalencia az irodalmi fordításban

Az ekvivalencia fogalom értelmezésében a nyelvészeti alapú fordítástudományban és az irodalmi fordításról való gondolkodásban lényeges eltérések vannak.

Az ekvivalencia fogalmának értelmezéséről számos tanulmány született. Ezek közül itt csak Andrew Chesterman bibliafordításokkal kapcsolatban tett megállapításait ismertetem röviden. A szerző megállapítja, hogy az ekvivalenciát sokan úgy értelmezik, hogy a fordítás az eredeti másolata, pedig láthatóan különbözik attól. Chesterman az ekvivalencia melletti és elleni leggyakoribb érveket a következőképpen foglalja össze:

1. A korai bibliafordítók szerint az ekvivalenciát úgy értelmezhetjük, mint teljes azonosságot. Eszerint lehetséges abszolút fordítás. Chesterman megjegyzi, hogy a modern szemiotika szerint a fordítás mindig lehetséges. Ez azonban attól függ, hogyan definiáljuk a fordítást.
2. Különböző típusú ekvivalenciák léteznek: a formát, a jelentést, a stílust, az elérni kívánt hatást stb. érintő egyenértékűségi vagy hasonlósági viszonyok.
3. A fordíthatatlanság alapvető problémája: elkülöníthető-e a jelentés a formától? Már a forrásnyelvi elemek célnyelvi „azonos” jelentéseinek létrehozása is lehetetlen a célnyelvi szövegben a különböző nyelvek szavaihoz kapcsolódó jelentéstartományok eltérései miatt.
4. Az ekvivalenciát inkább hasonlóságként kell értelmezni, mégpedig a forrásnyelvi szöveghez tartozó aktuális hasonlóságként, nem pedig teljes azonosságként.
5. Minden fordítási feladatnak megvannak a maga ekvivalencia-hierarchiái attól függően, hogy milyen prioritások vannak a konkrét lefordítandó szövegekben, ami elsősorban az elérendő céltól és a kontextustól függ.

Chesterman végkövetkeztetése: A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egyenértékűségi, illetve hasonlósági viszonyának megteremtésében a hasonlóságoknak és különbségeknek egyaránt nagy szerepük van. Az azonosságok és a különbségek figyelembe vétele a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek közti kapcsolatokra egyaránt vonatkozik (Chesterman 2005: 17–28).

Anton Popovič (1980) irodalmi kommunikációs rendszerében a műfordítást kommunikatív ekvivalenciaként értelmezi, és megengedi a forrásnyelvi szövegrészletek módosításait is annak érdekében, hogy a szöveg egészének üzenete átkerüljön a célnyelvi szövegbe. A különböző szinteken megvalósuló módosulások paradox módon nemcsak a teljes tartalmi és formahűség lehetetlenségének a jelei, hanem annak is, hogy bizonyos változtatások árán nemcsak el lehet kerülni a „hűtlenséget”, hanem az eredetivel kommunikatív egyenértékű szövegvariánsokat lehet létrehozni a műfordítási folyamat eredményeképpen.

Popovič szerint minden szöveg stílusában van egy vagy több olyan rész, amely dominál a többihez viszonyítva (invariáns), ezt meg kell őrizni a fordításban is. Ami ezen kívül esik, kisebb-nagyobb mértékben módosulhat. A műfordítónak azonban arra kell törekednie, hogy azokat a részeket, amelyeket az eredeti szöveghez képest módosított, a szöveg más részeiben kompenzálja. A fordító akkor „hű” az eredeti szöveghez, ha mint szövegegészhez hú hozzá. „Azok a funkcionális módosulások, amelyek két nyelvi rendszer eltérésének feltételei mellett is ekvivalens kifejezési formáit adják vissza az eredeti szövegnek, az eredeti szövegegész kommunikatív ekvivalensét hozzák létre” (Popovič 1980: 148).

A forrás- és célnyelvi szövegek egyenértékűségi viszonyát másképpen közelíti meg a kognitív szemléletű fordításról való gondolkodás relevanciaelméleti szakirodalmában, mint a hagyományos nyelvészeti fordítástudomány. A relevanciaelméletet a fordításra Gutt adaptálta (vö. Gutt 2000). A relevanciaelmélet szerint

az ekvivalencia nem létező fogalom. „A relevancia [...] kontextusfüggő, központi gondolata pedig, hogy az emberi kommunikáció optimális relevanciára törekszik: arra, hogy a hallgató értelmezési kísérlete megfelelő kontextuális hatást érjen el minimális ráfordítás mellett” (Gutt 2000: 31–32, hivatkozik rá Heltai 2009: 14).

A relevanciaelmélet értelmében a fordítás olyan verbális kommunikáció, amelyben meghatározó a kognitív környezet. Kognitív környezetben a világról alkotott tudást, a szövegben lévő explicit és implicit feltételezéseket, a kontextus mentális reprezentációját értjük (vö. Heltai 2009: 14, Lanstyák 2017: 13), amely nélkül a fordító nem képes a befogadó számára a legkisebb mentális erőfeszítéssel elfogadható, azaz releváns fordítást készíteni.

A forrásnyelvi kultúrához kötődő szöveg értelmezéséhez nélkülözhetetlen a verbális stimulusokon túl a nem verbális stimulusok ismerete, a befogadó világismerete, forrásnyelvi kulturális háttérismeretei is. Lényegében erre utal Kappanyos András is, amikor a kulturális fordítástudomány szempontrendszerét figyelembe véve a következőket írja: „[...] egy valódi, komplex, belső motívumrendszerrel és külső utalásrendszerrel rendelkező irodalmi műalkotás [...] nagyságrendekkel összetettebb megértési és fordítási problémákat vet fel. A kulturális fordítástudomány szempontrendszerének bevezetése azonban nemcsak azért elodázhatatlan, mert eszközöket nyújt e problémák kezeléséhez, hanem különösképpen azért, mert a nyelvészeti fordítástudománnyal szemben képes túllépni a sikeres és sikertelen szemiózis, a megvalósult és megghiúsult információátadás kategóriáin” (Kappanyos 2015: 122).

A korai Petőfi-recepcióról

Petőfinek már életében, szinte verseinek keletkezésével egy időben jelentek meg fordításai. Kezdetben elsősorban német fordítások, majd a német fordítások közvetítésével angol, francia és orosz fordításkötetek is napvilágot láttak.

Az első német Petőfi-fordításkötet, Dux Adolf német nyelvű fordításgyűjteménye 1846 szeptemberében jelent meg Bécsben. A fordítónak a legfontosabb szerepe abban volt, hogy Petőfi nevét, költészetét bekapcsolja a világirodalomba, de „[...] ezen első kísérletei is hűség és értelem tekintetében becsesek, és nem is voltak hatás nélkül” (vö. Szinnyei, internetes forrás).

„Petőfi német nyelvű, más nyelvterületekre is innen átvezető »felfedezése« [...] eredetileg a németajkú-kétnyelvű pesti, pozsonyi stb., majd a forradalom napjaiban a költő felfedezésébe bekapcsolódó Lajtán túli (bécsi, brünni, prágai) patrióta és demokrata értelmiség teljesítménye” (Komáromi 1999, internetes forrás).

Varannai Aurél (1961) munkájából ismert, hogy az első angol nyelvű Petőfi-fordítás 1847-ben megjelent John Bowring fordításában. A vers címe: Árvalányhaj a süvegem bokkrétája (angol címe: *I bound my nosegay*).

Vikár Béla (1911) feljegyzi, hogy John Bowring 1866-ban megjelenteti *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* című gyűjteményes

fordításkötetét, amelyben 74 kisebb költemény mellett a János vitézt is megtalálhatjuk. A versfordításokról ugyan nem ad a szerző szakszerű elemző kritikát, a megjegyzése azonban utal a fordításoknak az eredeti szövegekkel való megfeleléseinek jellegére. „Az a számtalan kedves kép, amely szinte özönlik Petőfi költeményeiből, úgy, hogy alig bírjuk követni lelke szárnyalását, a fordításban egykét hasonlatra sekélyesedik, elszélesül, s képzeletünk, mint a csónak a fövényen, megfeneklik a *magyarázgató leírás* nagyon is prózai talaján” (Vikár 1911: 170).

Czigány Magdától, a londoni Központi Könyvtár munkatársától kapott információim alapján 1866–1972 között Petőfinek 12 angol nyelvű gyűjteménye jelent meg Londonban, New Yorkban és Budapesten is.

Petőfi szlovák recepciójáról

A szlovák irodalomban a német és a szerb fordításokhoz képest később jelennek meg Petőfi-versfordítások. Fried szerint ennek az lehet az oka, hogy a szlovák olvasó értelmiségi tudott magyarul, és ha eredetiben olvasta Petőfit, már nem biztos, hogy igénye volt szlovák nyelvű fordításra. A 19. században a nagyobb számú Petőfi-fordítások hiányához az is hozzájárult, hogy laikus, nem megfelelő művészi színvonalú fordítók ültették át szlovákra a verseket. „[A]z amúgy is vitatott Petőfi-vers a megszokott irodalmi színvonalhoz képest kevésbé érdekesen jelent meg, így inkább egy fantáziátlan imitálás, mint akár a »szép hűtlenség« vagy a teremtő újraalkotás jegyében gyűltek kötetekké a szlovák Petőfi-versek” (Fried 1999).

A 19. század végén Petőfi ellentmondásos megítélése ellenére – ugyanis felrötták neki, hogy elmagyarosodott, és ezeknek a verseknek szlovákul kellett volna megszületniük – viszonylag sok fordítás jelent meg. Itt kell megjegyeznünk, hogy az édesapja már korábban asszimilálódott, az édesanyja beszélt ugyan magyarul, de akcentussal beszélte a nyelvet. De abban a társadalmi közegben is, amelyben Petőfi gyermekkorában sok időt töltött, olyan szlovák anyanyelvűek éltek együtt a magyarokkal, akik a Felvidék mostoha körülményei közül költöztek át Magyarországra (vö. Csanda 1965, Fried 1999, Kerényi 2008).

A 19. század végétől kezdve már különböző szlovák irodalmi lapok, folyóiratok közölték verseinek szlovák fordításait. 1903–1905 között a Slovenské pohľady című irodalmi és tudományos folyóirat 42 Petőfi-verset közölt Pavol Országh-Hviezdoslav fordításában (Chmel 1973, idézi Némety 2018: 56). „A 19. század végén három, a 20. század elején pedig egy kötetnyi válogatást jelentettek meg Petőfi verseiből négy különböző fordító tollából...” (Némety 2018: 57). Ezek a fordítások azonban művészi színvonalukat tekintve erősen eltérnek egymástól.

Petőfi költészetének 20. századi recepciója elsősorban Ján Smrek, Emil Boleslav Lukáč és Pavol Országh-Hviezdoslav magyar származású költő, műfordítók nevéhez fűződik. 1948 után Ján Smrek Petőfi Sándor több versét fordította szlovákra. Ezek közül A magyar nemes című versét hasonlítom most össze a szlovák változattal.

Petőfi Sándor: A magyar nemes	Ján Smrek: Maďarský zeman	Nyersfordítás:
Őseimnek véres kardja Fogason függ, rozsdá marja, Rozsdá marja, nem ragyog. Én magyar nemes vagyok!	Krvavý meč predkov mojich z klinca visí, na pokoji, hrdzou žraný nocou-dňom. Ja maďarský zeman som!	'Őseimnek véres kardja szegen lóg, békésen, rozsdától marva éjjel-nappal. Én magyar nemes vagyok!
Munkátlanság csak az élet. Van életem, mert henyélek. A paraszté a dolog. Én magyar nemes vagyok!	Nepracujem, to hned' poviem. Ja si žijem, keď si hoviem. Práca patrí sedliakom. Ja maďarský zeman som!	Nem dolgozom, ezt kijelentem. Élek, amikor henyélek. A munka a paraszté. Én magyar nemes vagyok!
Jól készítsd, paraszt, az utat, Mert hisz a te lovad vontat. Csak nem járhatok gyalog. Én magyar nemes vagyok!	Dobre priprav, sedliak, cesty, veď ma po nich povezieš ty, a tvoj potiahne ma kôň. Ja maďarský zeman som!	Jól készítsd, paraszt, az utat, hisz te azon szállítasz, és a te lovad vontat engem. Én magyar nemes vagyok!
Tán a tudományak éljek? A tudósok mind szegények. Nem irok, nem olvasok. Én magyar nemes vagyok!	Mal by som žiť azda vede? Učenci vždy žijú v biede. Čítať-písať, čo je v tom. Ja maďarský zeman som!	A tudományak kellene élnem? A tudósok mind nyomorognak. Olvasni-írni, mi van (jó) ebben? Én magyar nemes vagyok!
Van, igaz, egy tudományom, Ebben párom ritkán látom: Enni, inni jól tudok. Én magyar nemes vagyok!	Pravda, jednu vedu starú držím a v tej nemám páru: jesť a piť viem s virtušom. Ja maďarský zeman som!	Igaz, van egy régi tudományom ebben nincsen párom: enni, inni tökéletesen tudok. Én magyar nemes vagyok!
Milyen jó, hogy nem adózok. Gazdaságom van, de nem sok, S van adósságom, de sok. Én magyar nemes vagyok!	Dobre, že neplatím daní. Aj tak dlžob na imaní viacej mám, než hoden som. Ja maďarský zeman som!	Jó, hogy nem fizetek adót. egyébként adósságom több van, mint amire méltó vagyok. Én magyar nemes vagyok!
Mit törődöm a hazával? A hazának száz bajával? Majd elmúlnak a bajok. Én magyar nemes vagyok!	A že má vlast' na stá strastí? Čo je mňa do strastí vlasti? Pominú sa napokon. Ja maďarský zeman som!	És hogy száz bánata a hazának? Mit törődöm a haza bánatával? Elmúlik majd végül. Én magyar nemes vagyok!
Ősi joggal, ősi házban Éltemet ha elpipáztam: Mennybe visznek angyalok. Én magyar nemes vagyok!	S právom starým, v sídle starom ak prebafkám lárom-fárom život, prídem k anjelom. Ja maďarský zeman som!	Ősi joggal, ősi házban, ha hasztalanul elpöfékelem az életet, az angyalokhoz megyek. Én magyar nemes vagyok!

A két szövegvariáns egybevetésekor a prozódiai elemek (ritmus, rím, sorhosszúság) a szójelentések és a stílusalakzatok elemzésére koncentrálok, majdnem minden versszakot elemezve a hasonlóságok és különbségek bemutatására.

Petőfi Sándor A magyar nemes című verse a Pesti Divatlapban jelent meg 1845-ben. Versének címszereplőjéhez sok modellt találhatott a korabeli Magyarországon. Az eredeti szöveg 8 versszakból áll, rímelése magyaros, ritmusa kétütemű, felező nyolcas és hetes.

Ján Smrek *Maďarský zeman* című szövegvariánsa a prozódiai sajátosságokat tekintve adekvát a forrásnyelvi változattal. A rímeket mindkét szövegben asszonáncok adják. Nézzünk néhány példát a szlovák rímpárookra: „*mojich – pokoji*” „*starú – páru*”, *strastí – vlasti*”, „*starom – fárom*”. A versszakzáró ismétléses alakzatok is mindkét szövegvariánsban azonosak. *Ěn magyar nemes vagyok! – Ja maďarský zeman som!*

A szlovák változat első versszakában az eredeti *fogason függ* határozós szerkezetet a *z klinca* 'szegről' elöljárós főnév helyettesíti. A forrásnyelvi variáns második és harmadik sorában az anadiplozis ismétléses alakzata jelenik meg: ... *rozsa marja, / Rozsa marja,....* Ez az ismétléses alakzat azonban kimaradt a szlovák szövegvariánsból.

A forrásnyelvi harmadik versszak célnyelvi variánsában az információtartalom megmarad, a nyelvi kifejezés azonban módosul. A forrásnyelvi *Csak nem járhatok gyalog* megfelelőjeként a szlovák változatban körülírással adjekciós alakzat jelenik meg. Ugyancsak adjekciós alakzat, betoldás a szlovák változatban a *ma* 'engem' személyes névmás ismétlése.

A szlovák variáns negyedik versszakának első sora jelentését tekintve teljesen adekvát az eredeti szövegrésszel: *Tán a tudománynak éljek? – Mal by som žit azda vede?* 'Talán a tudománynak kellene élnem?' A magyar változat harmadik sorában a kijelentő mondat tagadó enumerációja a szlovák változatban kérdő mondat formájában jelenik meg: *Nem irok, nem olvasok. Čítat-písat, čo je v tom?* 'Olvasni-írni, mi van abban?' hetyke, gúnyos stílusértékkel.

Az ötödik versszakban az *igaz* melléknév a szlovák variánsban szórendi cserével mondatkezdő helyzetben szerepel. Az eredeti *jól* határozó helyett a szlovák szövegben a *s virtušom* 'tökéletesen' szerepel, ami szinonima, immutációs alakzat.

A hatodik versszak első mondatának jelentése mindkét szövegvariánsban azonos: *Milyen jó, hogy nem adózok. – Dobre, že neplatím daní.* 'Jó, hogy nem fizetek adót.' A forrásnyelvi ellentétes alakzatot alkotó második és harmadik sor a szlovák variánsban nem adekvátan jelenik meg, így megváltozik az eredeti jelentése a *viacej mám, než hoden som* 'Több van, mint amire méltó vagyok' mondat betoldásával.

Külön figyelmet érdemel a hetedik versszak kezdő sora, amelynek szlovák megfelelőjében a *vlast* 'bánata' szó betoldás, amely ismétléses adjekciós alakzatként van jelen a második sorban is, a magyar *baj* szó szinonimájaként:

A že má vlast na stá strastí? És hogy száz bánata (van) a hazának?

Čo je mňa do strastí vlasti? Mit törődöm a haza bánatával?

A záró versszak első sorában az *ősi* melléknév anaforaszerű változatlan ismétlésként jelenik meg. A fordításban is így szerepel, de Smrek az *ősi* választékos stílusértékű melléknév szinonimájaként a *starým*, *v starom* 'rég, öreg' köznyelvi kifejezést használja. A forrásnyelvi *visznek angyalok* szókapcsolatot a szlovák fordítás jelentésmódosítással, az eredetivel szinonim határozós szerkezettel adja vissza: a *prídem k anjelom* 'megyek az angyalokhoz'. Az egész versen végigvonuló ironia szövegkohezív alakzata is jól érvényesül a szlovák szövegváltozatban is.

Összegzés, a fordítás értékelése

Petőfi verseinek fordíthatóságát nem egyértelműen ítéli meg a szakirodalom. Gömöri György szerint nem nagyon érdemes kísérletezni klasszikus költőink angol nyelvű fordításával, így többek között Petőfi-fordításokkal sem, hiszen a konnotáció könnyen elsikkad a célnyelvi szövegben (Gömöri 1990).

Martinkó András jól fordíthatónak tartja Petőfit: „[...] e költői nyelv korszerű és nemzeti asszociációit, felhangjait *nem* lehet ugyan egy más nyelvre átmenteni, de általában *helyettesíteni* lehet. Nem az egyes szavak, az alak- és mondattan, nem is az idiomatizmusok egyetemesek, hanem a hasonlatokban, képrendszerben, mondat- és beszédformálásban van egy egyetemes korrespondencia: mindenekelőtt a beszéd-logika, a beszéd-pszichológia s a metaforikus asszociációk természeti és egyetemes emberi vonatkozásaiban” (Martinkó 1973: 269).

Az elemzett szlovák fordítás a kisebb-nagyobb jelentésbeli módosulások ellenére az eredeti szöveg adekvát megfelelője. A szlovák szövegvariáns a prozódia, a versstruktúra, a szöveg szemantika síkján, az alakzatok szintjén is adekvát. Az eredeti szöveg hatását is érzékeltető, a szlovák versbeszéd-hagyományba is illeszkedő szövegváltozatokat alkotott a fordító. Jelen dolgozatom azonban csak egy kísérlet a Petőfi-szövegek szlovák fordításainak elemzésére. Petőfi idegen nyelvű, így a szlovák fordításairól is akkor nyerhetünk valós képet, ha nagyon sok szöveg összehasonlító elemzését elvégezzük (vö. Lőrincz 2006, 2007, 2018).

Irodalom

- Chesterman, Andrew 2005. Problems with Strategies. In: Ágota Fóris – Krisztina Károly (eds.): *New Trends in Translation Studies. In honour of Kinga Klauďy*. Akadémiai Kiadó.
- Rudolf Chmel (red.) 1973. *Literárne vzt'ahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*. Martin.
- Csanda Sándor 1965. Petőfi és a szlovákok. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69/1: 11–33.
- Dósa Attila 2001. Beszélgetés Edwin Morgannal. *Nagyvilág* 64/10: 1604–1616.
- Fried István 1999. A szlovák Petőfi-kép. (Javaslatok egy újragondoláshoz). *Kisebbségkutatás*. 8/3: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00003/3.htm> (2020. 03. 08.)
- Gömöri György 1990. A magyar vers fordításának lehetőségei más nyelvekre. In: *Nyugatról nézve*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 246–255.
- Gömöri György 2004. Kinek írunk, illetve fordítunk? *Jelenkor*. Irodalmi és művészeti folyóirat. 47/11: <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/404/kinek-irunk-illetve-forditunk> (2020. 03. 26.)
- Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. St. Jerome Publishing. Manchester & Boston.

- Heltai Pál 2009. Fordítás, relevancia, feldolgozás. *Modern Nyelvoktatás*. 15/1–2: 13–28.
- Jakobson, Roman 1972. *Hang – Jel – Vers*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Kappanyos András 2015. *A műfordítás kulturális pozíciójáról*. 117–122. http://real.mtak.hu/30972/1/11_Kappanyos_u.pdf (2020. 03. 21.)
- Komáromi Sándor 1999. A forradalomtól a díszalbumig: Petőfi németül (1845–1910). *Kisebbségkutatás* 8/3: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00003/3.htm><https://epa.oszk.hu/00400/00462/00003/5.htm> (2020. 03. 08.)
- Lanstyák István 2017. *Relevanciaelmélet és fordítás*. In: Nova Posoniensa VII. Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 7–31.
- Lőrincz Julianna 2006. *Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata*. Az alakzatok világa 19. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Lőrincz Julianna 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Pandora Könyvek 10. EKF Líceum Kiadó. Eger.
- Lőrincz Julianna 2018. *Kontrasztív nyelvészet, kontrasztív stilisztika*. Monographiae Comaromiensis 22. Selye János Egyetem. Komárom.
- Martinkó András 1973. A világirodalom Petőfije. *Nagyvilág* 2: 261–271.
- Némety Alexandra 2018. *Kultúrák találkozási pontja: a magyar költészet a műfordítások tükrében*. PhD-értekezés. Kézirat. Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola. Komárom.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete*. Madách. Pozsony.
- Szinnyei József 1891–1914.: *Magyar írók élete és munkái*. Hungarológiai Alapkönyvtár. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (2020. 03. 11.)
- Vikár Béla (et al.) 1911. *Petőfi a világirodalomban*. Kunossy, Szilágyi és Társa Könyvkiadó-vállalat. Budapest. 172–197.

LUDÁNYI ZSÓFIA

TIPIKUS PROBLÉMÁK INTÉZMÉNYNEVEINK HELYESÍRÁSÁBAN

1. Bevezetés

Bozsik Gabriella tanárnőt egyetemi hallgatóként, a 2007-es Nagy J. Béla helyesírási verseny résztvevőjeként ismertem meg. Később, 2015-ben már felkészítő tanárként, 2017-ben pedig meghívott előadóként vettem részt újra a felsőoktatási intézmények Nagy J. Béla helyesírási versenyének Kárpát-medencei döntőjén, amelyet ünnepeltünk évtizedeken keresztül szervezett töretlen lelkesedéssel, fáradhatatlanul. Köszöntéséhez nem kellett sokáig keresnem a témát, hiszen kutatási területeink, szakmai érdeklődési körünk között sok a hasonlóság.

Bozsik Gabriella munkásságának meghatározó területe a magyar helyesírás, melynek számos részterületével foglalkozott, kiemelt figyelmet szentelve az intézménynevek helyesírási kérdéseinek. Bölcsészdoktori (Bozsik 1989a), illetve kandidátusi értekezésében (Bozsik 1993a) átfogóan feldolgozta az intézménynevadás gyakorlatát, középpontba helyezve azok helyesírásának problémáit. Számos további publikációjában foglalkozott még a témával: áttekintette az intézménynevek helyesírásának alakulását az akadémiai helyesírási szabályzatok történetének tükrében (Bozsik 1989b, 2000, 2007); vizsgálta az ezredforduló és az azt követő időszak intézménynevadási gyakorlatát (Bozsik 2002, 2005). Többször publikált az alapítványnevek típusairól és azok helyesírási kérdéseiről (Bozsik 1994a, 1999), és foglalkozott az intézménynevszerű elnevezések írásmódjának problémáival (Bozsik 1993b), legutoljára a gyógyszerárak neveivel (Bozsik 2020). Az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezető szakmódszertanosaként számos publikációja született a helyesírás-tanítás témakörében, így többek között az intézménynevek helyesírásának tanításához is adott módszertani fogódzókat (Bozsik 1993b, 1994c).

Köszöntő írásomban ehhez a témakörhöz kapcsolódva azt mutatom be, milyen típusproblémák fordulnak elő az intézménynevek helyesírását illetően a mai írásgyakorlatban. Teszem mindezt az MTA Nyelvtudományi Intézet nyelvi közönségszolgálatának munkatársaként szerzett tapasztalataim alapján.

2. A vizsgálat anyaga

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében¹ az Intézet megalakulásától kezdve (1949) alkalmilag, 1957-től állandó jelleggel folyamatosan működik nyelvi tanácsadó szolgálat, amely máig fontos szerepet tölt be a nyelvi ismeretterjesztésben, a tágabban értelmezett anyanyelvi nevelésben (Heltainé Nagy 2016). A felmerült nyelvi problémák megoldását telefonon és e-mailben kérhetik az érdeklődők. Az elmúlt évtizedekben a közönségszolgálat munkatársai a telefonon érkező kérdéseket és a rájuk adott válaszokat ún. közönségszolgálati naplókban rögzítették, s ennek a terjedelmes anyagnak egy részét a 2010-es évek elején a helyesiras.mta.hu portál Archívum menüpontjából elérhetővé tették. Az e-mailben érkezett kérdések és válaszok archiválása, feldolgozása, rendszerezése folyamatosan zajlik, a nyelvi tanácsadás munkatársai a megválaszolt leveleket tematikus címkékkel látják el, megkönnyítve a terjedelmes levélanyagban való keresést. A folyamatosan bővülő tematikus címkerendszer felépítése hierarchikus, az egyes fő témakörök (pl. alakváltozatok, különírás-egybeírás, idegen szavak, nyelvi illetan) számos további altémára tagolódnak.

A jelen dolgozatban bemutatni kívánt vizsgálódást a 2015–2020 között érkezett e-mailek alapján végeztem (összesen 6180 db levél). A címkék segítségével kiválogattam az intézménynevekkel kapcsolatos megkereséseket, és a további alcímkék alapján kategóriákba soroltam a felmerülő típuskérdéseket. A továbbiakban azt mutatom be, melyek az intézménynévírásnak azok a területei, amelyek tipikusan nehézséget okoznak a beszélőknek.

3. Eredmények

3.1. Az intézménynevek alapalakjának helyesírási kérdései

A hatályos akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹²) intézménynevek írásmódjának alapszabályait a 186–187. pontjában fogalmazza meg: a több szóból álló intézménynevek terjedelmét, a név kezdetét és végét az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi, a névelők és az és kötőszó azonban mindig kis kezdőbetűs.

A viszonylag kis számú (25 darab), az intézménynevek alapalakjának írásmódja iránt érdeklődő levelet áttekintve az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy az alapalakok írásmódjának megállapítása nem tartozik a nyelvhasználók által legnehezebbnek tartott helyesírási területek közé. A kérdések alapján időnként bizonytalanságot szokott okozni a többtagú intézménynevekben az *-i* képzős melléknevek kezdőbetűjének megállapítása (természetesen ezek is nagy kezdőbetűvel írandók): **XXII. kerületi Egyesített Óvoda ~ XXII. Kerületi Egyesített Óvoda, *Pest megyei Pedagógiai Szakszolgálat ~ Pest Megyei Pedagógiai Szakszolgálat,*

1 Szervezeti átalakítások miatt 2019. szeptember 1. óta az intézmény hivatalos neve Nyelvtudományi Intézet.

**Áldás utcai Általános Iskola ~ Áldás Utcai Általános Iskola*. Kérdéses lehet még az olyan, személynévi tagot tartalmazó intézménynevek helyesírása, amelyekben a személynévi tag olyan névelőzékkel, névkiegészítővel tartalmaz, mint például a *dr.*, az *id.* vagy a *gróf*. Ezeket a névkiegészítőket az AkH. 151. pontja alapján alapvetően kis kezdőbetűvel írjuk, s csak kiemelt helyzetben nagybetűvel. Az egyik kérdező abban kérte megerősítésünket, hogy a *Kecskeméti Szakképzési Centrum Gróf Károlyi Sándor Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma* írásmód a helyes, szemben a **Kecskeméti Szakképzési Centrum gróf Károlyi Sándor Szakgimnáziuma, Szakközépiskolája és Kollégiuma* írásmóddal. Megerősítettük, hogy a *gróf* névelőzék is nagy kezdőbetűs, ha intézmény nevében szerepel.

Az intézménynevek alapalakjainak írásmódjában nem csupán a kezdőbetű, hanem olykor a különírás-egybeírás is nehézséget okoz. Előfordul, hogy egyes intézménynevek hivatalos, bejegyzett elnevezése nem felel meg a helyesírási normának. Erre mutatott rá az a kérdező, aki azt szeretne volna tudni, helyes-e a *nemzetipark-igazgatóság* írásmód; és ha igen, akkor miért nem így szerepel a **Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság*nak a nevében. Válaszunkban megerősítettük a kérdező írásmódját: köznévként az AkH. 141. b) alapján valóban a *nemzetipark-igazgatóság* a normatív, intézménynévként a *Duna-Ipoly Nemzetipark-igazgatóság* lenne a szabályos, ám a kötőjel miatt meglehetősen nehézkes írásmód. Ilyenkor a legjobb megoldás az, ha az eredetileg jelöletlen összetételt jelöltté tesszük a birtokos személyjel kitételével, vagyis szerkezetét alakítjuk (már persze ha van erre lehetőség, hiszen az intézmény hivatalos nevéből nemigen térhetünk el): (a) *Duna-Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága*.

Problémát okozhat a külföldi intézménynevek magyar megfelelői helyes írásmódjának a megállapítása is. Például az *International Atomic Energy Agency* hivatalos neve magyarul, az angol elnevezést szó szerint fordítva: **Nemzetközi Atomenergia Ügynökség*, ebben a formában szerepel a szervezet alapokmányában is (W1). Ez az írásmód azonban nem jelöli az *atomenergia* és az *ügynökség* lexémák közti összetételi viszonyt. Az AkH. 139. pontja alapján ezt a többszörös összetételt kötőjellel kellene tagolni a fő összetételi határon, így a *Nemzetközi Atomenergia-ügynökség* írásmód javasolható. Figyelembe véve azonban azt a gyakorlatot, hogy intézménynevekben a szótagszámlálás szabálya nem mindig érvényesül, elfogadható a *Nemzetközi Atomenergiaügynökség* írásmód is. (Az intézmény neve egyébként *Nemzetközi Atomenergiái Ügynökség* formában is előfordul, ez az írásmód is megfelel a helyesírási szabályoknak.)

Magának a szótagszámlálás szabályának az érvényesítése is kérdéses tehát az intézménynevek írásmódjában. Például amikor 2016 elején az *Állatorvostudományi Kar* kivált a Szent István Egyetemből, hogy önálló felsőoktatási intézményként működjék tovább, az egyetem vezetősége kérte a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatának állásfoglalását arról, hogy a kötőjel nélküli *Állatorvostudományi Egyetem* írásmód megfelel-e a helyesírási szabályoknak. A tanácsadó szolgálat az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságával egyeztetve támogatta a kötőjel nélküli írásmódot, hivatkozva

az AkH.¹² általános, a nyelvhasználó szándékát is figyelembe vevő szellemiségére és az ide vonatkozó konkrét szabálypont (139.) irányadó jellegére: „a hat szótagonál hosszabb többszörös összetételeket kötőjellel **tagolhatjuk** a két fő összetételi tag határán”. A kötőjel nélküli írásmód mellett szól továbbá az a gyakorlat is, hogy a tulajdonnevekben – elsősorban az intézménynevekben – általában nem érvényesül a szótagszámlálás szabálya, vö. *Belügyminisztérium*, *Pénzügyminisztérium* (Laczkó–Mártonfi 2004: 131; 216). A kötőjel nélküli, nagy kezdőbetűs íráskép megkönnyíti a befogadást és a gyors értelmezést, a tulajdonnevek esetén erőteljesebben érvényesülnek az esztétikai, tipográfiai szempontok is.

3.2. A melléknévképzős származékok

Az AkH. 187. nemcsak az alapalakok, hanem az *-i* képzős formák írásmódját illetően is iránymutatást nyújt. Eszerint az intézménynevek *-i* (ritkábban *-beli*) képzős származékaiban a tulajdonnévi értékű tagok nagy kezdőbetűjét megtartjuk, a köznévi elemeket pedig kisbetűvel kezdve írjuk. A kiválogatott leveleket megvizsgálva némileg meglepő az *-i* képzős alakokkal kapcsolatos kérdések meglehetősen alacsony száma (15 darab).

Ennek értelmében például a Magyar Építész Kamarában betöltött tagság a *magyar építész kamarai tagság*, és a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai a *magyar nyelvtudományi társaságos* kiadványok. (Ritkábban kapcsoljuk intézménynevekhez az *-s* képzőt, de helyesírási szempontból nincs különbség az *-i*, *-beli* képzőkhöz képest.)

3.3. Az intézménynevek említőnevei, rövidebb névalakok

Gyakori, hogy a hivatalos, teljes intézménynév helyett annak csak egy vagy több egyedítő elemét használjuk. A típusjelölő szót vagy szavakat csak a rövidebb intézménynévhez kapcsoljuk, vagy pedig teljesen elhagyjuk. A helyesírási szabályzat 188. c) pontja csak az utóbbi esetben ad egyértelmű iránymutatást, ti. hogy az ilyen rövidült névben nem változik a részeknek a teljes névbéli írásmódja, például: *az Eötvösön végzett* v. *az Eötvös Lorándon végzett*. Arról azonban nem rendelkezik, hogyan kapcsoljuk a rövidült, a személynév első eleméből álló névalakhoz az intézménynév típusát jelölő lexémát: külön, esetleg kötőjellel, továbbá kis nagy kezdőbetűvel írjuk azt.

Az említőnevek, rövidebb névalakok használata többször előkerül a vizsgált levélműanyagban, 28 kérdés foglalkozik ezzel. Mivel a szabályzat nem ad erre egyértelmű iránymutatást, a nyelvi tanácsadó felvázolhatja a létező gyakorlatokat, többféle lehetőséget felkínálva (vö. Dede 2012). Az egyik levélíró például arról érdeklődött, hogyan írja a Kölcsey Ferenc Gimnázium rövidült, nem hivatalos névalakját: *Kölcsey + gimnázium/Gimázium*. Létezik olyan gyakorlat, amely az intézményre önmagában is utaló *Kölcsey* névelem után magyarázó jelleggel feltünteteti az intézmény típusát jelölő közszót, jelzős szerkezetnek tekintve azt: *Kölcsey gimnázium*. Más esetben – ha a beszélő ki akarja emelni a megnevezés tulajdonnévi jellegét – a rövid alakban is nagy kezdőbetűvel írhatja a típusjelölő

elemet: *Kölcsey Gimnázium*. De hivatkozhatunk az Osiris Helyesírás iránymutatására, amely a személynév első elemének és a típusjelölő szónak a kötőjeles kapcsolását javasolja (Laczkó–Mártonfi 2004: 218), eszerint tehát *Kölcsey-gimnázium*. A Magyar helyesírási szótár korábbi kiadása (MHSz.¹⁹⁹⁹) *általános iskola* szócikkének bokrában is megtaláljuk ezt a kötőjeles alakot: „de röviden: *Petőfi Sándor-iskola, Petőfi-iskola*”, a későbbi, az AkH.¹²-hoz igazított Magyar helyesírási szótárban (MHSz.²⁰¹⁷) azonban már nem található meg ez a forma (vö. Zimányi 2020: 178).

3.4. Az intézménynevek alárendelt egységei

A kis- és nagy kezdőbetűk használatát tekintve problémás az intézménynevek alegységeinek helyes írásmódja. Az AkH. 189. pontja szerint az egy intézményhez tartozó alárendelt intézmény nevét a főintézményéhez hasonlóan kell írni, tehát minden különírt egységet nagy kezdőbetűvel (kivéve az és kötőszót és a névelőt). Tehát például: *Bölcsészettudományi és Művészeti Kar* (az *Eszterházy Károly Egyetemé*). Az intézményen belül további szervezeti egységek (pl. osztályok, tanszékek, kutatócsoportok) írásmódja akkor írandó nagy kezdőbetűvel, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van. Ahogy az Osiris Helyesírás is megjegyzi, elméletben hiába tűnik egyértelműnek ez a szabály, a gyakorlatban problémát okoz az, hogy az intézményi alegységek helyes rögzítéséhez nem nyelvi háttértudásra van szükség, hanem az adott intézmény szervezeti felépítésének alapos ismerete szükséges (Laczkó–Mártonfi 2004: 219; Laczkó 2007: 101–102).

Egy példán keresztül illusztrálva: a *Nyelvtudományi Intézet* egyik osztályán, a *Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztályon* belül működik a *Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoport*. Netán a *nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoport*? Esetleg (kompromisszumos megoldásként) a *Nyelvművelő és nyelvi tanácsadó kutatócsoport*? A fenti szabály értelmében csak akkor írandó nagy kezdőbetűvel az alegység neve, ha az egyediség érzékeltetésére szükség van. Márpedig nem tűnik valószínűnek, hogy a magyar beszélőközösségben létezik legalább még egy, pontosan ilyen nevű kutatócsoport. Nem látszik tehát szükségesnek a nagy kezdőbetűs írásmód, az írásgyakorlat azonban egyértelműen a kutatócsoportok nagy kezdőbetűs írása felé hajlik (az Intézet honlapján is ebben a formában szerepelnek). „A mai hivatalos írásgyakorlatában pedig azért nehéz igazságot tenni, mert az osztályok mellé fölzárkóztak a csoportok, amelyek magukat legalább annyira fontosnak tartják, mint az osztályok, és így megkövetelik a nagybetűs formát saját részükre is” – írja Zimányi Árpád (2007: 165).

A levélanyagot áttekintve az alegység-elnevezések problémája 32 kérdésben jelenik meg. Például az egyik kérdező azt szeretne volna tudni, hogy az *Országos Erdészeti Egyesület Baranya Megyei Helyi Csoportja* írásmódja megfelelő-e. Válaszunkban az AkH. 189. pontjában leírtakat ismertettük a kérdezővel, hozzátéve még azt a kiegészítést is, hogy a nem állandó jelleggel működő bizottságokra stb. utaló szavakat, szókapcsolatokat szintén ajánlatos kis kezdőbetűvel írni, például: *az érdekeltek koordináló bizottságot alakítottak; egy*

karbantartó csoportot szerveztek. Egyértelmű választ nem lehetett adni, mivel ahhoz tudni kellene, hogy a *Baranya megyei helyi csoport* állandó jelleggel működik-e, továbbá szükség van-e az egyediségének érzékeltetésére (ha igen, akkor csupa nagy kezdőbetűvel kell írni).

Bonyolult helyzet az is, amikor az intézmény valamely nagyobb szervezeti egységén belül működő kisebb egység, csoport neve hosszú, bonyolultabb mellérendelő szerkezet, mint például: **Erős Tér és Attoszekundumos Fizika Gázokban és Kondenzált Anyagokban Csoport*. Ebben az esetben célszerű csupán az első szót (*Erős*) nagy kezdőbetűvel írni. (És persze nem szakmabeliek számára kérdéses az is, hogy az *erős tér* szerkezethez tartozik-e a *fizika* vagy sem, mert ha igen, akkor azt az írásmódnak is tükröznie kellene...)

3.5. Intézménynévszerű elnevezések

Az AkH. 190. pontjában említi az ún. vegyes írásmódú intézményneveket, amelyekben az intézménynévi jelleg kevésbé érvényesül. Ilyenek például a pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, szállodák, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok és a nem önálló intézményt alkotó termek. A szabály értelmében a tulajdonnévi értékű tagot nagy kezdőbetűvel írjuk, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot pedig kisbetűvel kezdve különírjuk.

Bozsik Gabriella (1993b) a több elemből álló intézménynévszerű elnevezéseket szerkezetük alapján többféle kategóriába sorolja:

- a) A tulajdonnévi értékű elem: főnév
Köznév, pl. *Pálma eszpresszó*
Tulajdonnév, pl. *Marika bisztró, Erkel Ferenc könyvesbolt*
- b) A tulajdonnévi értékű elem: melléknév, pl. *Koccintós borozó, Józsefvárosi halászkert*.
- c) A tulajdonnévi értékű névrész: szószerkezet.
Minőségjelzős, pl. *Fekete Macska bisztró*.
Mennyiségjelzős, pl. *Két Kupa étterem*.
Birtokos jelzős, pl. *Mátra Gyöngye cukrászda*.

A mai írásgyakorlatban azonban egyre gyakoribbnak tűnik a minden tagot nagy kezdőbetűvel író intézménynévi írásmód (vö. Zimányi 2007: 162–164). Az AkH.¹² pedig ezt lehetővé is teszi: „A mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők, lakóparkok, szállodák, panziók, termek stb. neve lehet intézménynév is, például: *Corvin Budapest Filmpalota, Vadszőlő Szálloda, Sport-és Rendezvényközpont, Rózsakert Bevásárlóközpont, Szt. Lukács Gyógyfürdő és Uszoda, Fiumei Úti Nemzeti Sírkert, Erzsébet Szálloda, Platán Panzió, Klasszik Rádió, Csontváry Terem, Derkovits Terem.*” Hogy mikor beszélünk intézménynévről, és mikor csak intézménynévszerű elnevezésről, azt sokszor nehéz eldönteni, nagyban függ a szöveggörnyezettől, de sokszor nem nyelvi háttértudásra is szükség van.

Az egyik levélíró azt szerette volna tudni, hogy a Garabonc településen található vendéglátóipari egység nevének mi a normatív írásmódja:

- *Kránitz-borház és -étterem, Garabonc; vagy*
- *Kránitz borház és étterem, Garabonc; vagy*
- *Kránitz Borház és Étterem, Garabonc; vagy*
- *Kránitz Borház és étterem, Garabonc?*

Válaszunkban nyitva hagytuk az intézménynéviség kérdését, a kérdezőre bízva a választást: intézménynévként *Kránitz Borház és Étterem, Garabonc; ha viszont nem intézménynévként szerepel, csak amolyan említő köznévi értelemben, akkor csak a tulajdonnevet kell nagy kezdőbetűvel írni: *Kránitz borház és étterem, Garabonc.**

Szintén egy étterem nevével kapcsolatban kérte állásfoglalásunkat az a kérdező, aki a pilisvörösvári *Kopár Csárda ~ csárda* írásmódja iránt érdeklődött, mert bár megtalálta az akadémiai helyesírási szabályzatban a vonatkozó 190. szabálypontot, mégsem sikerült egyértelmű választ kapnia az írásmódot illetően: „[N]em értem, hogy ki és mi dönti el, mikor (és mitől) válik egy mozi, vendéglő stb. neve intézménynévvé, és ily módon a második tagja is nagybetűssé. Sokszor okoz ez gondot, ezért jó lenne valamiféle fogódzó.” Válaszunkban elmagyaráztuk, hogy maga a nyelvhasználó az, aki eldönti, intézménynévként kívánja-e használni az adott nevet (ez az ún. pragmatikai aspektus). Ez általában a nagyobb, saját intézményi háttérrel rendelkező helyek tekintetében jön szóba, ilyenkor **lehet** intézménynévi jelleget tulajdonítani az adott megnevezésnek. Az alapszabály változatlanul az, hogy a tulajdonnévi tagot nagybetűvel, az értelmezésre szolgáló köznévi tagot kis kezdőbetűvel írjuk (*Kopár csárda*).

3.6. Rendezvénynevek, eseménynevek

Az előzőekhez képest lényegesen gyakoribb kérdéstípus a rendezvénynevek helyesírása (a vizsgált anyagban 62 ilyen kérdés található). Az AkH. 191. szabálypontja szerint a rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok stb. nevét ajánlatos kis kezdőbetűvel írni, például: *jövőkutató konferencia, nemzetközi orvoskongresszus* stb., de intézménynévként a nagy kezdőbetűs írás is elfogadható, például: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok*. Ahogy az Osiris Helyesírás írja (Laczkó–Mártonfi 2004: 221): a gyakorlatban azért érvényesül kevésbé ez a szabály, mivel nem nyelvi háttértudást igényel annak eldöntése, hogy egy adott rendezvény vajon intézményi keretek között működik vagy sem. Zimányi Árpád (2007: 166) a rendezvények „intézményszerűségének” értelmezésekor azt állapította meg, hogy ha ez csupán a rendszerességet, a bizonyos időszakokként (évente, két évente stb.) történő megrendezést jelenti, akkor az összes ilyen, sorszámmal rendelkező rendezvényt nagy kezdőbetűvel kellene írni. Az ÉKsz. *intézmény, intézményes* szócikkei alapján azonban azt a következtetést vont le, hogy az intézményszerűséghez a hivatásos szervező- és rendezőgárda is hozzáértendő (miként az AkH. 191. pontjában szereplő két rendezvény is ilyen). Ennek alapján a rendezvénynevek döntő többsége kis kezdőbetűvel írandó.

Nézzünk meg néhány példát a beérkezett kérdések közül. Az egyik levélíró azt szeretne volna tudni, hogy egy évek óta ismétlődő rendezvénysorozat nevét hogyan írják: *Kutatók Napja* vagy *Kutatók napja*, esetleg *kutatók napja* a helyes írásmód. A fentiekből kiindulva és az AkH. 191. pontja fő alapján a kis kezdőbetűs írásmódot javasoltuk.

A rendezvénynevek egy sajátos alcsoportját alkotják a tanulmányi versenyek nevei, amelyek írásmódja ugyancsak ingadozó (vö. Kardos 2004). Nézzük meg ezt a három ismert helyesírási versenyünk példáján: az általános iskolások a *Simonyi Zsigmond Kárpát-medencei helyesírási versenyen* tehetik próbára helyesírástudásukat, a középiskolások az *Implom József Középiskolai Helyesírási Versenyen*, míg a felsőoktatási intézmények hallgatói a *Nagy J. Béla helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén*. (Mindhárom verseny neve adatolt írásmóddal szerepel.) Ugyancsak problémás az OKTV neve, ahogy egy magyar tanár levélírónk is megfogalmazta: „[...] többször is találkoztam az *Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny* kifejezéssel. Mindenütt más helyesírással. A fent említett verzió mellett egy diákoknak készült helyesírási szótárban az *Országos középiskolai tanulmányi verseny*, míg egy középiskolai helyesírási gyakorlatokat tartalmazó könyv megoldásai között az *országos középiskolai tanulmányi verseny* írásmód szerepel. – Melyik a helyes?” Válaszunkban arról tájékoztattuk a levélíró, hogy a 191. szabálypont alapján a csupa kis kezdőbetűs írásmód a helyes, tehát az *országos középiskolai tanulmányi verseny* változat. Mivel azonban gyakran tulajdonnévi jelleget kap a szerkezet, lehetséges a címszerű írásmód is (Laczkó–Mártonfi 2004: 221), az *Országos középiskolai tanulmányi verseny*. És elvileg lehetséges a csupa nagybetűs írásmód is, a betűszó (OKTV) „visszahatása” is ezt erősíti, vagyis így indokolható az *Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny* írásmód. Egyértelmű válasz tehát itt sem adható; ehhez ismerni kellene a szövegkörnyezetet, és annak alapján mérlegelni, mennyire érvényesül a tulajdonnévi jelleg az adott kontextusban (pl. kiemelt helyzetben, plakáton, meghívón különösen indokolt lehet a kezdő pozícióban lévő szó nagybetűsítése, vagy akár az egész rendezvény név nagy kezdőbetűs írásmódja).

4. Összefoglalás

Dolgozatomban az intézménynevek helyesíráásával kapcsolatos főbb típuskérdéseket tekintettem át a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatához érkezett kérdések és az arra adott válaszok alapján. A vizsgált anyag számadatait áttekintve megállapíthatjuk, hogy az intézménynevek kérdésköre megjelenik a problémás helyesírási kérdések között, de korántsem akkora mennyiségben, mint például a különírás-egybeírás témaköre. A főbb kérdéskörök az intézménynevek alapalakja, ritkán a melléknévképzős (-i, -beli, -s) származékok, a rövidült, nem hivatalos intézményévi alakok, az alárendelt egységek (osztályok, tanszékek, kutatócsoportok) írásmódja, valamint az olyan intéz-

ménynévszerű nevek, mint például a vendéglátóipari egységek, illetve a rendezvénynevek elnevezései. A felsorolt kérdéskörök között az alapalakok, illetve a melléknévképzős származékok írásmódját tekintve egyértelmű eligazítást ad az akadémiai helyesírási szabályzat; nem tér ki azonban (csupán részben érinti) a rövidült, nem hivatalos említőnevek írásmódjára. Az intézménynevek alegységeinek írásmódját tekintve is egyértelmű iránymutatást nyújt a szabályzat, az írásgyakorlat mégis sok esetben ellentmond ennek. Más esetekben pedig (a vegyes írásmódú intézménynevek, illetve rendezvénynevek) esetén a szabályzat többféle lehetőséget is felvázol, a nyelvhasználóra bízva azt, döntse el az intézménynéviség kérdését. Nyelvi tanácsadói tapasztalataim alapján azonban azt látom, a beszélők egyértelmű, pontos iránymutatást várnak, nem szeretnek döntenit, kívülről várják a megoldást – noha nyelvi tanácsadóként mi ugyanúgy nem rendelkezünk azzal a nem nyelvi háttértudással, amelyre ilyenkor szükség lenne, mint ahogy maguk a beszélők.

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Boszik Gabriella 1989a. *Az intézménynevek nyelvi és helyesírási kérdései*. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat.
- Boszik Gabriella 1989b. Az intézménynevek helyesírásának alakulása 1954 és 1984 között. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Linguisticae, Literaturisticae Hungaricae et Artis* 19/2: 67–97.
- Boszik Gabriella 1991. Az intézménynevek helyesírási hibatípusai. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Linguisticae Hungaricae et Literaturisticae* 20: 59–70.
- Boszik Gabriella 1993a. *Intézményneveink múltja és jelene (Különös tekintettel a helyesírásukra)*. Kandidátusi értekezés. Kézirat.
- Boszik Gabriella 1993b. Az intézménynévszerű elnevezések nyelvi és helyesírási kérdései. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 21: 133–147.
- Boszik Gabriella 1993c. Az intézménynevek helyesírásának tanításáról (I. rész). *Magyartanítás* 5: 29–32.
- Boszik Gabriella 1994a. Az újabb keletkezésű intézményneveknek és az alapítványok neveinek helyesírásáról. *Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 22: 47–52.
- Boszik Gabriella 1994b. Az intézménynevek helyesírásának tanításáról (II. rész). *Magyartanítás* 4: 31–34.
- Boszik Gabriella 1999. Az új keletű intézménynevek és alapítványnevek helyesírási kérdései. In: In V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212. Budapest. 669–677.

- Bozsik Gabriella 2000. Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1984). In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) *Helyesírás és tanárképzés. A Nagy J. Béla országos helyesírási versenyek előadásai, egyéb tanulmányok, feladatsorok.* Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 40–45.
- Bozsik Gabriella 2002. Intézménynévadás az ezredfordulón. In: Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. 86–90.
- Bozsik Gabriella 2005. Az intézménynévadás és -írás újabb jellemzői. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* XXXIII: 125–136.
- Bozsik Gabriella 2007. Az intézménynévírás alakulása 1832-től napjainkig az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újjátás a helyesírásban. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagaiból.* Líceum Kiadó. Eger. 153–160.
- Bozsik Gabriella 2020. Az ezredforduló gyógyszerárneveinek névtani és helyesírási jellemzői. In: Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára.* Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárom. 39–47.
- Dede Éva 2012. Az intézménynevek rövid alakjáról – melyre nincs szabály... *E-nyelv.hu Magazin*. <https://e-nyelvmagazin.hu/2012/12/03/az-intezmenynevek-rovid-alakjarol-%E2%80%93melyre-nincs-szabaly%E2%80%A6> (2020. 07. 10.)
- ÉKsz. = Juhász József (szerk.) 1972. *Magyar értelmező kéziszótár I–II.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2016. A nyelvi tanácsadás mint az anyanyelvi nevelés és közművelődés lehetősége. In: Kas Bence (szerk.): *„Szavad ne feledd!” Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére.* MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 247–256.
- Kardos Tamás 2004. „Pattantyús Nyomtatott Áramkör Verseny” és társai. *Édes Anyanyelvünk* 26/3: 11.
- Laczkó Krisztina 2007. Kisbetűk és nagybetűk. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újjátás a helyesírásban. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagaiból.* Líceum Kiadó. Eger. 95–104.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó. Budapest.
- MHSz.¹⁹⁹⁹ = Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MHSz.²⁰¹⁷ = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Zimányi Árpád 2007. Nagybetűsítések mai írásgyakorlatunkban. In: Bozsik Gabriella – Eöry Vilma – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Hagyomány és újjátás a helyesírásban. Válogatás a Nagy J. Béla országos helyesírási verseny kötetének anyagaiból.* Líceum Kiadó. Eger. 161–177.

Zimányi Árpád 2020. A közoktatási intézmények mai névformái. *Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Linguistica Hungarica* XLVI: 177–185.

Internetes hivatkozások

W1 – 1992/26. Nemzetközi Szerződés az Országos Atomenergia Bizottság elnökétől. [http://www.haea.gov.hu/web/v3/OAHPortal.nsf/800E8658E1B98310C1257BE9005914E4/\\$File/NA%C3%9C_Alapokm%C3%A1ny.pdf](http://www.haea.gov.hu/web/v3/OAHPortal.nsf/800E8658E1B98310C1257BE9005914E4/$File/NA%C3%9C_Alapokm%C3%A1ny.pdf) (2020. 06. 19.)

MINYA KÁROLY

SZÓCSOKRÉTA – LAZÁN KÖTVE

Szóalkoholista

Aki kalapáccsal jár a kezében, mindenütt beveretlen szeget lát. Ez a kedvenc közmondásom, és egyben az újszó-gyűjtő munkám alapját is adja. Mindenhol van a házban toll és papír, ugyanis képtelen vagyok arra, hogy ne jegyezzem fel azonnal, ha új kifejezést hallok. Egyszerűen – stílusosan, neologizmussal szólva – *újszó-holista* vagyok, mértéktelen módon „iszom” az új szavakat. (Annyira azért nem függő személy, mint a *lájkoholista*.)

Az általam összeállított Új szavak szótárai (pl. Minya 2019) nyilvánvalóan sohasem lehetnek tökéletesek, hiszen két kérdést mindig nekem szegeznek: Ez a szó miért került bele? Hiszen már régóta ismert. Ez a szó miért nem került bele? Hiszen teljesen új. Egyszemélyes vállalkozásom természetesen szubjektív, nem biztos, hogy minden új kifejezés a látókörömbe kerül.

Nyilvánvaló, hogy egy szótárírónak is lehetnek legjei. A kedvenc szavam a legutóbb megjelent III. kötetből az *embersétáztatás*. Ennek a szolgáltatásnak a lényege az, hogy bárki, aki egyedül érzi magát, de szívesen sétálna valakinek a társaságában, ezt megteheti egy kedves ismeretlennel. Egyszerűen csak fel kell keresni a szolgáltatás honlapját, és bizonyos díj ellenében a cég megbízható beszélgetőtársat biztosít egy séta erejéig. Bár viccnek indult, de nagy üzlet lett. Már készül hozzá az okostelefonos alkalmazás is, és hamarosan globális vállalkozás lehet. A legrejtélyesebb kifejezés pedig a *gumihotel-szolgáltatás*. Ez nem gumiszobákból álló szálloda, hanem olyan szerviz, szaküzlet, amely vállalkozik a téli, illetve nyári gumiabroncsok szakszerű tárolására. A *drónszelfi* egy drónra, repülő robotra szerelt kamerával önmagunkról készített videó, fotó. Szinte naponta születik *okos-* előtagú összetétel. Az *okoszebra* elé beépítettek egy érzékelőt, és ez észleli, ha egy gyalogos át akar menni az úton. Az útra telepített kis lámpák villogással figyelmeztetik a közeledő autósokat. Az *okosparkolás* egy applikációval történik, szenzor figyel, hogy áll-e autó egy parkolóhelyen, és telefonon lehet követni távolból a helyzetet. Az *okospelenka* elejére szerelt nedvességérzékelő szenzorok jelzést küldenek a közelben lévő azonosítókészüléknek, amely továbbítja azt egy okostelefonnak vagy számítógépnek. És végül az *okosrózsafűzér* egy okosóra és egy applikáció kombinációja, amely emlékezteti viselőjét az imádság fontosságára. Leginkább egy kis fekete karkötőre hasonlít, amelynek része egy kereszt alakú okosképernyő is. Találó metaforikus összetétel a *helikopterszülő*, aki a gyerekén kívül nem foglalkozik mással. Túlfélti, mindent megcsinál, mindenbe beleszól, és mindent megold a gyerek helyett, mindig tudnia kell, hogy hol van, és mit csinál.

Mint a helikopter: a feje felett köröz állandóan. Új foglalkozásként jelent meg az *adatbróker*. Ilyen-olyan úton beszerzett felhasználói adatokat rendszerező, elemző személy, ezzel segít a célzott hirdetési kampányokat minél hatékonyabban futtatni. Tevékenysége általában a legalitás határvonalain mozog. A *hackerújságírás* hasonlóképpen, mivel a kiszivárogtatáson alapuló hírközlés. A *boldogságmenedzser* feladata, hogy az adott cégnél mindenki jól érezze magát. A legtöbb startupnál (nagy növekedési potenciállal bíró, innovatív vállalkozásnál) alkalmaznak ilyet. A neologizmusok stiláris voltukat illetően nemegyszer ironikusak, gúnyosak: *antipartiarc*, *bulibáró*, *influenzajárvány*. A *nejlonceleb* erősen pejoratív kifejezés, a pillanatnyi, kérészéletű televíziós, internetes sztárt jelenti.

Beinternetezik, benapozik

Az összetételek közé sorolhatók a *be-* igekötős igék, ezek száma is nőtt. Íme, néhány igen alkalmi: *beflessel*, *behisztizik*, *bekeményít*, *belenget*, *betámad*. Ladányi Mária (2004: 102) e szavak jelentését vizsgálva megállapítja, hogy például a *behisztizik* és a *besír* esetében a cselekvés – egy rossz lelkiállapot kifejeződéséeként – nagyon intenzíven kezdődik, ennek következtében a cselekvő belekerül egyfajta felfokozott, „szédült” tudat- vagy lelkiállapotba, és ebben az állapotban merül el olyannyira, hogy nem tud kilépni sem az állapotból, sem az abból fakadó, illetve az azt egyben elő is idéző cselekvésből. Mindezekben az esetekben tehát a *be-* igekötős igék a cselekvést a cselekvő szándékától, akaratától függetlenül zajló történésneként ábrázolják. A *behisztizik* jelentése ‘idegességében olyan szenvedélyesen kezd el hisztizni, hogy nem tud megnyugodni’. Hasonlóképpen értendő a *benapozik* ige: ‘észre sem vette, olyan sokáig napozott, hogy leégett’, és a *beinternetezik*: ‘észre sem vette, hogy milyen régóta internetezik, nem bírta abbahagyni’. Tehát az adott cselekvésbe való kontrollálatlan elmerülés, belefeledkezés a jelentés alapja.

Sokan nagyon „haragszanak” erre az igitípusra. Az érzés tiszteletben tartandó, azonban e szócsoport kapcsán egy fontos dologra feltétlen fel kell hívni a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy az 1860-as években megjelent Czuczor Gergely és Fogarasi János munkája, A magyar nyelv szótára több száz *be-* igekötős igét tartalmaz szemléltető példamondattal. Zimányi Árpád szerint (2013: 19) jó néhány ezek közül erősen emlékeztet mai nyelvhasználatunk legújabb jövevényeire. Tehát akár ma született új igekötős igéknek is tekinthetnénk őket. Például: *befeleg*. *Csak szóljon, alaposan befelelek majd neki!* A jelentése ‘visszavág, visszaválaszol’. A *beiszik* igeének két jelentése van a szótár szerint: 1. ‘alaposan lerészegedik’ 2. ‘pénzét itatra költi’. Például: *beitta a lovát, vagyonát*. Közmondás is olvasható a szótárban: *Kinek rossz a felesége, igya be!* Az első jelentése ma is használatos: ‘jól berúg’, a második értelemben viszont már nem. Ugyanebben a szótárban olvashatók, és igen erősen a mai nyelvszemléletet és stílust tükröznek még a következő kifejezések: *bealkuszik* ‘alkut köt’, *bemázsál* ‘lemázsál,

lemér', *betart* 'eltart valameddig', *betorkol* 'letorkol'. Ezek az igekötős igék tehát régi, elavult szavaknak tekintendők. Azonban mai szemmel újnak. Vajon ezeket is kifogásolhatjuk visszamenőlegesen? Aligha.

Grépfritti a házfalon

A nagymamák kedvenc szóalkotási módja a népetimológia, akik ha az idegen szavakat nem értik, nem ismerik, gyakran ezzel a módszerrel élnek. Miről is van szó? Nos, arról a jelenségről, amikor a beszélők a számukra idegen, ismeretlen hangzású, ezért kikövetkeztethetetlen elemekből álló szavakat a maguk számára értelmesítik, azaz egy olyan szóval helyettesítik, amelyet ismernek. A klasszikus példa a *peronoszpóra* helyettesítése a *feneroszpora* kifejezéssel. Igaz, hogy ez egyben árulkodó is lehet, illetve intő jel arra, hogy ne használjunk olyan idegen szavakat, amelyekre pontatlanul emlékszünk. Ugyanakkor kellemetlen helyzetbe is kerülhet az illető. Az egyik „gyermekfelügyelő” műsorban azt találta mondani az egyik *bébiszitter* (ezt némely nagymama népetimológiával *bébiszvetterre* változtatta „joggal”, hiszen számára így van valami értelme), hogy ez nem *koncepció*s tábor. Természetesen *koncentráció*st akart mondani. Egyéb sem kellett az egyik paródiákat bemutató együttesnek, rögtön *exhumálta*, azaz *exkuzálta* magát az illető hölgy nevében. Bereczki Zoltán egy *poliészter* – egy nemrég lezajlott énekestehetség-kutató műsorban az egyik dalos jelölt ekképp próbálta kifejezni elismerését a művész iránt. Nem sikerült, bár lehet, maga a színész-énekes sem tarja magát *polihisztornak*. Nemrég olvastam egy anekdotát arról a nagymamáról, aki unokája diplomaosztójára indulva falubeli szomszédja kérdésére belebonyolódott a *kulturális menedzser* szóba, és azt válaszolta, hogy az ő unokája bizony *menedzserkalkulátor* lesz! Ugyanő az autóban megkérdezte egy hosszú út előtt a fiát, hogy az *aligátort* bekapcsolta-e. Természetesen a *navigátorra*, a GPS-re gondolt. Egy illető pedig arra panaszkodott, hogy az emberek nem vigyáznak a házfalakra, és teleszórják mindenfajta *grépfrittikkal*. Nyilván a *graffitire*, azaz a falfirkára gondolt, azonban a *grépfűrűt* déligyümölcs és a *Frutti* cukorka összekeveredett. Mármint a szavak, s nem az ízek.

Magamkép és pitypeták

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda honlapjának egyik aloldala a Szómagyarító, itt a *szelfi* szóra a következő javaslatok olvashatók: *önari*, *önfi*, *öncsi*, *önész*, *önke*, *öni* – a kicsinyítő-becéző képzős alakok aligha nyerik el a köz tetszését. Vannak, amelyek túl hosszúak, azért nem nyerők: *pillanatportré*, *önpillanatkép*, *önarc-képfeltöltmény* – ez utóbbi inkább egy játékos-önironikus kifejezés. Nagyon sok javaslat érkezett szóösszetételre: *önfénykép*, *önfotó*, *önkép*, *magamkép*, *önmás*, *egykezes*. Szóösszerántással pedig két magyarítás született: *fotón*, *portrén*. Hiába a sok javaslat, egyik sem terjedt el! Egy jó magyarítás kritériumai a követke-

zők lehetnek: legyen viszonylag rövid, könnyen kiejthető, egyértelmű és találó. Azonban ha még megfelel is mindezeknek, szükség van a „csillagok szerencsés együttállására”, illetve a véletlenre. Hiszen milyen jó magyarítás a *franchise*-ra a *rendszerbérlet*, a *szoláriumra* a *fényfürdő* vagy az *aerobikra* a *tánc torna*. Hiába! Nem vált közkeletűvé. Ha megszületik az új magyar szó, minél gyorsabban be kellene vinni a köztudatba, és erre a különböző típusú sajtóorgánumok, valamint az internet lenne alkalmas.

A szómagyarításra gyakran intézmények írnak ki pályázatot, A Minek nevezzelek? című névkereső pályázatot a Magyar Bankszövetség írta ki, bízva abban, hogy sikerül egy egységes, magyar elnevezést megtalálni a *PayPass* kártyára. A következő javaslatok érkeztek a bankkártya elnevezésére: *odatartókártya*, *röppentő*, *pittyentő*, *surrantó*, *lehúzó*, *elhúzó*, *csúsztató*, *csippantó*, *villámkártya*, *passzkártya*, *szellőkártya*, *tüsténtkártya*, *közékkártya*, *tedd-vedd kártya*, *add-vidd kártya*, *tapinttárca*, *csúszka*, *villancs*, *okoskártya*, *vizsla*, *kincsem*, *huss*, *Énkártya (érintés nélküli)*, *Noé kártyája*, *pitypeták*. Többségében ötletes kifejezések, azonban a leg-egyszerűbb lett a győztes: az *érintőkártya*. Ezt sikerként könyvelhetjük el.

Nyekenyóka

Az egyik népszerű napi sorozatban a főhős, Tibi gyakran minősít ezzel másokat: *nyekenyóka*. Esetleg a hüvelyk- és a kisujját is himbálja hozzá. Valami olyasmit jelent, hogy hitvány alak, gyenge jellem és így tovább, a helyzettől függően. Az ikerszavak köre is bővíthet, és esetenként annyira új a kifejezés, hogy a helyes írásmódja még most van kialakulóban. Így a *csillogó-villogó* szavakból keletkezett *csilli-villi*, illetve *csili-vili* írása az ikerszókhöz hasonló, és mivel csak a második tagot toldalekoljuk, lehet *csillivilli*, illetve *csilivili* is. Az is vitatott, hogy mi a szó kiejtése, rövid vagy hosszú *l* van-e a szóban. Hasonlóképpen kérdésként merül fel: *pikk-pakk*, vagy *pikpakk*, avagy *pikkpakk* megcsinál valamit? A kért kifejezés helyesírását sem a szabályzat, sem a helyesírási szótárak nem rögzítik. Analógiát kínálhat egyfelől a hasonló hangzású és felépítésű *cikcakk* ikerszó, amelyet egybeírunk, az első tagját csak egy *k*-val. Az internetes találatokból azonban az látszik, hogy a *pikkpakk*, a *pikk-pakk* és a *pikk pakk* forma együttesen nagyjából háromszor olyan gyakori, mint a *pikpakk*, és közülük is a kötőjeles tűnik a legelterjedtebbnek. Ezek alapján egy későbbi helyesírási szabályozás valószínűleg a *pikpakk* és a *pikk-pakk* közül választ majd: az előbbi a *cikcakk* mintájára kodifikálhatja, míg az utóbbit a nyelvhasználat, azaz az úzus támogatja.

A zöld ötven árnyalata

Ha egybevetjük a magyar és finn színneveket, még pontosabban az alapszínneveket, valamint árnyalataikat, akkor egy nagyon csodálatos és gazdag világra bukkanunk (vö. Minya–Révay 2018). A *zöld* alapszínnev leggyakrabban olyan

szóösszetételekben szerepel, amelyek azt fejezik ki, hogy valami olyan színű, mint az összetétel előtagjával jelölt

- tárgy: m. *palackzöld* – *pullonvihreä*, m. *üvegzöld* – fi. *pullonvihreä*;
- anyag: m. *bársonyzöld* – fi. *samettivihreä*, m. *földzöld* – fi. *maastonvihreä*, m. *jégzöld* – fi. *jäänvihreä*, m. *olajzöld* – fi. *öljyvihreä*, m. *selymezöld* – fi. *silkkivihreä*, m. *vízzöld* – fi. *vedenvihreä*;
- ásvány: m. *jadezöld* – fi. *jadenvihreä*, m. *malachitzöld* – fi. *malakiitti*, m. *opálzöld* – fi. *opaalin-vihreä*, m. *smaragdzöld* – fi. *smaragdinvihreä*, m. *türkizzöld* – fi. *turkoosi*;
- növény: m. *almazöld* – fi. *omenanvihreä*, m. *borsózöld* – fi. *herneen vihreä*, m. *csalánzöld* – fi. *nokkosen vihreä*, m. *erdőzöld* – fi. *metsänvihreä*, m. *fenyőzöld* – fi. *kuusimetsän vihreä* 'fenyőerdőzöld', *havunvihreä* 'tűlevelű zöld', m. *fűzöld* – fi. *ruohonvihreä*, m. *hagymazöld* – fi. *sipulin vihreä*, m. *hárszöld* – fi. *lehmuksen vihreä*, m. *kaktuszzöld* – fi. *kaktuksenvihreä*, m. *kivizöld* – fi. *kiwinvihreä*, m. *levélzöld*, fi. *lehdänvihreä*, m. *lime-zöld* – fi. *limenvihreä*, m. *mandulazöld* – fi. *karvasmantelivihreä*, m. *mentazöld* – fi. *mintunvihreä*, m. *mohazöld* – fi. *sammalvihreä*, m. *nádzöld* – fi. *kaislan vihreä*, m. *olivazöld* – fi. *oliivinvihreä*, m. *páfrányzöld* – fi. *saniaisenvihreä*, m. *pisztáciazöld* – fi. *pistaasinvihreä*, m. *rezedazöld* – fi. *resedavihreä*, m. *zuzmózöld* – fi. *jäkälänvihreä*;
- állat vagy madár: m. *borostyánzöld* – fi. *meripihkan vihreä*, m. *kolibrizöld* – fi. *kolibri vihreä*, m. *korallzöld* – fi. *korallinvihreä*; m. *papagájzöld* – fi. *sävy papukaija* 'papagáj árnyalat';
- kémiai elem vagy vegyület neve: m. *bronzzöld* – fi. *bronssinvihreä*, m. *ceMENTZÖLD* – fi. *sementinvihreä*, m. *cinkzöld* – fi. *sinkkivihreä*, m. *ftalo-zöld* (a nafta 'kőolaj', perzsa, lat. szóból) – fi. *ftalosyaniinvihreä* 'flatociánzöld', m. *kobaltzöld* – fi. *kobolttivihreä*, m. *kobalt-titán zöld* – fi. *kobolttititaanivihreä*, m. *króm-oxid zöld* – fi. *kromioksidinvihreä*, m. *réz(rozsdá)zöld* – fi. *kuparivihreä*;
- egyéb dolog: m. *epezöld* – m. *sapenvihreä*, m. *fjordzöld* – fi. *vuonon vihreä*.

Hapaxok

A középiskolában is tanított hapax legomenonnal A Holnap antológiában többször is találkozhatunk. A legismertebb: „Ballagtam éppen a Szajna felé / S égtek lelkemben kis *rőzse-dalok*” (Ady: Párisban járt az ősz). Az alkalmi, egyszeri összetett szavak kötőjellel törtéző írása ma is a szépírói szabadságba tartozik. (A magyar helyesírás szabályai szerint egybe kellene írni jelentéssűrítő összetételként: *rőzsedalok*.) A kötőjelezés célja ugyanakkor nem csupán az alkalmiság jelölése, hanem az összetételi tagok szokatlan egybefűzésének a hangsúlyozása, a metafora plasztikusabbá tétele, erősítése, és a szavak jelentésbeli távolságának kiemelése. „Érzed, hogy rohanunk / Mesebeli *lég-folyók* hátán?” (Ady: A szerelmesek holdja). „Szeretem [...] *dér-esős*, hideg hajnalon / A mezőket” (Ady: A Halál rokona). „Előtte a fiatal nő-test / *Parfüm-hirnöke* jönne” (Ady: Maradhatsz és szerethetsz). „*Arany-tűz* ujjal túrja a fűvényt fel / Köröttem a nap” (Balázs Béla:

Az órák). „Köréjük fonva szürke vaskigyók. / S közöttük ül egy *katlan-testü* pók. / Tudod-e milyen rémes csoda ez? / A szesz...” (Dutka Ákos: A szesz). „Bujdosik a levél gyors *staféta-szárnyon...*” „Szived is kilopták / Napnyugati *kocsmaködben* a vászoncelédek” (Emőd Tamás: Lellei Nagy András). „Más szín a napfény *vendég-máza...*” (Babits: Feketeország). „Zöld *penészköntösü* Baál isten...” „– Föl *penész-bálvány!* Ébredj, jó öreg!” (Miklós Jutka: Baál isten).

Szárnyas pofon

Závada Péter és Szabó-Székely Ármin Ithaka címmel egy igen újszerű Odüsszeiával jelentkezett. Ez egy fordításon alapuló mai átírás, sőt parafrázis. Mi több, ha a következő ajánlót olvassuk, akár blaszfémiának is tekintheti bárki. Vérmérséklet kérdése. „A héroszok hérosza, a férfiideál, filozófus, politikus, apa, férj és szoknyapecér húsz éven át bolyong, mert bár haza, Ithakába vágyik, a legrövidebb útnál mindig jobban vonzzák a szomszédos sziget felfedezésében rejlő kalandok.” Székely Kriszta, a darab Katona József színházbeli rendezője ekképpen nyilatkozott: „Az átírás valamelyest elemzi is a szöveget, új olvasatban értelmezi a történetet. Azt is szerettem volna, hogy a humora, bizonyos hangsúlyai a mai fül számára ismert szófordulatokká alakuljanak. Závada Péter felfrissítette, hangolta, szabad verssé formálta az eposz szövegét.”

Az átírás egyik legjellemzőbb eszköze a stílushiba erényként való felhasználása, így például a stílustörésé, azaz a mai, bizalmas kifejezések használata. Penelopé így szól a kérőkhöz: „Hallgassatok ide, ti nemes kérők, kik évek óta / szerényen szólva is *all inclusive* ellátásban / részesültök, és a ház számlájára esztek és isztok.” „De szóljatok, ha tévedek. Benne van a *pakliban*.” Ugyanilyen stílusfunkciója van a hasonlatnak is: „[Odüsszeusz] És mint a rocsztár, aki kedvenc *Fender Stratocaterét* / készül fölhúrozni, úgy idegezi föl könnyedén a halálos / hangszert.” Vagy: „Elég átlátszó csel, de Priamosz, Trója királya úgy / *benyalja, mint a bélyeget*.” „Mint a *faék* vagy a pattintott kőbalta, olyan primitívek. / Az okatlan állat ezekhez képest magfizikus.” Változnak a műben az állandó jelzők is, például: *Zeusz, a fennendörgő*. A látszólagos patetizmus és bizalmas nyelvhasználat óriási kontrasztot teremt az átírt eposzban például akkor, amikor Pallas Athéné ekképp idézi apja szavát: „Lányom, nehogy egy *szárnyas pofonnal* be találgam / dönteni fogad kerítését.” Ugyanez a keveredés megtörténhet a szaknyelvi kifejezésekkel: „Nem látod, ahogy könnyeivel a homokos / fövenyt áztatja teste komplett *folyadékháztartását* / fölhasználva?” Az új, egyedi szó alkotása még eredetibbé teszi a művet, Nauszikaá így mesél: „És akkor mondom a csajoknak, hogy *nauszikáljunk* / kicsit.” Azaz anyaszült meztelenre vetkőznek és fürdenek. Odüsszeusz dicsérő hasonlata Nauszikaá szépségére ugyancsak sajátos: „Esküszöm, olyan szép vagy, mint egykor Déloszban / az a kivilágított *trafóház*, nem messze az Apollón- / oltártól.” Nauszikaá pedig a következőképpen jellemzi a partra vetődött Odüsszeuszt: „Mosdatlan macsó, szexi favágó,

egyfe fene: *homeless*." Ugyanakkor gyakran szerepelnek szövegrészletek az eredeti műből, Devecseri Gábor fordításában, Madách Tragédiájából, sőt dalszövegrészletek is. Nyelvi kavalkád, stílusbeli háború az egész mű.

Ez az írás tekinthető olyannak is, mint egy kacattorta, amelynek a teteje tele van rakosgatva mindenféle csokival, habcsókkal vagy macaronnal. Vagy egy színes, születésnapi szócsokornak, ezt kívánom átnyújtani Bozsik Gabriellának e jeles alkalomból. Isten éltesen sokáig!

Irodalom

- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igekötős neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László (szerk.): *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. (A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.) Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 97–118.
- Minya Károly 2019. *Új szavak*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Minya Károly – Révay Valéria 2018. Magyar és finn színelnevezések kontrasztív vizsgálata. In: Székely Gábor (szerk.): *A színek és a színnevek világa*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 133–159.
- Zimányi Árpád 2013. *Szókészleti és morfológiai változások a mai magyar nyelvben*. Líceum Kiadó. Eger.

MISAD KATALIN

A HELYESÍRÁS-TANÍTÁS TARTALMI ÉS DIDAKTIKAI SZEMPONTJAI A SZLOVÁKIAI MAGYAR TANNYELVŰ KÖZÉPISKOLÁKBAN¹

1. Bevezetés

A nyelv két alakban létezik: beszélt és írott formában. Kétségtelen, hogy e kettő közül a beszélt nyelv a korábbi és az elsődleges: egyrészt ez biztosította a nyelvek fejlődését, másrészt napjainkban is nagyobb szerepet tölt be a különféle kommunikációs színtereket illetően, mint írott változata. Az írott nyelv ugyanakkor lehetővé teszi a mondanivaló nagyobb távolságra való közvetítését és hosszabb időre történő rögzítését, eredményesebben örökíti át a nyelvi hagyományt, s mindeközben hozzájárul a társadalom különböző területeinek fejlődését biztosító nyelvi standardok kialakításához.

A nyelv írott formájához kapcsolódóan jelenik meg a „helyes” írásra való törekvés is, mely szorosan összefügg a nyelvi norma kérdésével. Az ortográfia is egyfajta eligazító jellegű normaként működik, melynek több speciális tulajdonsága van: részint a nyelvvel szemben mesterséges képződménynek számít, ennek következtében tudatos produktumnak minősülő, főképp iskolában tanult szabályalapú rendszer; részint olyan viszonylag zárt minta, mely hosszú standardizációs folyamat eredményeként alakult ki, miközben részévé vált egy közösség nyelvi hagyományának (vö. Szathmári 1995: 8, Tolcsvai Nagy 1996: 20, Fábián 1999: 261).

A tudatos helyesírás-tanítás fő színtere az iskola. A tanulók itt ismerkednek meg az alapvető helyesírási szabályokkal, gyakorolják alkalmazásukat, rögzítik egyes szavak, szókapcsolatok kodifikált írásmódját. A helyesírási készségek elsajátítását és fejlesztését illetően minden életkornak és minden oktatási szintnek, iskolatípusnak megvannak a saját nevelési céljai és feladatai (vö. Antalné Szabó 2008, 2010; Misad 2013: 45–46, 2015: 56–57, 2017: 78, 2019: 189). A dolgozat célja, hogy bemutassa a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban folyó helyesírás-tanítás feladatait, tartalmi követelményeit,

---

1 A témával kapcsolatos vizsgálódások a Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség APVV-17-0254 számú szerződése és a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda kutatási terve alapján folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava). Az írás a szerző Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben c. tanulmánykötetének egyik fejezetére épül (l. Misad 2019: 189–200).

az anyanyelvtankönyvek helyesírási tananyagrészeit és gyakorlattípusait, valamint rámutasson a helyesírás oktatása során alkalmazott főbb módszerekre.

2. A helyesírás-tanítás szempontjai a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban

A szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumokban és szakközépiskolákban folyó anyanyelvi nevelés tartalmát az *Inovovaný štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. ISCED 3A* (magyarul: Módosított állami oktatási program. Magyar nyelv és irodalom. ISCED 3A) című központi dokumentum (W1) *Jazyk a komunikácia* (magyarul: Nyelv és kommunikáció) című fejezete jeleníti meg, melynek tíz kulcsfogalma között a helyesírás a nyolcadik helyen szerepel.

2.1. A helyesírás-tanítás céljai

A fentebb hivatkozott tantárgyi program egyetlen olyan oktatási célt sem fogalmaz meg, amely a helyesírás tanítására irányulna. Ennek egyik valószínűsíthető oka az, hogy az utódállamokban folyó kisebbségi anyanyelvi oktatás céljai elsődlegesen nyelvi célok, melyek az anyanyelv standard változatának elsajátítását, a már ismert beszélt nyelvi regiszterek megerősítését és kiteljesítését, valamint különböző természettudományi és társadalomtudományi szaknyelveknek az elsajátíttatását tűzik ki fő törekvésként (vö. Lanstyák 1996: 11; Misad 2011: 489, 2017: 80, 2019: 190). A másik feltételezhető ok az, hogy a Magyar nyelv és irodalom tantárgy kerettantervét készítő munkacsoport a helyesírásra mint az anyanyelvi műveltség egyik nyelvhasználati területére tekint, s ebből kiindulva úgy véli, hogy a nyelvtani ismeretek elmélyítése, illetve alkalmazása a nyelvi megnyilvánulásokban oktatási cél értelemszerűen a tanult nyelvtani jelenségekkel összefüggő helyesírási ismeretekre is vonatkozik.² Hasonlóképpen értelmezi a tanulók gondolatainak, érzéseinek, véleményének adekvát kifejezése szó- és írásbeli megnyilvánulásokban oktatási célt is, mellyel kapcsolatban úgy vélekedik, hogy bárminemű írásbeli megnyilvánulás csak akkor tekinthető adekvátnak, ha igazodik a központi helyesírási normához. A nyelvészeti jellegű kézikönyvek, szótárak használata oktatási cél a munkacsoport véleménye szerint ugyancsak feltételezi a helyesírási szabályzat és egyéb ortográfiai kiadványok megismerését, illetve rendszeres használatát az anyanyelvórákon (l. *Inovovaný štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. Vzdelávacia oblasť: Jazyk a komunikácia. ISCED 3A*). A fentiekből következően tényként állapíthatjuk meg, hogy a tantárgyi programból idézett általános oktatási feladatok nem egyértelműsítik a helyesírás-tanítás konkrét céljait, s mivel nem a pedagógus feladata, hogy megnevezze ezeket, valószínűleg nem mindenki számára válik nyilvánvalóvá, hogy a nyelvtanórákon egyenrangú törekvésként kell értelmeznie a nyelvtani és a helyesírási ismeretek

2 A munkacsoport egyik tagjával a dolgozat szerzője folytatott beszélgetést.

kialakítását, illetve a nyelvtani és helyesírási ismeretek alkalmazására irányuló készségek fejlesztését (vö. Szemere 1987; Antalné Szabó 1995: 97, 2008, 2010; Szathmári 1995: 7–8).

2.2. A helyesírás-tanítás tartalmi követelményei

A középiskolai anyanyelvi nevelés tantárgyi programja sem az elsajátítandó és fejlesztendő helyesírási ismeretek, sem a kívánt alkalmazási képességek tekintetében nem következetes. A tartalmi követelményrendszerben csak elvétve jelennek meg a helyesírás területét érintő kulcsfogalmak, és a kimeneti követelményrendszer sem fogalmazza meg egyértelműen azokat a helyesírási készségeket, amelyekkel a középfokú tanulmányaikat befejező tanulóknak rendelkezniük kellene.

Az anyanyelvi nevelés részterületeit meghatározó fejezetek közül csak a szó-készlettani részben jelenik meg olyan helyesírási jellegű tartalmi követelmény (az idegen szavak és rövidítések írása), amelyhez kimeneti követelményt (az idegen eredetű szavak és rövidítések írására vonatkozó szabályok ismeretének tükröződése a tanulók írásbeli megnyilvánulásaiban) is rendel a tantárgyi program. A továbbiakban már csak az egyes nyelvi részrendszerek kulcsfogalmához kapcsolódó kimeneti követelményekben bukkannak fel alkalomszerűen helyesírási vonatkozások, a szófajtaniban például a magyar helyesírás alapelveinek ismerete, a felszólító módú igék helyesírásának ismerete, a tulajdonnevek írásának ismerete. A hangtani, alaktani, mondattani, szövegtani, stilisztikai és nyelvművelési fejezet egyetlen helyesírási készség elsajátítását előíró követelményt sem tartalmaz (I. Inovovaný štátny vzdelávaci program. Maďarský jazyk a literatúra. Vzdelávacia oblasť: Jazyk a komunikácia. ISCED 3A).

2.3. A helyesírás-tanítás tükröződése a tankönyvekben

A szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban folyó helyesírás-tanítás a gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült tankönyvek helyesírási tananyagrészeire és gyakorlataira épül.

2.3.1. Helyesírási tananyagok

A vizsgált segédletek mindegyikére érvényes, hogy helyesírási tananyagaik csak részben mutatnak egyezést a tantárgyi kerettantervben kijelölt tartalmi követelményekkel. Az eltérés az első osztályos tankönyvben a legszembetűnőbb: míg a tantervnek sem a tartalmi, sem a kimeneti követelményei nem tartalmazzak helyesírási ismeretre vagy készségre való utalást, addig a segédlet Az írásbeliség kialakulása c. fejezetének egy teljes alfejezete foglalkozik általános helyesírási tudnivalókkal. A tananyag a kulcsfogalmak megnevezésével kezdődik (a magyar helyesírás sajátosságai, helyesírási alapelvek, helyesírási szabályzatok és kézikönyvek); ezután következik a helyesírás fogalmának meghatározása, valamint a szakterület történeti vonatkozásainak feltárása. Ezt követi a magyar helyesírás betűíró, latin betűs, hangjelölő és értelemtükröztető jellegének magyarázata, majd a négy helyesírási alapelv áttekintése. A helyesírási tananyag a vonatkozó

kézikönyvek bemutatásával zárul: az akadémiai szabályzatok közül a magyar helyesírás alapelveit először megfogalmazó 1832-es, valamint a tankönyv megjelenésekor érvényben lévő tizenegyedik kiadással foglalkozik részletesebben a tankönyv, majd a magyar helyesírás legfontosabb általános, valamint egy-egy tudományterülethez vagy szakmához kapcsolódó kézikönyveit ajánlja a tanulók figyelmébe (l. Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 54–58).

A második osztályos tankönyv – ellentétben a kerettantervi követelményekkel – csak a szófajtani fejezetben közvetít helyesírási ismereteket: a főnévhez kapcsolódóan előbb a földrajzi nevek, majd az intézménynevek írásának szabályszerűségeivel foglalkozik. Az egyelemű és az egybeírt, a kötőjellel összekapcsolt és a kötőjel nélkül írt földrajzi nevek és *-i* képzős formáik írásmódját három teljes lapon az akadémiai helyesírás tizenegyedik kiadásából kölcsönzött szabályokon szemlélteti. Az egyes szabálypontokhoz rendelt példaszavak között így csak elvétve jelennek meg szlovákiai vonatkozású tulajdonnevek: a hetvenegy adatolt példából mindössze kilenc nevez meg a tanulók életkörnyezetében előforduló természetföldrajzi alakulatot vagy intézményt (l. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012a: 92–94, 96–97).

A harmadik osztály számára készült, tartalmát tekintve nagyrészt az egyszerű és az összetett mondatról szóló ismereteket feldolgozó tankönyv – ezúttal a kerettantervvvel összhangban – egyetlen helyesírási tananyagrészt sem tartalmaz (l. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012b).

A negyedik osztályos segédlet ismétlő hangtani fejezete felidézi a magyar helyesírás alapelveiről a középiskola első osztályában elsajátított ismereteket, stilisztikai fejezete azonban nem tartalmaz sem vonatkozó helyesírási tananyagrészt, sem stilisztikai-helyesírási feladatokat (l. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012c).

2.3.2. Helyesírási gyakorlatok

Az anyanyelvi nevelés tantárgy-pedagógiai szakirodalma és a különböző helyesírási segédkönyvek a legváltozatosabb feladattípusokat kínálják a helyesírás gyakorlásához. A vizsgált tankönyvekben a tanulók leggyakrabban kiegészítést és helyettesítést, ritkábban gyűjtőmunkát, helyesírási elemzést, valamint hibakeresést és -javítást igénylő feladatokkal találkoznak.

Az első osztály számára készült segédlet helyesírási tananyagához kapcsolódó feladatok között előfordulnak tanulói magyarázatot igénylő gyakorlatok (pl.: Magyarazzátok meg az alábbi szópárok tagjainak írásmódját: *nőtök – nőttek, told – toldd, lőjön – fájjon, könyvel – könyvvel!*); kiegészítő feladatok (pl.: Lássátok el *-val/-vel* raggal az alábbi szavakat: *méh, jobb, kulcs, tartály, pech, Félix, Mariann, Kiss, Thököly, Végh, Mináč*); helyettesítő gyakorlatok (pl.: Döntsétek el, hosszú vagy rövid *i*-vel írjuk-e az alábbi szavakat: *d...csér, k...sér, d...sz...t, s...ma, szel...d, na...v, sz...vesség, pap...ros, b...ztat, ir...gy, v...zilabda, szol...d, be...rat, k...vácnsi, megb...zálás!*), illetve a szabályos írásformát kiválasztó feladatok (pl.: Válasszátok ki az megfelelő írásmódú szóalakot: *aféle – afféle, észszerű – ésszerű, dühhel – dühvel, szégyell – szégyel, aszimmetrikus – aszimmetrikus, húsöl – hűsöl, felvarta – felvarrta, semmilyen – semmilyen, plusz – plussz, higgye el – higggye el,*

kevésbé – kevésbé, szalag – szallag, eljössz – eljössz, sakkör – sakk-kör!). A helyesírási kézikönyvek használatát ugyanez a segédlet a konkrét szabályt előre olvastató gyakorlattal (Keressétek meg az AkH. tárgymutatójának segítségével az újság-címek írására vonatkozó szabálypontokat!), illetve gyűjtőmunkára ösztönző feladattal (Tekintsétek át az OH. tanácsadó részében a ritkábban használatos írásjeleket, és gyűjtsétek ki az írásjelekéhez hasonló funkciójú szimbólumokat!) segíti (l. Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 55–58).

A második osztályos tankönyv csak a főnév, a melléknév és a számnév tananyagrészekhez kapcsol helyesírási feladatokat. A főnév vonatkozásában a földrajzi nevek írásáról szerzett ismereteket méri fel két gyakorlat segítségével (Melyik a földrajzi név helyes formája? *Nagyon híres volt a ..... viszhang. a) Tihanyi-félszigeti, b) Tihanyi félszigeti, c) Tihanyi-félszigeti, d) tihanyi félszigeti*; illetve: Az alábbiak közül jelöld meg a helyesen írt formát! *a) Los Angelesi, b) los angelesi, c) Los Angeles-i, d) los angeles-i*). A melléknévi fejezet egyetlen helyesírási feladata nem az adott szófaj ortográfiai jellemzőire, hanem a *j* hang kétféle jelölésére irányul elsősorban (l. Pótold a következő melléknevekben a hiányzó *j* vagy *ly* betűt: *moso...gós, terebé...es, ola...os, mora...ló, ...ukacsos, hó...agos, fennhé...ázó, toka...i!*). A számnévhez kapcsolódó két helyesírási gyakorlat közül az egyik átalakító jellegű (Írd le betűkkel a következő számokat: 700 000, 58, 6 000 587, 25 683, 2507, 9473!), a másik a szabályzat használatára ösztönző feladat (Olvasd el a keltezésre vonatkozó helyesírási szabályokat az AkH.-ban! Az interneten is megnézheted! Írj példákat a füzetedbe!) (l. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012a: 91, 95–96).

A gimnáziumok és szakközépiskolák harmadik és negyedik osztálya számára készült anyanyelv-tankönyvek egyetlen helyesírási feladatot sem tartalmaznak (l. Uzonyi Kiss–Csicsay 2012b, 2012c).

2.3.3. A helyesírás-tanítás szemlélete és módszerei

A vizsgált tankönyvek arról tanúskodnak, hogy a szlovákiai magyar középiskolai helyesírás-tanítás alapvetően mozaikszemléletű. Ezt a megközelítésmódot, mely szerint a helyesírási tudnivalók az egyes nyelvi szintekhez kapcsolódó tananyagok függvényében épülnek be a tankönyvekbe és az anyanyelvrákba, a korábbi és az újabb tantárgy-pedagógia is elfogadhatónak minősíti (vö. Antalné Szabó 1995: 100, 2008, 2010).

A helyesírási tudnivalók az elemzett segédletekben általában leíró nyelvtani ismeretek kísérőiként jelennek meg, előfordulásuk azonban csak esetleges. A második osztályos tankönyv szófajteni fejezetében csupán a főnévhez kapcsolódnak helyesírási tudnivalók, a negyedikesnek pedig a hangtani része zárul a magyar helyesírás alapelveinek bemutatásával. Az első osztályos tankönyvben ugyanakkor a rendszerszemléletű megközelítésmód érvényesül, azaz a helyesírási ismeretek önálló tanegységként tűnnek fel benne. A kisebbségi helyzetben folyó helyesírás-tanításnak azonban szükségszerűen alkalmaznia kellene egy harmadik felfogást is, mégpedig az összehasonlító szemléletet. Ez utóbbi azért lenne helyénvaló, mert a szlovákiai magyar nyelvváltozat lexikai, alaktani és mondattani szintjéhez hasonlóan a helyesírás szintjén is érzékelhető

már a többségi nyelv hatása: bizonyos intézménynevek és földrajzi nevek írása, a különböző rövidítések és mozaikszók jelölése s részben az írásjelhasználat esetenként a szlovák helyesírás elveit követi (vö. Péntek 1996: 38, 2002: 257; Misad 2013: 47, 2015: 62–65, 2017: 88; Simon 2013: 61).

A helyesírási ismeretek kialakítása során a szlovákiai középiskolák magyar szakos pedagógusainak többsége (60%) az induktív módszert, kisebb része (30%) a deduktív, legkisebb hányada (10%) pedig a heurisztikus módszert alkalmazza. A könnyű és a közepes nehézségű ismeretek tanításakor inkább az induktív eljárást vélik célravezetőnek, a nehezebbnek tűnő helyesírási ismeretek oktatásakor pedig a deduktív módszert. A heurisztikus eljárás az elsajátított helyesírási ismeretek alkalmazásakor kerül előtérbe. A programozott módszer annak ellenére háttérbe szorul, hogy a pedagógusok egy része saját bevallása szerint interaktív tábla segítségével is végeztet helyesírási gyakorlatokat (vö. Misad 2019: 194).

3. Összegzés

A dolgozat a szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumokban és szakközépiskolákban folyó helyesírás-tanítás vizsgálatára irányul, melyről megállapítja, hogy csak részben váltja valóra az anyanyelvi nevelés e részterületének céljait. Ennek egyik feltételezhető oka az, hogy a tantárgyi követelményrendszer nem következetes az elsajátítandó helyesírási ismeretek és az elvárt alkalmazási képességek tekintetében; míg a másik ok valószínűsíthetően az, hogy az anyanyelvi nevelés tantárgyi kerettanterve és a használatban lévő tankönyvek helyesírási tananyagai nincsenek összhangban egymással: a segédletekben feldolgozott nyelvtani jelenségek túlnyomó részéhez nem kapcsolódnak helyesírási ismeretek, a tankönyvek az említés szintjén sem foglalkoznak a vélhetően a többségi helyesírás hatására kialakult írásmódokkal.

Források

- Misad Katalin – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 2009. *Magyar nyelv a gimnázium és a szakközépiskolák 1. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1. ročník gymnázií a stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava.
- Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012a. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre II. ročník gymnázií a pre II. ročník stredných odborných škôl*. Vydavateľstvo Terra, s. r. o. Bratislava.
- Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012b. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák III. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre III. ročník gymnázií a pre III. ročník stredných odborných škôl*. Vydavateľstvo Terra, s. r. o. Bratislava.

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly 2012c. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák IV. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre IV. ročník gymnázií a pre IV. ročník stredných odborných škôl*. Vydavateľstvo Terra, s. r. o. Bratislava.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes 1995. Szemléletek és módszerek a helyesírás-tanításban. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk elvi és gyakorlati kérdéseiből*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola. Eger. 96–116.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírás kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 1/3–4: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (2020. 04. 26.)
- Antalné Szabó Ágnes 2010. A magyar helyesírás vizuális rendszere. *Anyanyelv-pedagógia* III/4: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=286> (2020. 04. 26.)
- Fábián Pál 1999. Gondolatok a nyelvi normáról és a helyesírásról. In: Fábián Pál – Lőrincze Lajos (szerk.): *Nyelvművelés*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 261–264.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. A 8. élnyelvi konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élnyelvi Osztálya. Budapest. 11–16.
- Misad Katalin 2011. Az anyanyelvi nevelés problémái a szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézményekben. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában VII. kötet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja. 489–500.
- Misad Katalin 2013. A magyar helyesírás helye és oktatásának tapasztalatai a pozsonyi magyar tanszéken. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete a határon innen és túl. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 45–54.
- Misad Katalin 2015. A helyesírás-tanítás gyakorlati kérdései a kisebbségi oktatás szemszögéből. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia V*. Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 54–70.
- Misad Katalin 2017. A helyesírás-tanítás tartalma és szempontjai szlovákiai magyar középiskolai anyanyelvtankönyvekben. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*. Selye János Egyetem. Komárom. 78–90.
- Misad Katalin 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben. Tanulmányok a magyar – szlovák nyelvi kapcsolódások köréből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda. Somorja. 189–200.

- Péntek János 1996. Az oktatás hagyományai, lehetőségei és esélyei a határokon túl. In: V. Raisz Rózsa (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelvoktatási Napok*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Eger. 33–40.
- Péntek János 2002. A nyelvi környezet és a helyesírás. *Magyar Nyelvőr* 126/3: 257–263.
- Simon Szabolcs 2013. Szlovákiai magyar fiatalok helyesírása néhány szempontból. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Helyesírás-tanításunk helyzete határon innen és túl. A Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok*. Eszterházy Károly Főiskola. Eger. 55–62.
- Szathmári István 1995. *A magyar helyesírás alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szemere Gyula 1987. *Hogy is írjuk?* Gondolat. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1996. A helyesírás a nyelvi normák rendszerében. In: O. Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa – Zimányi Árpád (szerk.): *Helyesírási kultúránk fejlesztéséért*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Eger. 17–22.

Internetes hivatkozások

- W1 = *Inovovaný štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra – gymnázium so štvorročným vzdelávacím programom*. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/madarsky_jazyk_a_literatura_g_4_r.pdf (2020. 04. 27.)

NAGY L. JÁNOS

ELŐDÖK ÉS TANÍTVÁNYOK A MAGYAR HELYESÍRÁSÉRT... Tisztelet Egernek!¹

Bozsik Gabriella tiszteletére, a Magyar Nyelvészeti Tanszék köszöntésére

Eger a magyar helyesírás egyik legfontosabb városa a XX. század 50-es éveitől kezdve. Papp István, Bakos József, Fekete Péter, V. Raisz Rózsa, Zimányi Árpád és Domonkosi Ágnes vezetésével a Magyar Nyelvészeti Tanszéken a helyesírás központi szerepet kapott. Pásztor Emil, Zimányi Árpád, Bozsik Gabriella és ma Ludányi Zsófia vezetésével és szervezésében a felsőoktatás magyar szakos hallgatói számára állandó magas színvonalú helyesírási versenyt rendeztek, első alkalommal 1987-ben. Köszöntöm ez alkalommal a magyar helyesírás elvi és metodológiai-metodikai műhelyét, benne Bozsik Gabriellát. Itt említjük meg, hogy Bozsik tanárnő segítette Gyulán az Implom-versenyt is a zsűriben.

1. Mit szabályoz az akadémiai szabályzat?

Ennek a cikknek a közvetlen előzménye 2019 novemberében a szegedi Szent János Hotelben elhangzott előadás. A vajdasági magyar szakos pedagógusok számára az Anyanyelvápolók Szövetsége szervezett továbbképzést, ennek egyik témájaként a helyesírást jelölték meg. Számos vajdasági szempontot érintett az elhangzott szöveg, néhányat a jelen szerkesztett változat figyelmen kívül hagy. A gondolatmenet középpontjában az a kérdés állt: mit szabályoz az AkH. – és mit nem.

Nem haszontalan áttekinteni a helyesírási szabályozásban nem szereplő nyelvhasználati jelenségeket. Ezekre a nyelvhasználati adatokra a szabályok elvszerűen nem vonatkoznak: az adott nyelvi tények nem tartoznak a helyesírási szabályzatok kompetenciájába. Elsősorban azért, mert az akadémiai helyesírás az írott köznyelvi jelenségek szabályozására hivatott. Vannak továbbá olyan nyelvhasználati – szóbeli vagy írásbeli, tehát hangzó vagy írott/nyomtatott – nyelvi adatok, amelyek egyszerűen nem foglalhatók szabályokba. Többségük a hangzó magyar nyelvből való, mint majd látni fogjuk.

A magyar helyesírás szabályainak tizenkettedik kiadása (2015) normatív szabályokat közöl, amelyeket érdemes betartanunk. A közvélekedés szerint a helyesírás nyelvünk célszerű írásmódja. A költői-írói helyesírás eltérhet

---

1 Az Implom-verseny közleményei jelentős arányban forrásul szolgáltak ehhez a cikkhez, hiszen Balázs Géza, Kiss Jenő, Péntek János, Petőfi S. János, Wacha Imre egyaránt Implom József-díjas.

az akadémiai szabályoktól, de az egyezményes helyesírástól való eltérésnek valamilyen tartalmi-stilisztikai oka/célja van. (Magától értetődik, hogy az eltérések nemcsak az irodalom nyelvhasználatában, hanem a mindennapi írott/nyomtatott közlésekben is lehetségesek.) Deme László ismert megfogalmazásában: a szándéktalan szabályszegés helyesírási hibát eredményez, a szándékos szabályszegésnek viszont stilisztikai/kommunikációs/retorikai értéke van.

A továbbiakban az akadémiai helyesírás hatályos 12. kiadása azon részét tekintjük át, amely a) szó szerint meghatározza: mely hangzó jelenségek nincsenek szabályokba foglalva, b) mely nyelvhasználati tények nem tárgyai az AkH. normatív regulációjának. A számítógépes nyomdai előkészítést megelőző időszakban a nyomdai korrektor kétféle minősítést adhatott a kinyomtatandó szövegnek: a) „AkH.” (= 'szedd az érvényes akadémiai helyesírási szabályzat szerint'); vagy b) „SzSz.” (= 'szerző szerint, azaz szedd úgy, ahogyan a szerzőtől kaptad'). Ezt az utóbbit a textológiai hagyomány (majd az érvényes szabályozás) a kapott íráskép kinyomtatásával teljesítette. Így tehát a következőkben előbb az AkH. szerinti szabályozást, azaz a rendszert vizsgáljuk néhány részletében (2.); ezután a „SzSz.” írás szempontjaiból, a stilisztikai lehetőségekből említünk néhányat (3.); külön foglalkozunk Rozgonyiné Molnár Emma elemzéseivel (4.). Nem véletlen, hogy a gyulai középiskolai helyesírási verseny (1988–) első megjelent kötetének címe: Rendszer és stilisztika a helyesírásban (Gyula, 1992). A cikket a textológiai kérdések felvetése (5.) után a tanulságok rövid összefoglalása (6.) és az idézett szakirodalom zárja.

Arra nem vállalkozhat ez a rövid írás, hogy részleteiben is teljes áttekintést és érvekkel pontosan alátámasztott elemzést nyújtson az egész problémakörrel. Elsősorban az Implom József Középiskolai Helyesírási Verseny nyomán publikált cikkekre és nyelvi adatokra koncentrálok: Balázs Géza (2001, 2007, Balázs–Dede szerk. 2009), Petőfi S. János (1997/2018), Rozgonyiné Molnár Emma (1992, 1993).

2. Az akadémiai helyesírás: AkH. 12. kiadása

Mit nem szabályoz az AkH.? Erre a kérdésre a 2015. évi kiadás szabálypontjai válaszolnak, a lapszámok ebből valók.

Bevezető megjegyzés. Ebben a gondolatmenetben nem térünk ki az azonos értékű alakváltozatokra. A magánhangzók esetében pl. *advent* v. *ádvent*, *hossanna* v. *hossánna*; a mássalhangzók írásában pl. *Atilla* v. *Attilla*, *Otília* v. *Ottília*.

2.1. Köznyelvi/nem köznyelvi

Az AkH. bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy a szótári rész betűrendben közölt anyaga mindenekelőtt azokat a köznyelvi szavakat és szókapcsolatokat tartalmazza, amelyek helyesírási szempontból eligazítást kívánnak. Ebből az következik, hogy a nem köznyelvi szavakat és szókapcsolatokat nem tartalmazza. Mi tartozik a „nem köznyelvi” minősítésbe? A tájnyelvi, azaz nyelvjárási elemek

mindenképpen, s ugyanígy a regionális köznyelvi elemek (ezek között a legtöbb a magánhangzók ejtésében tér el a köznyelvitől, pl. a többféle *e* hangoké). Ezek a szavak, kifejezések a huszadik század közepén-végén gyakran stigmatizáció tárgyává lettek. A negatív beállításban, ilyen megítélésben jelentős szerepe lehetett népszerű és hatásos irodalmi szövegeknek, publicisztikáknak, bulvárszövegeknek. Az urbánus Nagy Endrétől, Karinthy Frigyesztől egészen máig kabaréjelenetek azzal figurázzák ki a nyelvjárási beszélőt, ahogyan a szavai hangzanak: beszédének a stílushatásában főszerepe van a dialektusnak. A legtöbb esetben ezek a nyelvi kifejezések népies stílusúak (városi szereplőkkel pedig lumpennyelviek).

A szabályzat mind a magánhangzók, mind a mássalhangzók írásában a betűkettőzésnek, betűhalmazásnak a használati értékét emeli ki: „Stilisztikai célból (a szokatlanul hosszú ejtés érzékeltetésére) a magánhangzót jelölő betűket halmazhatjuk is, például: *Één? Góóóó! Neeem*” (AkH. 6.). És: „Stilisztikai célból (a szokatlanul hosszú ejtés érzékeltetésére) a mássalhangzót jelölő betűket többszörözhetjük is, például: *Nnem! Terrringettét! Pssst!*” (AkH. 9.).

2.1.1. Jegyezzük meg: az adott példák esetében meghatározható-e egyáltalán, hány magánhangzót vagy mássalhangzót írjunk. A példák rendjében: **Éééén? Góóóóóóó! Neeem!* Vagy: **Nnnem! Terrringettét! Pssst!* Senki nem döntheti el egyszer s mindenkorra, hogy az *lgen?*, az *lgeen?* vagy az *lgeeen?* a pontos érzékeltetője a hangzásnak (valószínű, hogy praktikusán mégsem 7-8 *e*-vel írná bárki). Ugyanígy a sírás hangzásának érzékeltetése többféle lehet, pl. *brühühü, brühühühü* vagy *óá, óáá, óááá, óáááá* stb. A hangutánzásban sem lenne könnyű előírni, hogy a *bee, a beee, a beeee* stb. alakok közül melyiket fogadjuk el. (Akár a gyerekes csúfolkodás, akár a bárányok esetében.) Helyesen teszi tehát az AkH., hogy nem törekszik teljességre, a hasonló példákban maradéktalan iránymutatásra: „A kiejtés szerinti írásmód azt jelenti, hogy a szóelemek (szótövek, képzők, jelek, ragok) írásformáját köznyelvi kiejtésük szerint rögzítjük [...]. Bizonyos esetekben azonban a szóelemek kiejtésbeli módosulását az írás is feltünteti. Művészi vagy tudományos célból nyelvjárási, régies vagy más, nem köznyelvi alakok írásbeli használatára is szükség lehet” (AkH. 18.).

2.1.2. A magánhangzókat jelölő betűk írásában a betűszók a kiejtéstől eltérően *A*-val, *E*-vel jelölik az ejtett *á*-t, *é*-t: *ELTE-re, MTA-nak* (AkH. 29.). A magyar nyelvi beszélők igen jelentős része a „dunántúli” rövid *i*-ket ejti a mai napig a *kísér, ígér, kíván* stb. szavakban. Ami pedig a többféle */e/* hangot illeti (az *e* és *ë*, az *ä* és *ë* megkülönböztetését), Kodály Zoltán ismert példája jelentésmegkülönböztető szerepben terjesztette a *menték, mēntek, mēnték, mentek* szósort. Weöres Sándor a magyar anyanyelvű Pietro Santacangelinek ajánlott négysorosában értelmezést is adott: *Mikor vízbefúlót menték, / ha ti más mezőre mēnték, / nem vagytok közönytől mentek, / mind csak afféle jött-mēntek.* (Az ABC huszonöt betűjére, M, Steinert Ágota szerk. 2003, 3: 305.)

2.2. A mássalhangzók ejtésétől eltérő írásmódok

Fentebb említettük a hangutánzásban (szám szerint) meghatározhatatlan halmozásait (*brrr* vagy *brrrrr*, *pszt* vagy *pssszt* stb.). Mindez a táji-népi ejtismódokkal is bonyolódhat; emlékezzünk Gárdonyi Géza Egri csillagok című regényében Sárközi szavára: „Pst”. Szándékosan, ironikusan így is: *Jujjjj*, sőt *lyally*.

A *j/ly*-t a mai magyar beszélők igen csekély aránya különbözteti meg a kiejtésében. Az 1950-es években még nem volt ritka a [góla], [heles] típusú regionális ejtés. Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig című regényében stílushatást tulajdoníthat az olvasó a kisiskolás fiú mondatának: „*Te ojan hűje vagy...*” Szinte megelevenedik a szeplős kisfiú, amint végtelen lenézéssel mondja ezt a társának. (Még arra is gondolhatunk: ha *ly*-nal írná, nem becsülné le ennyire.) Balázs Géza plakáthelyesírásnak nevezi az ilyen megoldásokat (Balázs 2001: 51). Az utóbbi időszakban a közéleti demonstrációkon az írásmód a plakáthelyesírást látszik követni.

Újabb szempont lehet az SMS-nyelv 160 karakteres határa: az *ly* mégiscsak két betű, a *j* pedig egy. Ezt erősítheti a szleng nyelvhasználat tudatos törekvése: szembeszáll az illendővel, a megszokottal, a szabályossal – esetünkben az *ly*-os írásmóddal. (Ez persze csak egy részlete a helyesírást mint olyat elvszerűen elítélő magatartásnak.)

2.2.1. A mássalhangzók írásában három szóalak kiemelt jelentőségű: *egy*, *lesz*, *kisebb*. Nem véletlen, hogy amikor 1973-ban az aktuális tanterv mellékleteként a Művelődési Minisztérium az alsó tagozatos diákok számára osztályonként meghatározta a helyesírási ismereteket, a negyedik osztályban már előírta ezeknek a megtanítását, begyakorlását.

Az AkH. 68, 69., és 70. pontja vonatkozik e három szótő írásmódjára.

Partiumi példát idézünk egy község központjából. „*Szombaton este bál lesz. Ha esső lesz, akkor nem lesz. Ha nem lesz, akkor lesz.*” Azt igazolja, hogy a két magánhangzó közötti (intervokális) helyzet hosszabbítja az [j] hangot, és tanúsodik a hangzó nyelvünkben meglévő hosszú *ssz*-ről a *lesz* igealakban. (Egyesek szerint Kosztolányi Dezső is hivatkozott a „*ha nem lesz, akkor lesz*” szójátékra.)

Petőfi S. János Gyulán elmondott előadásában (1997) hivatkozott egy diák-tüntetés molinójára. A napilapokban megjelent fotón jól látszott a felirat:

MI LESSSZ ITT?!!

Könnyű belátni, hogy a hatáskeltés eszközei a feliratban az *SSSZ* és a többszörözött írásjelek.

2.2.2. Irodalmi anekdotában szerepel az írástudatlan ember, akinek a nevét kellene leírnia. Amikor hosszas készülődés után feladja a küzdelmet, azzal teszi le a tollat: „*Elfelejtettem a nagy efföt.*” A poén persze az, hogy Tóth Antalnak hívják. Ebből jöhet a szóláshasonlat is: „*Elfelejtette, mint Tóth Antal a nagy efföt.*”

Ha megvizsgáljuk a két magánhangzó közötti mássalhangzók kiejtését, a következő sorozatot halljuk és írjuk:

m-ek kiejtve: „emmek”; *s-et* kiejtve „eset”; *r-ed* kiejtve „erred”

(Írásszakértő mondhatja: „az *m-ek* arról tanúskodnak, az *s-et* hanyagul írja; az *r-ed* azt mutatja” stb.) Magától értetődik, hogy a helyesírásban nem jelenhet meg kettőzve az adott mássalhangzó. Ezt a szabálypontok megerősítik: az intervokális helyzetű *s* és *l* meg *n* hangok meghosszabbodhatnak a kiejtésben, az írás azonban ezt nem követi (AkH. 71., 72.). Pl. *erőset, magasan; belőlem, utánunk*.

Az eddigiekhez hasonlóan néhány ige toldalékos alakjában ejtethetünk hosszú mássalhangzót, ám írásunk ezt a hosszabbodást sem jelöli: *lőtök, rótok, lőjön* stb. (AkH. 66.).

A két magánhangzó közötti *dz* és *dzs* hosszan hangzik, azonban röviden írjuk, pl. *bodza, edző, madzag, maharadzsa* (AkH. 87.).

Eddigi példáink ellenkezője is előfordul: a *visszér* szó kiejtésében általában röviden halljuk az *ssz-t*; írásunkban a mássalhangzó nem rövidül.

2.2.3. Tekintsünk most olyan szóalakokat, amelyeknek a hangzásában nem vagy nem pontosan a leírt mássalhangzónak megfelelő fonéma betűjele szerepel.

Ilyen az *ing, harang* típusú szóalak (*kering, cseng, bong* stb.), amelynek az /n/ nazális helyén (ejtésben: „enn” helyén) a *veláris* [g] hatására az /n/ fonéma veláris nazális [ŋ] allofónját hangoztatjuk.

Ehhez hasonlít az *öngyújtó, színyomat* [n]-je helyén ejtett [ɲ]: ezt sem jelöli írásunk (AkH. 51.). Ugyanebben a pontban a szabályzat a kiejtett [mp], [mb], [m:] kapcsolatok *n*-jét őrzi írásunkban: *szénpor, azonban, tanmenet*.

2014-ben a MANYE kolozsvári kongresszusán emlékezetes előadást tartott Szilágyi N. Sándor. Az egyik fontos nyelvi példája a *különb, különben* szóalakok *mb* hangkapcsolatának [mb]-s ejtésére és *nb* írásmódjára vonatkozott. Az erdélyi és partiumi diákok írásszokásaira alapozott véleményében szót emelt a *külömb* írásmód lehetősége mellett. Ady soraival: *Legkülömb ember, aki bátor / S csak egy külömb van, aki: bátrabb* (A Tűz csiholója). A következő évben megjelent 12. kiadás nem adott helyt Szilágyi N. Sándor javaslatának; bizonyára nem kívántak a szerkesztők erdélyi/partiumi alakváltozatot beemelni a köznyelvbe.

2.2.4. Történeti és helyesírás-történeti okokból a tulajdonnevek körében nem lepődhetünk meg azon, hogy ugyanaz a betű vagy betűcsoport más-más ejtést is megenged. Két típusra utalunk.

Az aradi vértanú tábornokok sorában a betűrendben egymás után áll *Aulich Lajos, Damjanich János*, majd *Knézich Károly* neve: az elsőben a *ch* [x.] értékű, a másodikban és harmadikban pedig [tʃ] értékű (AkH. 85., 86.).

A XVIII. és XIX. század határán javasolta Révai Miklós (a Halotti beszéd első ismertetője) Kazinczy Ferencnek a [ʒ] hang betűjeleként a *zs* betűt. A korábbi írásokban mellékjeles vagy mellékjel nélküli *s, z* jelölte a [ʒ] hangot, l. ugyanott, a 86. pontban: *Jósika* [józsika]. (Jegyezzük meg: az írásmód következménye, hogy Szegeden a *Jósika utcát* gyakran betű szerint „jósiká”-nak mondják.)

Más szóalakokban azonban az AkH. 44. lapjának $s = [z]$ megoldása nem mindig érvényesül. Pl. *Sydou myth te3...* = „zsidó, mit téssz” (= 'teszel')... stb. (Ómagyar Mária-siralom). Emlékezzünk Sidó Ferencre, a nagyszerű magyar asztaliteniszezőre: a nevében ugyanez a $zs = [z]$ hangjelölés látható. Ezt támogatja báró Wesselényi Miklós birtoknevéből eredő epitetonja: „a zsidói bölény”; írásmódja akkoriban *sibói* volt.

Természetesen számos más eltérésre is felhívhattuk volna a figyelmet: egyikük sem tárgya a kodifikációnak.

2.2.5. A hangzó nyelv az írás/nyomtatás lejegyzésében nemcsak maguknak a betűknek az alkalmazását jelenti, hanem az írásjelekét is (Wacha Imre 2018). Wacha gondolatmenete és szemléletes szövegpéldái egyaránt jelentős segítséget nyújthatnak az érdeklődőknek, például a versenyeken a tollbamondások íróinak és javítóinak. Ebben e cikkben csak egy-két példát szentelhetünk ennek a vonatkozásnak. Az utóbbi évtizedekben Balázs Géza, Benő Attila, Bódi Zoltán, Grétsy Zsombor, Veszelszki Ágnes és mások az e-nyelv szövegtípusaiban (ímélek, SMS-ek, blogok, hozzászólások stb.) elemeztek írásjelhasználati szokásokat. Ilyen a NAGYBETŰSÍTÉS harsánysága, az alsó vonalakkal a hang_súly i_mi_tá_lá_sa stb. (l. Balázs 2001).

3. Szépirodalmi helyesírás: a helyesírás stilisztikája

A bevezetőben említett szépirodalmi helyesírás, az „SzSz.” jelű írásmód kutatásának magyar alaptanulmányát Bárczi Géza írta (Bárczi 1961). Az irodalmi nyelvhasználat kutatói a szociolingvisztikai megközelítésben a vernakuláris nyelvváltozat felől is, az aktuálisan érvényes kiadási szabályok felől is vizsgálták „a helyesírási szabályok funkcionális megsértésének” (Petőfi S. János 1997) típusait.

3.1. A hangzás szerinti lejegyzés

A „couleur locale” festésének, az ábrázolt alakok jellemzésének ismert megoldása a népies hangzás betű szerinti lejegyzése.

*Óccsad mán el aszt a lámpát
ne köjjön mindég pörűni
örököszen azok a francos könyvek...*
(Meliorisz Béla: Közjáték)

3.2. Szórészek, szódarabok, az írásjelek elhagyása

Avantgárd hatásról tanúskodik az a betűintarzia, amelyet cikkében Petőfi idéz:

zAvar, Ma, ml, RáAdás, kézBEn, kArjaink, hUllám, itt-Hagy, víz, iDő
(Tandori Dezső: Hérakleitosz utóidényben)

A figyelmes olvasó könnyen azonosíthatja a nagybetűkből A MIRABEAU HÍD kifejezést, s felidézheti a vers szemantikai elemeit is.

Petőcz András verse felbontja a szóalakokat, nem is mindig a szótaghatáron; ennek az avantgárd eljárásnak sokféle módja ismeretes.

mozdul*atlan, mozdul*ás, nyughat*atlan, nin*cs, láto*más, rez*zenetlen, foly*ton
(Petőcz András: Zárójelvers Op. 32.)

A huszadik században igen gyakori költői megoldás a központozás nélküiség.

*Nézz körül jól Ez a fa árnya
És ez a fa De lehet Te vagy
mind a kettő Hát nézd magad
Nézz jól körül Fa és fa árnya*
(Bella István: Példamondatok)

Bella István a nagybetűkkel megjelölte a mondatok határait. Az alábbi délvidéki szövegben mondattagolást nem alkalmaz a szerző: a jelentések szabad asszociációi érvényesülhetnek.

*szavakból virág
táguló világ
zöld erdő vadon
földön csillagon
sorsod a sorsom
magamban hordom
örömben gyászban
harangzúgásban
fogódzom benned
miként a gyermek
össejt az ölben
gyökér a földben*
(Szűcs Imre: Anyanyelv [részlet], idézi Hódi Éva 2014: 108–110)

3.3. Nyelvi és zenei ritmus az írásban

A diákok nyelvhasználatában sajátos hangzás és ennek nyomán különös írásképek tükrözi, jelzi a verses részleteket.

Karinthy írásában, a Tanár úr kérem egyik részletében a bukott férfi „...isméltelgette a tornaünnepély indulójának a tenorját, amit betanult:

*Fel hazánk hű nehem-zehe-déke,
Itt a pálya, itt a tér –
Ittatér!”*
(A bukott férfi)

Az induló ritmikájának megfelelnek az íráskép tagolójelei, illetve a tagolatlan „Ittatér” is.

A hangzás a ritmika szolgálatában áll a közismert skandálás lüktetésében. Az alábbi régi diákhexameter Weöres egyik versének mottójaként olvasható. Azt a licenciát példázza, hogy szükség szerint az *a* névelő hangozhat rövid vagy hosszú szótagban egyaránt. Az első *a* rövid, a második azonban hosszú szótagot eredményez.

Bömböl a váci torony s a fák fütyörészve legelnek.

(Weöres Sándor: Marionett)

tá- ti ti/tá-ti ti-/tá tá/tá ti-ti-/tá- ti ti-/tá-tá

4. Írásmódok és értékeik Esterházy Péter prózájában

Rozgonyiné Molnár Emma stilisztikai megközelítést alkalmaz (Rozgonyiné 1992, 1993). Esterházy Péter, Bor Ambrus és Határ Győző írásaiból a „látható nyelv” (Zolnai Béla) típusait vizsgálja; itt csak Esterházy-részleteket mutatunk be.

4.1. Betűhalmazás

Esterházy regényének címét és alcímét elemezve a betűhalmazás kifejező értékére figyelmeztet:

Termelési-regény

(kissregény)

– *regény* –

Megállapítja: „Az alcím árulja el, a három sss, hogy ez a nagyszabású Termelési-regény egészen kisszerű is lehet... gúnyt is sejtet: valami »komoly« következik vagy az ellenkezője” (1992: 38).

4.2. Monotonitás az írásmódban

A szöveg monoton eldarálását festheti a kisbetűs szavak központozás nélküli részlete.

*jó ez nekünk vagy rossz de nem biztos hogy az és
jó-e az nekünk vagy rossz és tomcsányi ne feled-
je a frézer irtóra bírja az ütéseket nem úgy a
sztívenzon akinek üvegálla van az ali ellen sehol
apám sehol nem lenne...*

(Termelési-regény, 31)

4.3. A nyomatékolás írásmódjához

A külön-külön sorba szedett szótagok a nyomatékolásnak, a mindent hangsúlyozásnak kifejezői lehetnek.

De bizony, ha én főnök lennék

(kommunista szombat, kommunista vasárnap, dob-szerda),

– ko

– hol

– nék

de teljesíteném a tervet a mutatók szerint.

(Termelési-regény, 54)

4.4. Nagybetűsítés

A fenti „kisbetűsítés” ellentétéként kifejező értéke lehet a nagybetűsítésnek is. A Micimackó magyar fordításában (Elza néni vagy Karinthy Frigyes jóvoltából) gyakori a *Nagyon Jó Ötlet* típusú nagy kezdőbetűs írásmód. Szerepe lehet ebben idegen nyelvi hatásnak, például a német nyelv főnevei nagy kezdőbetűvel írandók, és angolul is több a nagy kezdőbetűs szó, mint magyarul.

4.5. A magolás írásképehez

Az iskola világában az egybeírás/különírás eszköze lehet a bemagolt szaknyelvi mondatok hangosításának.

Karinthy figurájának példája tanúskodik a csakis a matematikafeleltre koncentrálásról: „ápluszbészermínuszbe egyenlő ánégyzetmínuszbenégyzet.” *Ezt fogja kérdezni*” (A rossz tanuló felel). Jegyezzük meg: a matematikaórán az *a* oldal „á” oldalnak, a másodfokú egyenlet megoldóképletében a *mínusz 4ac* és a *2a* „mínusz négyacé”-nek és „kétá”-nak hangzik.

A matematikát magoló kisdíák Nusić írásában (1924) arra a kérdésre, hol született, a derékszögű háromszög átfogójára és két befogójára emelt négyzetek összegének egyenlőségével válaszol. A tanár reagálása: „Az Istenért, Szpéró, nem tudod, hol született?”

5. Textológiai szabályozás

Török Gábor cikket szentelt a szépirodalmi szövegek kiadási szabályozásának. (Jelentős ideig hatékony tagja volt az MTA verstani bizottságának.) Elemzte Illyés Gyulának éppen akkoriban megjelent kötetében a ritmikailag vitatható írásmódokat. A hagyományos „ultima manus” elv mellett felvetődött Török (1993) gondolatai nyomán a hangoskönyvek világában az „ultima cadentia” elve, a költő olvasatában értelmezhető hangzó jelentés elsődlegessége. Stoll (1987) és Péter (1988) írásában még a hangoskönyvek divatja előtti időszak szempontjai érvényesültek; napjainkban egyre sürgetőbbé válik a költők előadásában rögzített hangzó szövegek és az írott/nyomtatott változatok viszonyának tiszt

tázása. József Attila mondatára hivatkozom: „Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jegyeit” (József Attila ÖM III, 271).

6. Tanulságok

A szociolingvisztika megközelítései (I. Brown ed. 2006, Bell 1984, Fónagy 2001, Kiss 1995, Péntek 2001) igyekeznek a sokszínű nyelv, a nyelvváltozatok elvi fontosságát hangsúlyozni. A költői nyelvben kiemelkedő jelentősége van az anyanyelvváltozatnak (vernakuláris változatnak).

A bevezetésben fölített kérdésre röviden azt a következtetést adhatjuk, hogy az AkH. mindazt szabályozza, amit szabályoznia kell; nagyon helyesen nem törekszik azt is regulákba foglalni, ami a fonémaszinten kívül van; valamint nem törekszik szabályokba foglalni a szabályokba foglalhatatlant: a szépirodalmi és reklámyelv kreatív megoldásait.

Maradnak persze olyan esetek, amelyekre nézve túlnyomórészt megegyezéssel iránymutatást választott a szabályzat; s olyan nyelvhasználati megoldások is, amelyekben eltérések jellemzők a főszabály(ok)tól. Az élő, változó nyelv nem (mindig) hagyja magát a konzerváló szabályokba szorítani.

Péntek János a jubileumára ajánlott gyulai kötetben azt a kérdést adta címül: Milyen magyar nyelvet tanítsunk? Következtetése: „[...] nem a lapos, nem a szürke, nem az üres, nem a konzerv, nem a túlszabályozott köznyelv a cél, az ideál, hanem a változatos, a kifejező, a sokhúrú, a beszélőre, a tárgyra, a helyzetre szabott magyar nyelv, amelyben külön-külön és együtt is jól érezzük magunkat, amellyel önmagunkat tudjuk nyújtani, az ideál a természetes változatosság, a heterogén harmónia, azaz: összhang a változatosságban” (Péntek 2001: 83).

Befejezésül egy magyarra fordított példa gyerekkorom kedves könyvéből, Nušić példájának magyarításával. Az írni tanuló diákok a betűket a valóság dolgaihoz hasonlítják, így kórusban mondják a hasonlókat (Persza néni szikár, magas takarítónő):

Félhold – *kígyó* – *Persza néni* – *sarló* – *létra*
C   **S**   **I**   **G**   **A**

Irodalom

- Balázs Géza 2001. A vizuális nyelv és a helyesírás. In: Nagy L. János (szerk.): *A helyesírás és a millennium*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 48–58.
 Balázs Géza 2007. Médiaszöveg az egész világ. In: Nagy L. János (szerk.): *Helyesírás, József Attila*. Nemzeti Tk. Budapest. (CD, sorozatszerk. Takács Edit.)

- Balázs Géza – Dede Éva (szerk.) 2009. *Európai helyesírások. Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Inter Kht. – PRAE.HU. Budapest. 127–152.
- Bell, Alan 1984. Language Style as Audience Design. *Language in Society* 13: 145–204. <https://doi.org/10.1017/S004740450001037X>
- Bárczi Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: *Stilisztikai tanulmányok*. Magvető. Budapest. 65–112.
- Brown, Keith (ed.) 2006. *Encyclopedia of Languages and Linguistics*. 2nd ed. vol. 13. Elsevier. Oxford. 413–427.
- Fónagy Iván 2001. *Language within languages: an evaluative research. Foundations of semiotics 13*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia. 174–190. <https://doi.org/10.1075/fos.13>
- Hódi Éva 2014. *Ha szóra nyitod ajkad...* Ada, Óbecse. 108–110.
- Karinthy Frigyes 1916. *Így írtok ti*. Budapest.
- Kiss Jenő 1995. A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. *Magyar Nyelv* 91/1: 1–9.
- Nagy L. János 2014. Weöres Sándor költői nyelvéről. In: Pál József – Vajda Zoltán (szerk.): *Szegedi Egyetemi Tudástár 6*: 196–208.
- Nagy L. János (szerk.) 2018. *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula.
- Nagy Margit 2018. Vajdaságban magyarul. In: Nagy L. János (szerk.): *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 159–166.
- Nusić, Branislav 1924. *Avtobiografija*. Beograd. – *Jókedvemben írtam*. (Ford. Major László és Hornyik János.) Forum. Újvidék. 1962. – Magvető. Budapest. 1956.
- Péntek János 2001. Milyen magyar nyelvet tanítsunk? In: Nagy L. János (szerk.): *A helyesírás és a millennium*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 75–84.
- Péter László (szerk. és vál.) 1988. *Irodalmi szövegek kiadásának szabályzata*. Akadémiai Kiadó. Budapest. (Az MTA Textológiai Munkabizottsága közreműködésével.)
- Petőfi S. János 2018. A helyesírási szabályok funkcionális megsértése. In: Nagy L. János (szerk.): *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 63–67.
- Rozgonyiné Molnár Emma 1992. Stílusos helyesírás a szépirodalomban. In: Nagy L. J. (szerk.): *Rendszer és stilisztika a helyesírásban*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 35–49.
- Rozgonyiné Molnár Emma 1993. Írásjelek ortográfiájának vizuális és auditív rendeltetése. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXI. Sectio Linguistica Hungarica*: 21–31.
- Stoll Béla 1987. *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Török Gábor 1993. Azonos-e a hiteles végső és a ritmikailag hiteles versforma? *Magyar Nyelv* 89: 40–48.
- Wacha Imre 2018. Punktuáció, írásjelek és kiejtés. In: Nagy L. János (szerk.): *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 94–104.

NAGY NATÁLIA

A SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ ISKOLÁSOK NYELVHASZNÁLATÁNAK SAJÁTOSÁGAI EGY KÉRDŐÍVES KUTATÁS ALAPJÁN

1. Bevezetés

A kikapcsolódás igénye jelen van az élet minden területén. Nem kivétel ez alól a nyelv sem, nyelvhasználatunk során is szükség van a kikapcsolódásra, történik ez akkor, mikor a köznyelvi változattól eltérő nyelvi alakulatokat használunk, mely során megjelenik a gúny, a játékosságra való hajlam. „Minél intenzívebb a beszélőközösség tagjainak (beszéd) kapcsolata, annál gyakoribbak a szlengjelenségek a beszédben” – írja Kis Tamás (Kis 1997: 238). A 21. században ez a tendencia egyre inkább erősödni látszik. Megfigyelhető az ifjúsági nyelv vizsgálata során is. Megnyilvánulásai nyelvi elemzése érdekes adatokkal szolgálhat életük, szokásaik megismeréséhez. Az ifjúság nyelvhasználata sajátos, ezzel jelezvén az egy csoporthoz való tartozást. Néha a kevésbé kidolgozott, az érdekes szóhasználat jellemző, de mindenképpen ötletesség az, ami megfigyelhető szóalkotásukon. Jelentős hatással volt és van rá az internet világa, egy-egy sportág szakszavainak átvétele, s más nyelvből származó kölcsönzések megjelenése. A diáknyelv létrejöttének alapvető feltétele egy olyan beszélőközösség, melynek tagjai intenzív kapcsolatban vannak egymással.

2. A diáknyelv kérdésköre a magyar szakirodalomban

Az ifjúság nyelvét a legdinamikusabban fejlődő nyelvi rétegének tartják. 20. századi jelenség, hiszen a szakirodalomban az *ifjúsági nyelv* elnevezés is csak 1963-ban jelent meg. Ennek a sajátos csoportnyelvnek a korábbi évszázadokban is voltak előzményei. Első nyomait Sebald Heyden nürnbergi iskolamester latin nyelvgyakorló könyvében találhatjuk, mely 1527-ből származik (Hoffmann 1996: 8). 1898-ból származik az első diákszótár Dobos Károly tollából. A mű bevezető tanulmányában értékes áttekintést ad a diáknyelv előzményeiről, jellemzőiről. A szótári rész ábécérendben közli a szavakat, kifejezéseket, nagy részüket értelmezi és etimologizálja is. Az 1930-as években Bárczi Géza hívja fel a nyelvészek figyelmét a jelenségre (Tolcsvai Nagy 1988: 399).

Az *ifjúsági nyelv* műszót Kovalovszky Miklós használja először 1963-ban az ifjúság nyelvéről írott cikkében. „A diákság és munkásifjúság, város és falu fiatalsága majdnem egyformán beszél: egy széles körű, szinte általános egységesség tanúi vagyunk” (Kovalovszky 1963: 67).

Mérföldkőnek számít Matijevics Lajosnak a vajdasági magyar diáknyelvről készült munkája. „A diáknyelv az egy közösségben azonos céllal élő tanulóknak a csoportnyelve, sajátos beszéde, azaz olyan nyelvi eszköz, amely az irodalmi nyelvtől, a köznyelvtől és a 13 népnyelvtől csak a szókincsben tér el, s ezek az eltérő szavak főleg az iskolai életre vonatkoznak és olyan sajátos jelek, amelyek csak a beavatottak számára szimbolizálják a valóság valamelyik mozzanatát” (Matijevics 1972: 24).

Az átvételekkel kapcsolatban kiemelkedő Lizanec Péter munkássága, aki a Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok című, 1970-ben Ungváron megjelent könyvében részletesen elemzi az átvételeket, gazdag korpusz alapján. Külön hangsúlyt fektet azon szlavizmusokra, melyek megtalálhatóak a magyar nyelvben, valamint a magyar jövevények tanulmányozására az ukrán szóhasználatban (Lizanec 1970). Az ő nevéhez fűződik a kárpátaljai magyar nyelvjárások és a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatásában jelentős előrelépésnek tekinthető háromkötetes A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának a megjelenése (Lizanec 1992, 1996, 2003). A kétnyelvűség-kutatás kérdésével foglalkozik Cserniczkó István A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján) című munkája is (Cserniczkó 1998). 2003-ban szintén Cserniczkó István szerkesztésében jelent meg munkája, amely a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatát tárgyalja (Cserniczkó 2003). Benő Attila a határon túli magyarság nyelvhasználatával kapcsolatban a következőképpen nyilatkozik: „A nyelvi dominancia következményeként jelentkezhet az a jelenség, hogy a beszélő anyanyelvének vagy második nyelvének valamelyik (vagy akár több) szókincsrétegében (regiszterében) lexikai hiányok mutatkoznak, és ezeket a hiányokat rendszerint maguk a beszélők is észreveszik, amikor egy adott fogalomnak nem tudják felidézni a »másik nevét«, azaz a másik nyelvben használt nevét, vagy egyáltalán nem ismerik az adott szót.” (Benő 2009: 53).

A diáknyelvvvel kapcsolatos kutatási eredmények sorra jelentek meg: Barcza (1886), Csefkó (1889), Dobos (1898), Benedek (1908), Bárczi (1932), Kovalovszky (1963). Maga az *ifjúsági nyelv* terminus is Kovalovszky cikke nyomán terjedt el. E cikk után többek között Bachát (1986), Büky (1974), Deme (1984), Koltói (1984), Mizser (1996), Szikszainé (2001) és mások tollából kisebb-nagyobb tanulmány, cikk született ebben a témakörben (Deme 1984; Thoman-Tóth 1994). Az Anyanyelvápolók Szövetsége két ízben is pályázatot írt ki, 1964-ben és 1972-ben, melyben a diáknyelvi fejlemények gyűjtésére szólítanak fel. Az utóbbira az ország különböző részeiből és a határokon túlról is közel kétszáz pályamű érkezett (Kardos–Szűts 1995).

Kovalovszky Miklós a következőket írja: „Diákság és munkásifjúság, város és falu fiatalsága majdnem egyformán beszél: egy széleskörű, szinte általános egységesülés tanúi vagyunk” (Kovalovszky 1963: 67). „A diáknyelv [...] olyan nyelvi eszköz, amely az irodalmi nyelvtől, a köznyelvtől és a 13 népnyelvtől csak a szókincsben tér el, s ezek az eltérő szavak főleg az iskolai életre vonatkoznak és olyan sajátos jelek, amelyek csak a beavatottak számára szimbolizálják a valóság valamelyik mozzanatát” (Matijevics 1972). Grétsy László megállapítja, hogy ma

már a diáknyelv tanulmányozása egyet jelent az ifjúsági nyelv vizsgálatával, hisz a 60-as évektől kezdve a diák és a nem diák fiatalok érintkezése a társadalmi életben szorosan összeforrt. Szerinte az ifjúsági nyelv célja egy csoporthoz való tartozás hangsúlyozása (Grétsy 1987). Bachát a sok idegen nyelvű elemre is felhívja a figyelmet, és megállapítja, hogy ezek az elemek egy része az átadó szaknyelvből került át, másokat pedig az iskolában tanult idegen nyelvekből, a televízióból, a rádióból és az olvasmányaikból vettek át a fiatalok (Bachát 1986). Rónaky Edit kiemeli azt, hogy a rögtönzések nagyon értékesé teszik a nyelvet, de mivel ezek a spontán nyelvi alakulatok nem maradnak meg a nyelvhasználatban, ezért nehéz gyűjteni és tanulmányozni őket (Rónaky 1997).

3. A vizsgálatról

Egyes laikus beszélők felháborodnak a fiatalok beszédstílusán, mások azonban értékelik szóalkotásuk ötletességét. Ezt bizonyítja az is, hogy számtalan kutató foglalkozik a diáknyelvi fejlemények vizsgálatával. Az ifjúság szóhasználatának oka a csoporthoz való tartozás hangoztatása. Jellemző olyan szavakat és kifejezéseket használnak, amelyeket csak ők értenek meg, amelyeket főként saját társaságukban használnak.

Mindezek tükrében érdekes megvizsgálni egy olyan közösség nyelvezetét, melyre nem csupán más csoportnyelvek hatnak, hanem egy teljesen más nyelv is befolyásolja alakulását. Kutatásom tárgya az ukrain szórványban élő magyar diáknyelvben megjelenő nyelvi hatások vizsgálata és elemzése két tanintézmény diákjainak szókészletében.

A kárpátaljai magyar tanulók a mindennapi életben a magyar nyelven kívül érintkeznek egy másik nyelvvel is, a többségi nyelvvel, az ukránnal. Ezen sajátos helyzetükből fakadóan a kétnyelvűség más és más szintjén helyezkednek el. „Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik” (Molnár 2010: 198).

Az anyaggyűjtés a Técsői Magyar Tannyelvű Református Líceum és a Técsői Hollósi Simon Középkiskola tanulóinak körében történt a 2017–2018-as tanévben.

A kérdőívek zárt és nyílt kérdést is tartalmaztak. Fontosnak tartottam, hogy a diákság életére vonatkozó információkat tárjak fel általuk, valamint azt, hogy felszínre kerüljenek azok az átvételek, melyek a técsői diákok nyelvhasználatát jellemzik. A két tanintézményben összesen 213 adatközlő töltötte ki a kérdőívet. Ebből 101 tanuló a Técsői Magyar Tannyelvű Református Líceum, 112 a Técsői Hollósi Simon Középkiskola tanulója. A nemek aránya mindkét adatközlőcsoportban kiegyenlített. A megkérdezett diákok életkora 11–18 év. Lényeges különbség a két csoport között, hogy a Líceum diákjai különböző településekről származnak, melyek egymástól 50 km-re helyezkednek el, de mind a szórványban található. A diákok 75%-a magyar anyanyelvű, a megkérdezettek 25%-a ukrán anyanyelvűnek vallotta magát. E két nyelven kívül angol és német

nyelvtudással rendelkeznek. A kérdőíves módszer adatait a pedagógusokkal készített interjúkkal is kiegészítettem, ezzel teljesebb képet kapva a nyelvhasználatukról.

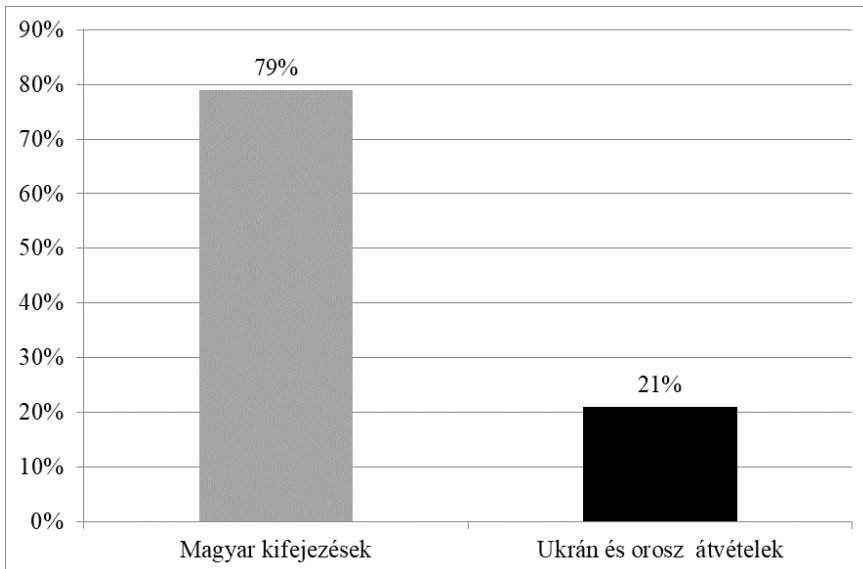
4. Eredmények

A nyelvi kutatás számára azon diáknyelvi szavak a legfontosabbak, melyek saját észjárást szemléltetnek, a diákok saját alkotásai. Ezt befolyásolhatja valamilyen esemény, érzelem. E szókincs használata nem a titkosságra való törekvést célozza, hanem a nemzedéki elkülönülés szándéka benne a mérvadó. A diákok kevésbé zárt csoportot alkotnak, hiszen nem minden idejüket töltik diáktársaikkal, iskolán kívül, más csoportokkal, másfajta közösségekkel is érintkeznek, de ekkor is használhatják a normaként elfogadott köznyelv mellett saját nyelvüket.

A diáknyelvi fejleményeket bizonyos szempontok szerint csoportokba rendeződnek. E kifejezések témakörök szerinti kategorizálásával több kutatás is foglalkozott (Bachát 1976; Mizser 1996).

A técsői diáknyelvben jelen vannak a tanulókkal kapcsolatos kifejezések, ezekre mind a köznyelvből származó, jelentésátvitellel alkotott megnevezéseket találunk ki, de előfordul egyszerű szóképzéssel továbbgondolt alak is. Tehát az oktatással kapcsolatos kifejezések száma jelentős: *dög tan* 'biológia', *rém tan*, *mér tan?* 'mértan', *meghúzták*, 'megbukott', *hegyi beszéd* 'igazgató beszéde'.

Érdekes részét képezik az oktatással kapcsolatos szavaknak azok a kifejezések, melyeket az ukrán nyelvből vett át a fiatalság. Ezek alkotják a kifejezések 21%-át *rucská* 'toll', *olivec* 'ceruza', *linijka* 'vonalzó', *scsodennék* 'napló' (lásd 1. ábra).

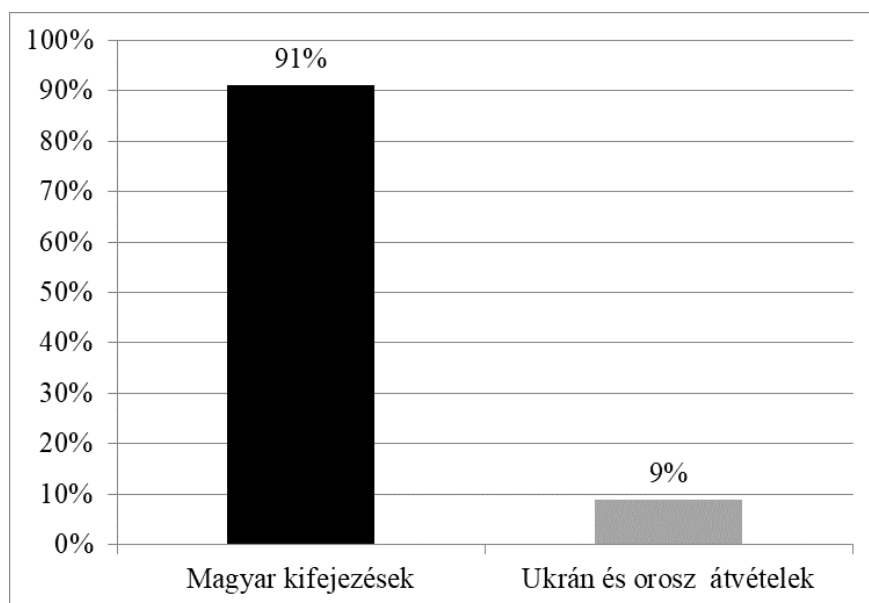

1. ábra. Oktatással kapcsolatos kifejezések

A szórakozással, társasági élettel kapcsolatos kifejezések között találunk magyar szavakat és ukrán átvételeket is: *buli* 'zenés mulatság', *tali* 'találkozás'. Ukrán átvételek: *diszkács*, *diszko* 'táncost', *kápcsal* 'udvarol'.

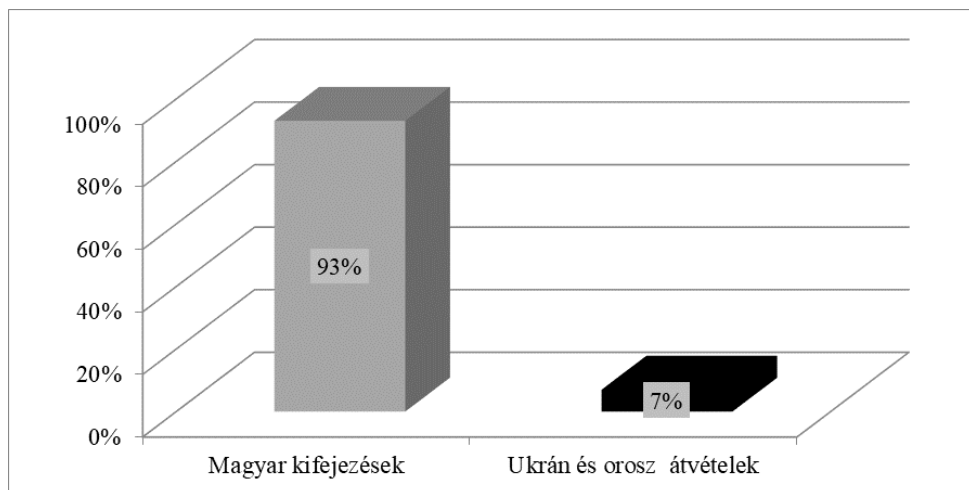
Gyakori jelenség, hogy ugyanarra a fogalomra több megnevezés is elterjedt az iskolások körében, például a *táncol* szót *ráz*, *csörög*, *ugrál*, *riszál*, *löttyög*, *ropja* szavakkal is helyettesítik (lásd 2. ábra).

2. ábra. Szórakozással, társasági élettel kapcsolatos kifejezések

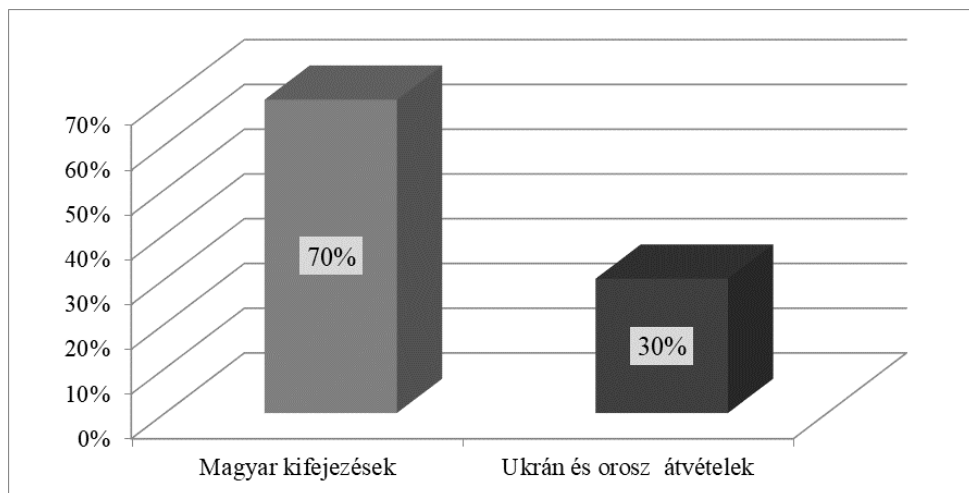
Az udvarlással kapcsolatos kifejezéseket vizsgálva megfigyelhetjük, hogy jelentős számban vannak közöttük névátvitelen alapuló szavak. Egy-egy kifejezésre több szinonimát is alkalmaznak, így szinonimasorok alakulnak ki: *csajozik*, *fűz*, *felszed*, *felcsíp* 'udvarol', *beleájul*, *belezúgott*, *rápöppent*, *becsajozik*, *bepaszott* 'szerelmes'. Elenyésző számban, de itt is előfordulnak ukrán átvételek (3%): *páreny* 'udvarló', *préztávál* 'udvarol'.

A társalgással kapcsolatos kifejezésekből megtudhatjuk, hogyan reagál a ma fiatalja az egyes élethelyzetekben: *tasi* 'táska', *kom* 'komolyan', *dumál* 'sokat beszél'. Szláv átvételek (7%) *zdorov* 'szia', *jászna* 'értem/érthető' (lásd 3. ábra).

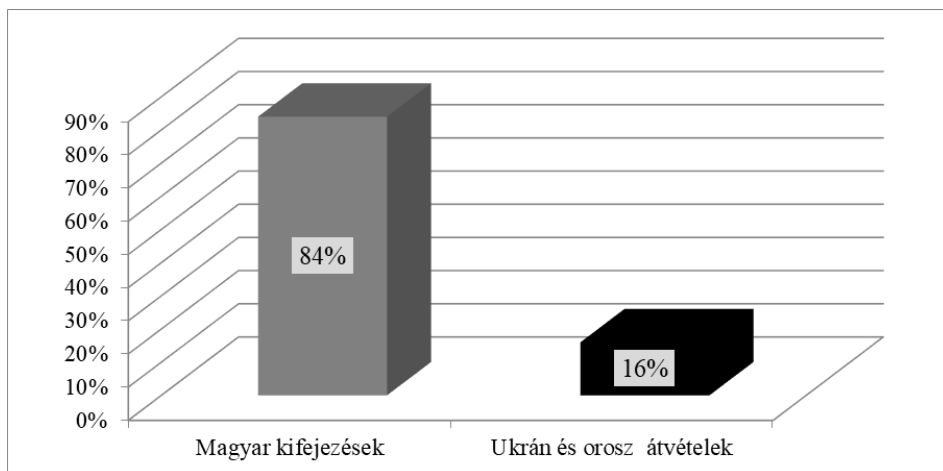
3. ábra. Társalgással kapcsolatos kifejezések

Szellemes, humoros hangvétellű kifejezések sora alkotja az emberrel és tulajdonságaival kapcsolatos megnevezések csoportot, melyben sok újszerű, kifejezést találunk: *tapló* 'nevetlen személy', *züttyös* 'nem normális' *tudós*, *Okoska törp* 'nagyon okos', *egős* 'nagyképű', *manapos* 'friss'. A *csúnya* szónak is egész szinonimacsoportját használják: *csúf*, *csúfság*, *ronda*, *madárijesztő*, *boszorkány*, *bűnronda*, *hányadék*, *ocsmány*. Az eredmények azt mutatják, hogy az e csoportba tartozó szavaknál a szláv kifejezések aránya jelentősen magas (30%). Érdekes kifejezést használnak a *dolgos* magyar szó helyett vagy mellett: *trudoholyik*. *Szpicska*, *szuhorebrék* névvel illetik a 'vékony' embert, *málaljetka* a 'serdülőkorú lány', *bulocska*, *poncsi*, *zsérnéj* 'kövér', *szkupej* 'fösvény' (lásd 4. ábra).

4. ábra. Az emberrel és tulajdonságaival kapcsolatos megnevezések

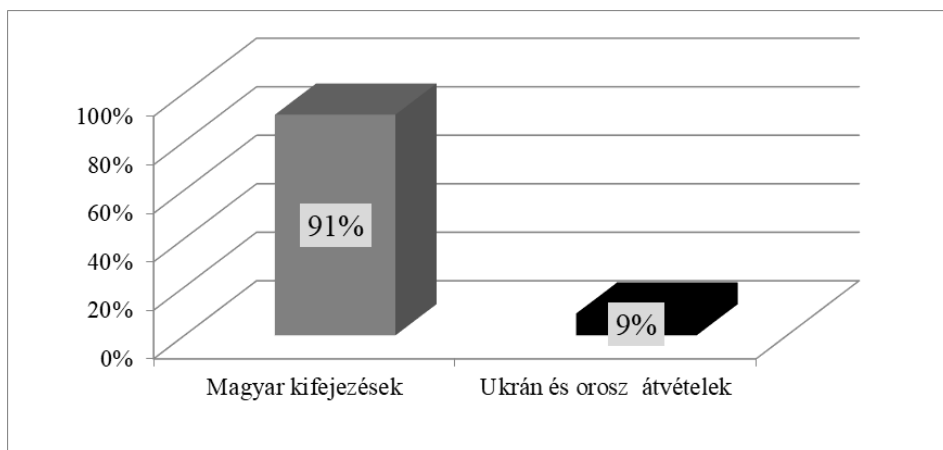
A testrészekkel, ruházattal kapcsolatos kifejezéseik tárháza igen változatos, a szavak találóak, néha ironikusak: *kerti törpe*, *porba fíngó*, *seggdugasz*, *töpörtű* 'alacsony', *kagyló* 'fül', *buksza* 'nő', *csőr*, *lepényleső* 'száj', *csaj*, *bula*, *nőci* 'nő', *bendő*, *hasi*, *pocak*, *poci* 'has'. Szláv átvételek (16%): *précsoszka* 'frizura', *stuka-turka* 'smink', *dzsinszé* 'farmer', *báletki* 'papucscipő' (lásd 5. ábra).

5. ábra. Testrészekkel, ruházattal kapcsolatos kifejezések

A közlekedési eszközöket, illetve a közlekedéssel kapcsolatos dolgok megnevezésére is jellemző a humorosság, a vidámság. Itt is megfigyelhetjük, hogy a diáknyelv bár hasonlatos a szlenghez, de célja inkább a humorizálás, nem jellemző rá a titokzatosság: *moci* 'motor', *verda* 'jó autó', *szappantartó*, *tragacs* 'öreg autó', *rallizik* 'gyorsan vezet', *bringa* 'bicikli'.

Itt is jellemzőek az ukrán átvételek (9%): *marsutka* 'iránytaxi', *elekrticska* 'vonat' (lásd 6. ábra).

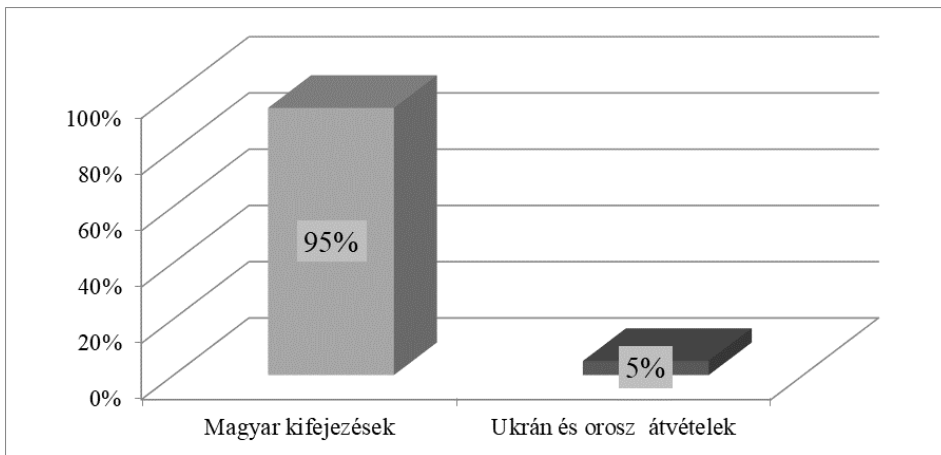

6. ábra. Közlekedési eszközök, illetve a közlekedéssel kapcsolatos kifejezések

Rengeteg szinonimát alkalmaznak: *lelép, lekopik, lelécel, elillan, teleportál, eltűz, elhöz, elpárolog, meglép, megpattan*. Az ebbe a kategóriába tartozó szavak bizonyítottan a média és az internet világából származnak.

A következő kategóriába történő besorolás néhány esetben kérdéses volt, hiszen annyira sok minden van, ami függőséget okoz a tanulók számára, hogy elgondolkodtató, melyik kategóriába soroljuk. Az élvezeti cikkekre, szükségletek címűbe, esetleg a szórakozással kapcsolatosba. Íme néhány példa az ide került szavak közül: *cigi, bagetta* 'cigaretta', *lé, lóvé, zsozsó* 'pénz', *beáll, jól érez* 'lereszegeedik', *füstölés, koholás* 'dohányzás', *kajás, rágja a vastag, korgó* 'éhes'

A szláv átvételek a szavak 5 %-át alkotják: *szusnyák* 'szomjúság alkoholizálás után', *gyenguska* 'pénz' (lásd 7. ábra).

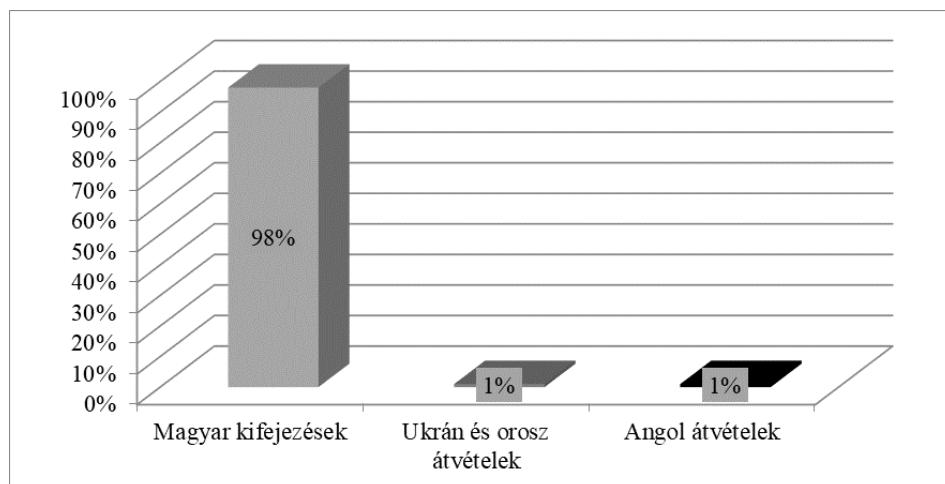

7. ábra. Évezeti cikkek, szükségletek

A tetszés/nem tetszés kinyilvánításával kapcsolatos kifejezések: *füstölög, kivan* 'ideges', *szopás* 'rossz esemény', *tuti* 'jó'. A jó dolgok kifejezésére szolgáló szavak sora 30 kifejezésből áll: *pipec, klassz, szuper, szupi, zsír, király, frankó, tökjó, csafa, cool, csúcs, atom* stb. Ugyanez megfigyelhető az ellenkezője esetében is. A kevésbé jó dolgokat is szinonimasorokkal jellemezzük: *bűn, dög, lepukkant, szar, szemét, tré*.

Ukrán átvételek (1%): *fájnij, dobri* 'jó', *scsászliv* 'boldog'.

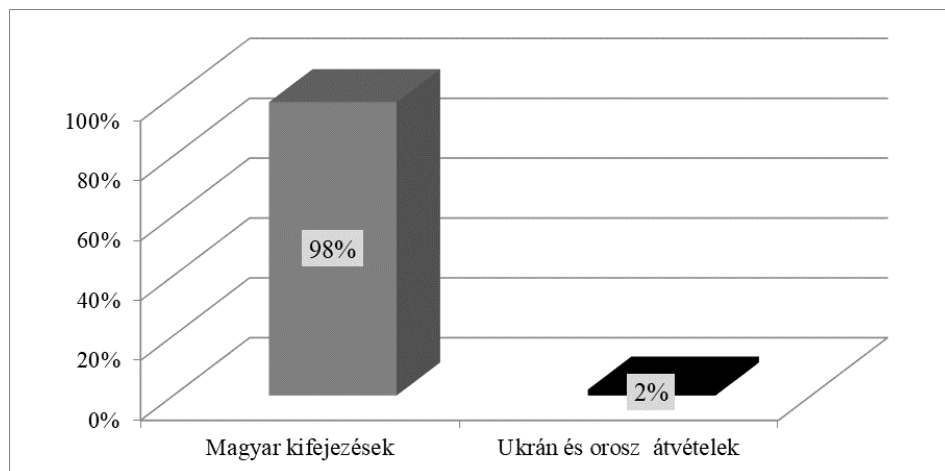
Angol átvétel (1%): *cool* 'jó', *dislike* 'nem tetszik', *lájk* 'jó, tetszetős' (lásd 8. ábra).

8. ábra. A tetszés / nem tetszés kinyilvánításával kapcsolatos kifejezések

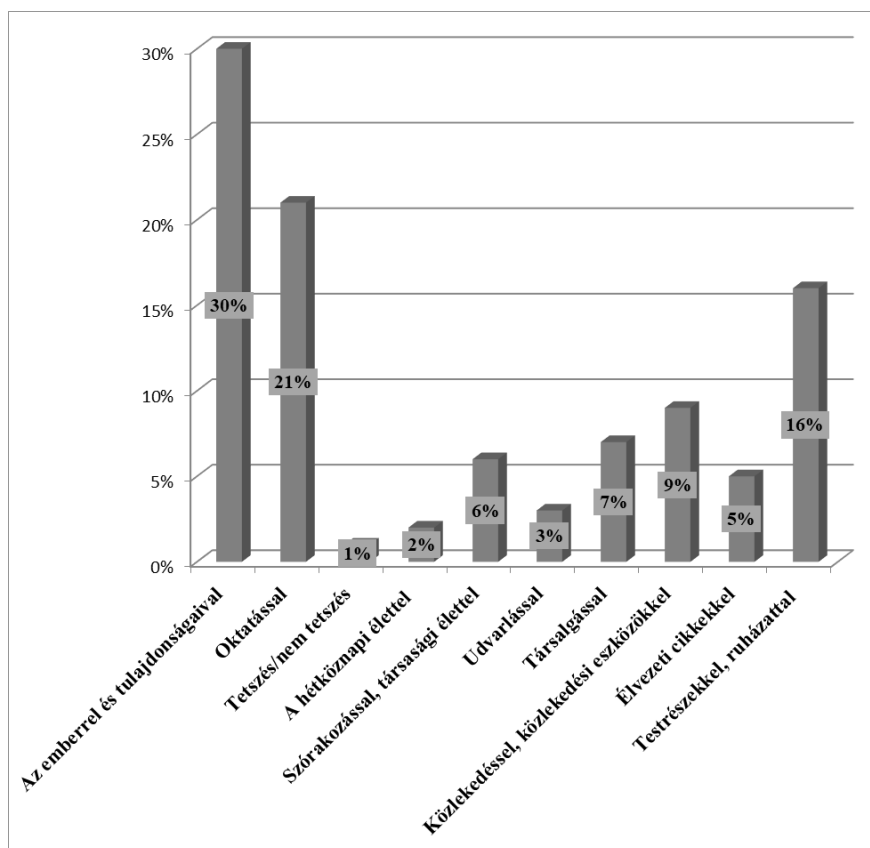
A hétköznapi étellel kapcsolatos kifejezések: *átráz*, *áthajít* 'becsap', *csicska* 'olyan egyén, aki más munkáját végzi', *nyávog*, *nyekereg* 'panaszkodik', *pisilde* 'mellékhelyiség', *rynyál*, *rávarjúzik* 'valami miatt panaszkodik'.

Ukrán és orosz átvételek (2%): *sisztyorká* 'besúgó', *fleska* 'adathordozó', *szélka* 'link' (lásd 9. ábra).

9. ábra. A hétköznapi étellel kapcsolatos kifejezések

Az összesített diagram is bemutatja, hogy az átvételek nagymennyiségben az emberrel és tulajdonságaival kapcsolatos megnevezések (30%) és az oktatással kapcsolatos kifejezések (21%) között fordulnak elő, s elenyésző számban vannak a tetszés/nem tetszés kinyilvánításával kapcsolatos kifejezések (1%) és a hétköznapi étellel kapcsolatos kifejezések (2%) között (lásd 10. ábra).

10. ábra. Összesített diagram a tematikai megoszlásról

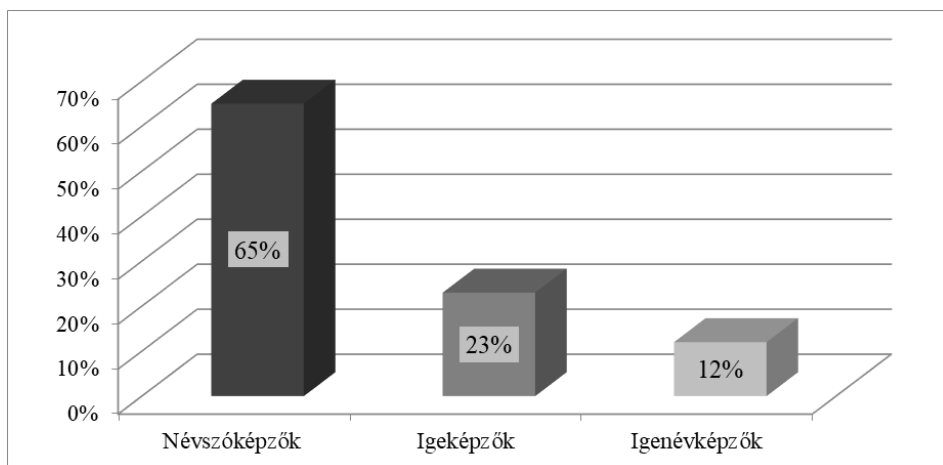
Az ukrán nyelven kívül az angol nyelvi hatás mindkét tanintézményben egyformán megfigyelhető: *kul* (< ang. cool) 'jó dolog', *filing* 'érzés, hangulat', *happy* 'boldog, jó'. Az internetes kommunikáció révén került be a diákok nyelvhasználatába a *lájk* szó és származékai, melynek ellentéte, a *dislike* 'ellenszenv, idegenkedés' is igen elterjedt.

A szóalkotásmódok tekintetében is érdekes megfigyelni a diáknyelvi fejleményeket. A leggyakoribb szóalkotási mód a szóképzés ezen belül is a kicsinyítő képzők használata: *-i: haláli, állati*, *-ci: naci 'nadrág', ruci 'ruha, -kó: szerkó 'szerelés, ruházat'*. E képzők járulnak a kölcsönszavakhoz is. Pl.: ez figyelhető meg a *gyákuju* 'köszönöm' lexéma szórövidüléssel és kicsinyítő képzővel alkotott változatánál, a *gyáki*-nál

A kicsinyítő képzők használata főleg a társas érintkezésre vonatkozó szavaknál figyelhető meg. Arányuk jelentős, a szavak 45%-a így alakult ki: *köszike, puszika, bocsi, bocsika, szió, szióka*.

Sokszor alkalmazzák az igeképzőket: *füstöl* 'dohányzik' *kápcsal* 'összeilleszt'.

Gyakran alkotnak igeneveket, főleg főnévi igeneveket: *mutélni* 'találkozni' *umnyicsálni* 'okoskodni' (lásd 11. ábra).

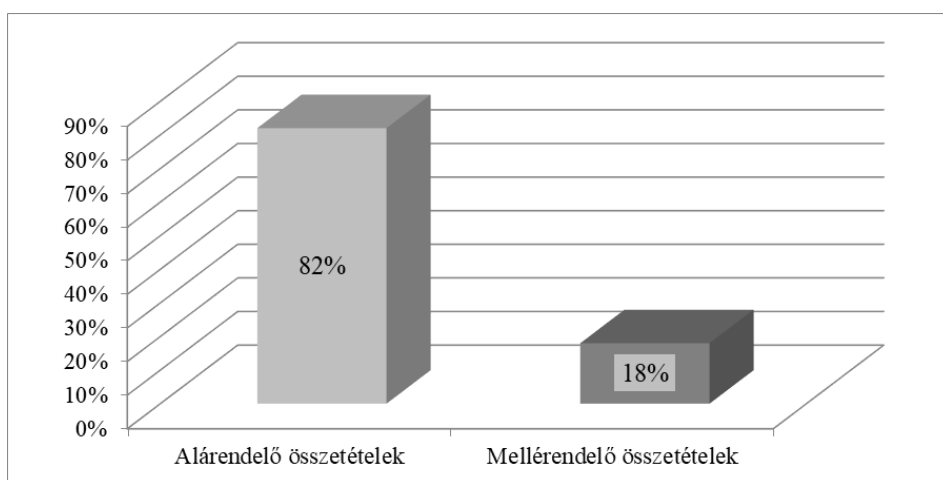

11. ábra. Szóképzés

Egy-egy szóból többféle képzővel különböző szóalakokat képezve szócsaládok jönnek létre. A técsői ifjúság nyelvében ilyen, s ehhez hasonlók: *oké, okés, oksí, okszi* 'rendben'; *csajsi, csajszika, csaje, kiscsaj* 'leány'.

Szintén gyakori szóalkotásmódnak számít a diákok nyelvzetében a szóösszetétel, mely célja a jelentéssűrítés, valamint a tréfás, meghökkenítő alakulatok létrehozása. A szóösszetétel-típusoknál leggyakoribbak az alárendelő összetett összetételek: *pulykatojás* 'szeplős', *agytankolás* 'tanulás', *észgyár* 'jó tanuló', *bőrégér*, *zsiráf gondozó* 'magas ember', *eszeviszi* 'ideges', *hisztifészek* 'veszekedős'.

Ritkábban fordulnak elő a mellérendelő összetételek, ikerszavak: *fülemüle* 'elálló fülű', *licslocs* 'kétszínű', *nyilinyali* 'besúgó' (lásd 12. ábra)

12. ábra. Alaki szóalkotás

Sajátos, vicces szóalkotáik közé tartozik a szójáték, a tréfás szóferdítés. A szavak részeit eltorzítják, vagy csupán formai játékot, rímjátékot űznek. Célja a humorkeltés: *írott lom*, *birodalom* 'irodalom', *naplopó* 'napló', *rádirgumi* 'radír'.

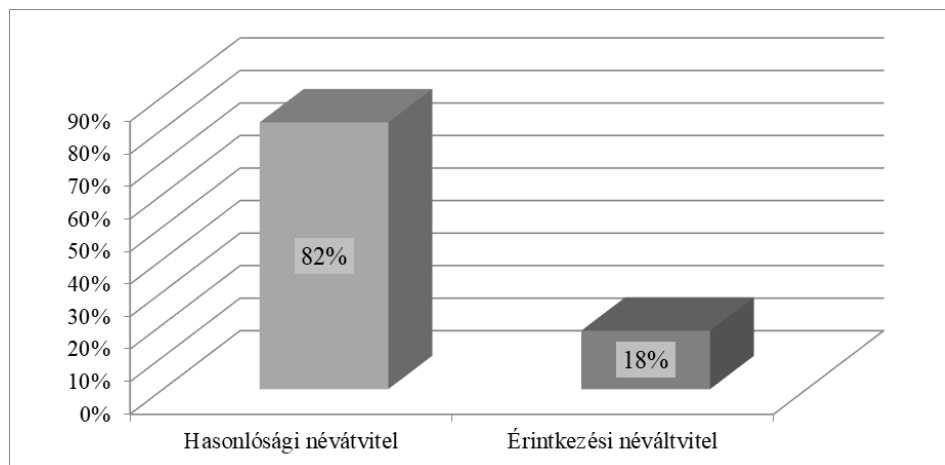
Az információcsere felgyorsítása érdekében gyakran különböző szócsonkításokat alkalmaznak, és ezek mindkét adatközlőcsoport estében megjelentek. A szavakból egyes hangok, sőt szótagok esnek ki. Ez a jelenség nem csupán az élőszóbeli közlés kapcsán terjed, de leírásban is egyre gyakrabban előtérbe kerül: *nemtom* 'nem tudom', *vok* 'vagyok', *légy szí*, 'légy szíves'.

A diáknyelvben kedvelt jelenség a névátvitel, Papp István szerint „[...] a szavak érzelmi töltése indítja meg a képtársítást [...]” (Papp 1987: 11). Ennek lényege, hogy a köznyelvi szavakat más, eltérő jelentéssel ruházzák fel.

A névátvitel mindkét típusára találunk példát a técsői tanulók nyelvezetében.

Hasonlósági névátvitel: (82%): *fogpiszkáló* 'sovány nő', *káposzta* 'fej', *bálna* 'kövér nő', *madárijesztő* 'csúnya nő', *fészek* 'túllicimázott hajviselet'.

Az érintkezési névátvitel (18%) alapja a szinonimitás: *izomagy* 'erős férfi', *valtatás* 'felelés', *kagylózás* 'súgás', *hangya* 'szorgos ember', *világol* 'hazudik' (lásd 13. ábra).

13. ábra. A névátvitel típusainak megjelenési aránya

Megállapíthatjuk, hogy a névátvitel minden formáját nagy előszeretettel alkalmazzák, ám a hasonlósági névátvitel közkedveltebb.

A szavak egy része az argó közvetítésével került a fiatalok nyelvébe. Erre a jelenségre Bachát László is felhívja a figyelmet, s megállapítja, hogy mindez csupán színesítés céljából történik. Ilyen: *gagyi* 'értéktelen, jelentéktelen', *szerkó* 'ruha, szerelés', *zaba* 'étel', *dohány* 'pénz', *kajál* 'eszik', *kaja* 'étel'.

5. Összefoglalás, következtetések

Végezetül megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar közösségben használatos három nyelv (magyar, ukrán, orosz) jelen van a szórványban élő tanulók nyelvhasználatában. Bár a tanárok az egyes tanintézményben nagy figyelmet fordítanak arra, hogy a tanulók beszédükben ne használjanak szláv átvételeket, ettől függetlenül a szünetben egymás között gyakran beszélnek ukránul, de a magyar párbeszédetek is tele vannak átvételekkel. A pedagógusok elmondása szerint egyes tanulók bár mind a két nyelvnek birtokában vannak, de előfordul, hogy a két nyelv szerkezetének tévesztése következtében egyik nyelven sem tudnak helyesen fogalmazni.

Az adatközlői csoportok nyelvhasználatában észlelhetők sajátosságok röviden így foglalhatók össze:

1. A técsői ifjúság gyorsan reagál a változásokra, nyelvezetükben nem találunk elavult kifejezéseket, hisz azok használata nem divatos.
2. Ihletet merítenek viccekből, reklámszövegekből, melyek segítségével nyelvük lendületes, vidám.
3. Az iskolai kommunikációjuk jelentős részében a magyar nyelv kerül előtérbe, de nyelvhasználatukban megnyilvánul az ukrán nyelv intenzív hatása.
4. Jellemző az internetes kommunikáció elemeinek használata.

A diáknyelv eleven, hangulatos, ötletekben gazdag, folyton meg-megújuló változata, színfoltja nyelvünknek. Nemzetiségi, vagy ha úgy tetszik, kisebbségi körülmények között külön jelentősége van, arról tanúskodik, hogy él még nyelvteremtő ereje a közösségnek.

Irodalom

- Bachát László 1976. Az ifjúsági és diáknyelv kérdései. In: Sebestyén Árpád (szerk.): *Anyanyelv, közélet, műveltség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bachát László 1986. Az ifjúság nyelve és a köznyelv. In Szende Aladár (szerk.): *Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Bárczi Géza 1931. A „pesti nyelv” *Magyar Nyelv* 27: 228–242.
- Barcza József 1896. Debreceni diák-szók és szólásmódok. *Magyar Nyelvőr* 25: 454–457, 503–505.
- Benedek Károly 1908. A mi diákjaink beszédéről. *Magyar Nyelvőr* 36: 126–128.
- Benő Attila 2009. Újabb erdélyi lexikográfiai munkálatok. *Korunk* (3) 20/2: 49–54.
- Büky László 1974. A diáknyelv képzőhasználatáról. *Magyar Nyelvőr* 98: 282–283.
- Csefkó Gyula 1899. A bajai diáknyelvből. *Magyar Nyelvőr* 28: 477.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Cserniczkó István 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. Beregszász.

- Deme László 1984. Ifjúság és beszédkultúra. *Édes Anyanyelvünk* 6/2: 2–3.
- Dobos Károly 1898. *A magyar diáknyelv és szótára*. Budapest.
- Grétsy László 1987. Az ifjúsági nyelv. In: Bachát László (szerk.): *Szépen magyarul – szépen emberül*. HNF Országos Tanácsa – Kossuth. Budapest. 63–68.
- Hoffman Ottó 1996. *Mini-tini-szótár (A mai magyar diáknyelv szinonimaszótára)*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Továbbképző Központ. Pécs.
- Kardos Tamás – Szűts László 1995. *Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság?* Falukönyv – Ciceró Kiadói Kereskedelmi és Szolgáltatói Kft. Budapest.
- Kis Tamás 1997. Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis Tamás (szerk.): *A szlengkutatás útjai és lehetőségei. Szlengkutatás 1. sz.* Debrecen. 237–296.
- Koltói Ádám 1984. Az ifjúsági nyelvről. *Édes Anyanyelvünk* 6/2: 7–8.
- Kovalovszky Miklós 1963. Az ifjúság nyelvéről. *Valóság* 6/5: 66–75.
- Lizanec Péter 1970. *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod.
- Lizanec Péter 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*. Patent Nyomdaipari Vállalat. I. kötet, Budapest, II. kötet, Ungvár, III. kötet, Ungvár–Debrecen.
- Matijevics Lajos 1972. *A vajdasági magyar diáknyelv*. Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Újvidék.
- Mizser Lajos 1996. A diáknyelv témakörei. *Magyar Nyelvőr* 96: 285–286.
- Molnár Anita 2010. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola. A tannyelv lehetséges követelményeiről Kárpátalján. In: Fádri István – Kötél Emőke (szerk.) *Határhelyzet. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest.
- Rónaky Edit 1997. *Hogyan beszél ma az ifjúság? (Avagy: Hogy hadováznak a skacok?)* Második, javított kiadás. (Az Embernevelés Kiskönyvtára 2.). Kemény Gábor Iskolaszövetség. Szentlőrinc.
- Szicszainé Nagy Irma 2001. A diákszleng metaforái az „elégtelen”-re. In: Kemény Gábor. (szerk.): *A metafora grammatikája és stilisztikája. (Tanulmánykötet a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által 1999. október 11–12-én rendezett konferencia előadásaiból.)* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1988. A mai magyar nyelv normarendszerének egy jelentős változásáról az „ifjúsági nyelv” kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 112: 398–405.

V. RAISZ RÓZSA

KÖLTŐI SZÖSSZETÉTELEK KÖTŐJELES ÍRÁSMÓDDAL

1. A költők szövegeiknek leírásakor eltérhetnek a mindenkori helyesírási szabályok által megkívántaktól, tartalmi, poétikai, stilisztikai okokból. Ennek az írásmódbeli eltérésnek számos formája jelenik meg a művészi szövegekben. Az év versei 2019 című kötetben a következő főbb típusokat ismerhetjük fel: nem használ a szerző írásjeleket; csak korlátozottan használ írásjeleket (például csak a vers végén, szövegközben nem); nem használ nagy kezdőbetűt; a szóalakok elválasztása a helyesírás szabályaitól eltérő módon, helyen történik; sajátos írásjeleket is alkothat a szerző stb.

A jelen dolgozat a fent megnevezett kötet néhány versében a kötőjeles írásmódot vizsgálja, azt, hogy a ma költői milyen – rendszerint egyedi, teljesen új – szókapcsolatokat írnak kötőjellel. A magyar helyesírás szabályainak tizenegyedik (AkH.¹¹) és tizenkettedik kiadása (AkH.¹²) – az előbbi a 262. b), az utóbbi a 263. b) szabálypontban: „A szokatlan, alkalmi szóösszetételek kötőjeles írása főként a költői nyelvre jellemző, például: *bogáncs-szívem, gyémánt-hitemet, köd-gubában, kő-iszonyatját, rokon-örtüzek, rőzse-dalok.*”

Petőfi S. János szerint ez az írásmód a szabályok funkcionális megsértése (Petőfi S. 2018: 63).

Az idézett szabálypontban felsorolt kötőjeles szóösszetételek 20. századi költőktől valók, a jelenség tehát nem új, sőt 19. századi nagy költőink verseiben is találunk olyan alkalmi szóösszetételeket, amelyek – a közkézen forgó kötetek szerint – kötőjelesek. Vörösmarty Mihály, úgy látszik, kedvelte az alanyos összetételeket: *bérc-nyomta* (kő), *hadvész-ülte* (képpel), *Ármány-adta* (Péterkéje), *vész-szórta* (hajjal áll), *kéz-háborgatta* (bolt 'sírbolt') stb. Arany János *szálfa-öklelés* és Petőfi Sándor *föveny-szőnyeg* jelentéssűrítő összetétele mellett szintaktikailag besorolható Petőfi *nép-izzadás* birtokos jelzős, Arany *útam-vesztettem* tárgyas összetétele stb.

Az első helyesírási szabályzat (A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai, 1832) ugyan még nem tartalmazott az írásjelekkel kapcsolatos fejezetet, a kötőjellel azonban szót, és a példaanyagából is következtetni lehet megalkotóinak az írásjelekre vonatkozó elveire (Keszler 2004: 146). Tudjuk, hogy maga Vörösmarty Mihály is részt vett e szabályzat létrehozásában.

A fent idézett költői szóalkotások – hapax legomenonok –, alkalmi neologizmusok, mai szemmel nézve is szinte megkívánják a nem teljes egybeírást, a kötőjeles írásmódot.

2. Vannak a költői alkotásokban olyan megoldások, amelyek hangzásban, a hangoztatásban nem vagy alig adhatók vissza – ilyenek például a sorok hosszúsága,

a sorok beljebb kezdése, nem egyenletes kezdése, és ilyen bizonyos szókapcsolatoknak nem tökéletes szóösszetételként való kötőjeles írása is. A verssor rövidsége vagy hosszúsága sem érzékelhető minden esetben a megszólaltatott versben, pedig az, hogy új sort kezd a költő, fontos értelmi és hangulati tényező. Zolnai szerint (1957: 75): „A verssor nemcsak akusztikailag, hanem optikailag is egységet alkot. A ritmus, rím, szórend, szóválogatás és sortagolás teszi verssé a verset.” – „A verssor optikai különállása jelzi a hang-ritmus egységét, amit az enjambement, a következő sorba átnyúlás kontrasztja még jobban kiélez” (uo.). Ilyen „nem hallható” megoldás a kötőjeles írás is.

3. Ady számtalanszor alkot „nem egészen összetett” szavakat: *álom-bakók* (A Tisza-parton), *A jó Csönd-herceg előtt, Héja-nász az avaron, a csorda-népek* (A Hortobágy poétája), *seregély-fiók* (Magyar jakobinus dala), *(Éreztem az) Isten-szagot* (A Sion-hegy alatt), *a köd-bozótból* (kirohan) (Az eltévedt lovas) stb. Sokszor idézik a szakmunkák Babits In Horatium című versének két során: „Hadd halljam rajt ma himnuszát én / a soha-meg-nem-elégedésnek!” Kaffka Margit metaforikus összetétele Gracioso című versében: „Az óra túlél és beszél / Mily szívverés-halkan penget bele a tűnő időbe.” Kosztolányi halmozza az általa alkotott kötőjeles szóösszetételeket az impresszionisztikus Mostan színes tintákról álmodom című versében: *tréfás-lila, néma-szürke, szomorú-viola*, de a „délután *pokoli-sárga*” (A rút varangyot véresen megöltük), a hivatalokban „*agg-szürke lap*” szól a költőről (A bús férfi panasza). Forradalmár című versében „*agy-tökésektől* egy kis velőcske” – a kötőjel itt még arra is jó, hogy felhívja az olvasó figyelmét: nem a *nagytokés* ismerős szó szerepel itt! A Halotti beszéd című költeményében mellérendelő szókapcsolatok jelennek meg kötőjelesen: „*halvány-furcsa mosoly*”, „önmagának *dermedt-néma* szobra”. – Esti Kornél énekében a tagadósós melléknévi igenevek kapcsolódnak szorosan össze, talán azért, hogy névszói állítmányi mivoltuk erősebben kitűnjék: „*titkát ki-nem-beszélő / röpülő, meg-nem-álló*”. Tóth Árpád Új tavaszig vagy a halálig című versének *csönd-paplanú* (tél) szinesztéziája annyira egyéni a nagyon különböző érzetek összekapcsolásával, hogy meg is kívánja a nem teljes egybeírást. Hasonlóképpen jelentéssűrítő József Attila Bánat című versének „*Varázs-üttön* megállok” sora ‘varázstól (meg)ütötten’ jelentésben. Illyés Gyula a jelölt tárgyas viszonyban lévő tagokat is összekapcsolja jelentésbeli szoros összetartozásukat kiemelve „*A homályt-űző* és Világ” (Óda a törvényhozókhöz). A költemény számos további egyéni, kötőjellel írt szóösszetételt tartalmaz (*a külszín-, a főlhám-, a látszat-rombolók, terep-fölverők, fény-hozók*), s mivel Tersánszky Józsi Jenőt köszönti e verssel: „*törd fejed / és-sípon, új bicikli-féken*”.

(Külön dolgozat tárgya lehetne Weöres Sándor kötőjellel írt sok-sok szóösszetételének elemzése.)

A vers tehát nemcsak ellentmondásos, hanem (Zolnai Béla szavával élve) „látható nyelv” is.

4. Következzenek tehát a jelen költőinek műveiből kiemelt kötőjeles szókapcsolatok Az év versei 2019 című kötetbeli közlés sorrendje szerint haladva. A szövegeket olyan szempontból választottam ki, hogy egyéni, egyszeri kötőjeles szókapcsolat van-e bennük.

Tornai József (1927–2020) verseit olvasva feltűnik, hogy mennyire sugalmazza képeit a természet. A képek azonban mégsem természetleírások: szimbolikus jelentést hordoznak. A rozmaring illata című versében a címül írt szószerkezet csak a vers utolsó két sorában jelenik meg ismét, s ekkor, ebből a hasonlatból érti meg az olvasó a vers címének jelentését: „a mindenségbe tűnt, / ahogy a rozmaring illata száll majd belőled”. – Az egyéni *Nap-lény* szóösszetétel a következő részben jelenik meg: „Az isten meghalt – írta Nietzsche, – pedig szegény csak *Nap-lény* akart lenni.”

Kovács István (1945–) Cziffra György című versében 1956 eseményeire utal: „Ó, az utcai harcokat kísérő / hangtompított remény... / örökös *Egmont-nyitány*...” 2018-ban kiadott kötetének címadó verse: Shakespeare a Corvin közben. Mind az *Egmont-nyitány*, mind a Corvin köz az 1956-os forradalomra utal. Ez a vers a jelen kötetben olvasható. Számos „látható nyelvi” megoldást alkalmaz: kurziválásokat, kötőjeles szókapcsolásokat: *strázasahely-csillagvizsgáló*, *táltos-hajnal*, *a mese-dráma* (végén a halál vastapsa). Külön kell idézni azt a teljes metaforát, melyben a szabadságvágy mintegy betölti a „suhanc Hamlet” lényét: „A gyomorban *abrak-parázs*: / a szabadság lobbanó vágya...” – „Monológját feltűnik / a *lenni-vagy-nem-lenni* tankja.” A Hamlet-monológ legmegrázóbb sora főnevesülve a *tank* birtokos jelzőjeként áll a verssorban. Így, (nem teljes) egybeírással lehet főnévként használni a monológnak Arany János fordításában talán minden magyar számára szinte szállóigeként ismert, négy szóból álló sorát.

Döbrentei Kornél (1946–) gazdagon használja egyéni szókapcsolatait írásaikor a kötőjelezés kínálta lehetőségeket: *véglény-sors*, *délibáb-körkép*, *csillag-irtó*, *gyökér-sorvadt*, *Kárpát-katlan*, *oszmán-iszlám*, *akarat-marta*, *csordavályú-torma*, *beszédes-néma*, *sors-reménységünk* (Szent Filoména kálváriája); *sarjadás-erejű*, *szűziség-szűk* (bejárat), *kivágott-címerű* (zászló), *cirkli-terebélyű* (növényi sejt); A Kozmosz sebei című, Móser Zoltánnak ajánlott, 1956-ra utaló, a forradalmat felidéző költemény szövegéből kiemelve is beszédesek a fent idézett szókapcsolatok.

Rakovszky Zsuzsa (1950–) ma már regényei által ismertebb, de költőként is nagyra becsült művész. Változatos formai megoldásaihoz tartozik, hogy (egyéb-ként normatív helyesírású) verseiben az egyéni, jelentéssűrítő szóösszetételek kötőjellel írja: *bölcsész-álmot* (eltemet), (délceg) *fogorvos-eszménykép*, *ön-sírkukba* (tekintenek le), *fél-áttetsző* (állcsontjuk) stb.

Szöcs Géza (1953–) Esküvő a T. tó partján című (nem csak terjedelmét tekintve) nagy versének kötőjeles szóalakjai olyan szójátékok, melyeknek játékosága tragikus jelentést hordoz: (Sokan összegyűltek a) *Tároga-tónál*, (Jó volt a) *Tároga-tónál*, *Működött a műkö- / működött a kő-kés*. Keserű gúny rejlik e sorokban.

Payer Imre (1961–) *Fényből van a fal* című költeményében az ellentétek, szembeállítások kifejezésére valók az egyéni mellérendelő szókapcsolások: „Kapaszkodni akartam, nincs mibe, – Össze-szétesve” – jelentéssűrítő összetételként: „Hátraugrik a közellét-darab, / ami hátul rostokolt, előrebber”. Nem látszik új szókapcsolásnak az *épület-tető*: „Mert nem folynak napok, kizárlag / erőből építem meg őket, idegen *épület-tetőket*.” Mégis új, a vers allegorikus jellege s ennek az összetételnek metaforikus mivolta indokolja a kötőjeles írásmódot. (Köznapi jelentésében egybeíránk.)

Testamentumom ólomüvegén című versének kötőjeles szóalakjai éppen írásmódjuk által kapnak különös nyomatékot: „Keresztülsugározza újjászülető *tény-sugár* játéka / – a négyzet-, tégl-, rombuszalap – az összeólmozott *tanulmány-nyomatot*.” Ebben a költeményben több olyan hapax legomenon is van, amely egybeírva jelenik meg: *bálványsugárzás, hangmadarak, vonalháló*.

E kétféle írásmód nem magyarázható az összetételek grammatikai viszonyainak eltéréseivel, hanem sok szemantikai és stilisztikai oka lehet.

Vörös István (1964–) nemcsak költő és író, hanem jeles esszéista is. A jelen kötetben megjelent versei közül a *Hogyan szólnak a dolgok* című, Vasadi Péter emlékére írt költemény első versszaka a következő: „A fontos az, a fontos az, / hogy megőrizd *gyerek-magad*, / amilyen még akkor voltál, / amikor kinyílt a szótár”. A költemény filozofikus tartalmát a következő sorból ismeri fel az olvasó: a *szótár* mellé a *lélektár* és az *embertár* kapcsolódik. A *gyerek-magad* kötőjellel írt összetett szó a költő alkotása. A köznyelvben meglévő *gyerek* előtagú szavakra sem a tagok nyelvtani viszonyát illetően, sem jelentésében nem hasonlít, körülírással értelmezhető: 'azt az énedet, amilyen gyermekként lehettél', vagy 'gyermeki mivoltodat'. 'Gyermeki tisztaságot, ártatlanságot': „De van, aki tud szerényen, / angyalmódra ember lenni, / embermódra Isten lenni” (Uo.).

A költeménynek az itt idézett három sora talán igazolja a fentebbi, feltételezett értelmezéseket.

Nagy Gábor (1972–) *Búcsúének Nagy Andrásnak* című verse a költő házaspár, Nagy László és Szécsi Margit fiának állít emléket. „Voltál a hajlíthatatlan gerinc, / s kidöltél, mint *villám-sújtotta* tölgy.” Az alárendelt alanyos szóösszetétel Vörösmarty Ábránd című költeményének „lennék *bérc-nyomta* kő” sorára emlékeztetheti az olvasót. A felindultság érzését jeleníti meg a költő. Az indulatokat is kifejező, ünnepélyes, emelkedett stílus a grafikus, könyvművész Nagy András (1953–2018) elvesztése miatti megrendültséget jelzi.

5. A költeményekből – a régebbi és a 2019-es év verseiből – idézett kötőjeles szóösszetételeket vizsgálva egyetérthetünk Keszler Borbála (2006: 60) megállapításával: „A tárgyalt kifejezések java részében legfőljebb idézőjelesen beszélhetünk lexémákról mint [...] kialakult szótári egységekről.”

Egyedi, egyszeri költői alkotások ezek, s éppen ez adja sajátos stilisztikai értéküket. Az év versei 2019-es kötetből idézett kötőjeles költői szókapcsolások többféle okból jöhetnek létre. Feltételezésünk szerint kifejezhetnek egyedi,

egyszeri fogalmat: *Nap-lény*; hosszabb szó szerkezetcsoporthoz vagy körülírást pótolhatnak tömörségükkel: *gyerek-magad*, *délibáb-körkép*; szójáték: *Tároga-tó*; alkalmi jelentésváltozást jelöl a nem teljes, hanem kötőjeles írásmód: *épület-tető*; a közömbös, tárgyilagos, ismert kifejezéshez képest (*Kárpát-medence*) az új indulatos, rosszabbító hatású: *Kárpát-katlan*. A fent idézett *délibáb-körkép* és *gyerek-magad* pedig éppen jobbító, eufemisztikus szándékú lehet.

A dolgozatban bemutatott, egyetlen szempont szerint válogatott versrészletekből is kiviláglik 2019 költőinek (verseik sok egyéb értéke mellett) gazdag nyelvalkotó képessége.

A költői idézetek forrásai:

Makkai Ádám (szerk.) 2002. *A csodaszarvas nyomában. A legszebb ezer vers*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Zsille Gábor (szerk.) 2019. *Az év versei 2019. Antológia*. Magyar Napló. Budapest.

Irodalom

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Keszler Borbála 2004. *Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Keszler Borbála 2006. *Írásjel-használati gyakorlókönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.

Petőfi S. János 2018. A helyesírási szabályok funkcionális megsértése. In: Nagy L. János (szerk.): *Harminc év a magyar helyesírásért*. Erkel Ferenc Gimnázium. Gyula. 63–67.

Zolnai Béla 1957. *Nyelv és stílus. Tanulmányok*. Gondolat Kiadó. Budapest.

H. TOMESZ TÍMEA

A KOMMUNIKÁCIÓS KÉSZSÉGFEJLESZTÉS LEHETŐSÉGEI A FELSŐ TAGOZATOS NYELVTANKÖNYVEKBEN

1. Bevezetés

Az elmúlt években a kommunikáció a nevelés-oktatás központi fogalma, a tudományos diskurzus egyik meghatározó témája lett. Megjelenik kulcskompetenciaként a NAT-ban, tantárgyi tartalomként – elsősorban a nyelvtan-, illetve informatikaórán, valamint középiskolában a mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgy keretében (lásd pl. Jánk 2019, H. Tomesz 2015) – fejlesztendő képességként (H. Varga 2015, Balázs 2013), tantárgypedagógiai alapvetésként (Tolcsvai Nagy 2018, 2020), és módszerként is (Andok 2014, Szőke-Milinte 2014). Nem véletlen, hiszen kommunikációs tevékenységek során válik lehetségessé a tanulók ismeretszerzése, az információk megértése, felhasználása, a társas kapcsolatok alakítása, a különböző iskolai (pedagógiai) közösségek kultúrájának alakítása.

Jelen írás célja megvizsgálni azt, hogy az általános iskola felső tagozatán milyen kommunikációs ismeretekkel találkozhatnak a diákok. Minderre azért lehet szükség, mert bár a kutatók jobbra egyetértenek abban, hogy a hangsúly a tapasztalati tanulás útján elsajátított, kialakított készségeken, képességeken van, az is tapasztalható, hogy tudományelméleti paradigmák nélkül a gyakorlatok nem tölthetik be készségfejlesztő funkciójukat.

A vizsgálat az Oktatási Hivatal által kínált felső tagozatos nyelvtankönyvek tartalmát veszi górcső alá, hiszen kommunikáció tantárgy hiányában kommunikációs ismeretekkel legnagyobb részt nyelvtanórán találkozhatnak a tanulók (Szőke-Milinte 2012).

Az eredmények bemutatása előtt az írás röviden kitér a kommunikációs kompetencia fogalmára (2), majd a kommunikációs készségfejlesztés közoktatásbeli helyére, szerepére világít rá (3). A tankönyvvizsgálat eredményeinek (4) bemutatása után pedig összegzéssel zárul (5).

2. Kommunikáció: ismeret, készség, attitűd

A kommunikációs kompetencia fejlesztése mindennapi életünk során a különböző helyzetekben való eligazodást, az esetlegesen felmerülő problémák megoldásának hatékonyságát erősíti. Definiálása, pedagógiai meghatározása számtalan tanulmány központi témája (lásd pl. Andok 2016, Szőke-Milinte 2012, Szabó 2010, H. Varga 2015), mint ahogyan a kommunikatív kompetencia fogal-

mától való elkülönítését is többen megtették már. Ennek ellenére talán nem árt, ha tisztázzuk e két, témánk szempontjából is meghatározó fogalom jelentését.

A kommunikatív kompetencia fogalmát – Chomsky nyelvikompetencia-fogalmát kiegészítendő – Dell Hymes alkotta meg a '70-es évek elején. Az egyénnek azt a tudását (kéességét) jelöli, amellyel a grammatikailag helyes mondatokból a társadalmi normáknak és az adott szituációnak megfelelő megnyilatkozásokat tud alkotni. A kommunikatív szemlélet először a nyelvoktatásban jelent meg (a korábbi grammatikai alapokon nyugvó oktatást a nyelvhasználat-központú váltotta fel), majd a pedagógia alapja lett.

A kommunikációs kompetencia a kommunikáció egészére vonatkozó tudást jelöli, tehát a különféle kommunikációs helyzetek adekvát, célra vezető kommunikációs eljárásainak ismeretét és alkalmazásbeli kéességét tartalmazza. Az egyén teljes – nem csupán nyelvi – kommunikációs tudását jelenti (H. Varga 2016: 68).

A definíciók elkülönítése rávilágít, hogy a Magyar nyelv és irodalom műveltségterületen az anyanyelvi kommunikáció, vagyis a kommunikatív kompetencia fejlesztését tekintik a legfőbb feladatnak. Ha azonban a társadalom elvárásaihoz, a megváltozott kommunikációs kultúrához is alkalmazkodni szeretnénk, mégiscsak a kommunikációt komplexen értelmező, a minden verbális és nem verbális megnyilvánulásra, folyamatra és jelenségre kiterjedő kommunikációs kompetencia fejlesztése lenne a cél.

3. A kommunikációs készségek fejlesztésének szerepe, helye a felső tagozaton

A kommunikációs készségek fejlesztésének legfontosabb célja a különböző kommunikációs helyzetekben való eligazodás segítése, az egyes kommunikációs helyzeteknek megfelelő közlésmódok kiválasztása, az üzenetek értő befogadásának fejlesztése, verbális és nem verbális kommunikációs stratégiák megismertetése, alkalmazása, az önismeret javítása, a problémamegoldás, konfliktuskezelés lehetséges eszközeinek feltárása. A kommunikációs kompetencia a NAT (2020) kulcskompetenciái között szerepel, tehát olyan kompetenciaként jelenik meg, amely tanulási területeken átívelő, így kizárólagos érvénnyel egyetlen tanulási területhez sem köthető, fejlesztése tehát több műveltségterület közös s egyben egyéni feladata, célja. egyetlen tanulási területhez sem köthető kizárólagosan, fejlesztése tehát több műveltségterülethez is köthető. A kompetencia kifejtését, bővebb leírását – ellentétben a korábbi, 2012-essel – azonban nem adja meg a dokumentum. A kommunikációs kompetencia szakirodalomban megtalálható definícióiból kiindulva, valamint a korábbi gyakorlatot figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az egyes műveltségterületek között vannak olyanok, melyek a kommunikációt tudatosan, tervezetten, szakszerűen fejleszt(het)ik (így például az anyanyelv, az idegen nyelv, vagy a művészetek), és vannak olyanok, amelyek legalább spontán módon (például ember és természet, sport).

A fejlesztés tudatossága azt jelenti, hogy a kommunikációs kompetencia három összetevőjének – készségek-képességek, kommunikációs ismeretek, illetve a kommunikációs viselkedést támogató, kísérő attitűdök – mindegyikére kellő figyelmet fordít. Szőke-Milinte Enikő (2017: 22) hívja fel a figyelmet arra, hogy bár egy jól megválasztott gyakorlat során nem csupán a készségek-képességek fejlődnek, hanem a gyakorlatot végzők érzelmei, attitűdjei is, sőt, amennyiben a gyakorlat feldolgozására, a reflexiókra is kellő időt szánnak, a kommunikációs ismeretek is bővíthetnek, a tapasztalatok azt mutatják, hogy ez utóbbi többnyire elmarad. Ezek a gyakorlatok így élményt, egyszeri útmutatást kínálnak csupán, nem pedig valamennyi, hasonló kommunikációs helyzetben alkalmazható tudást.

A valódi fejlesztéshez tehát elengedhetetlenek a tudásbeli komponens-készletek is (ismeretek, szabályok, elméletek), amelyek a viselkedés értelmezését segítik. A kommunikációs kompetencia fejlesztése tehát nem merül ki a különböző helyzetgyakorlatok elvégzésében, mint ahogyan a kommunikációs ismeretek átadása, elméletek megtanulása sem célravezető önmagában. A fejlesztés akkor lehet eredményes, ha a kommunikáció működését (rendszerét, funkcióját) képes bemutatni: olyan komplex szituációkat teremt, amelyekben a résztvevők tapasztalatokat gyűjtenek, megfigyelhetik saját hozzáállásukat, a megfigyelések alapján megfogalmazhatják legfontosabb felismeréseiket, és hasonló helyzetekben újból kipróbálhatják a tapasztalatokat, tanultakat. A diák tehát felfedező, intuitív módon szerez ismereteket, elemez, alkot szabályokat.

Az alapkészségek fejlesztése az alsó tagozaton kezdődik, a felső tagozat a megkezdett munkát folytatja, fokozatosan bővülő tárgykörrel. A Nemzeti alaptanterv (2020) így 1–4. évfolyamon az alapvető kommunikációs helyzetek nyelvi és magatartási mintáinak elsajátítását emeli ki (Beszéd és kommunikáció), 5–8. évfolyamon pedig a kommunikáció alapjait nevezi meg a főbb témakörök egyikeként. Részletesebb kifejtést itt sem találunk, a korábbi gyakorlathoz, valamint a tankönyvi tartalmakhoz igazodhatunk. Ezek alapján tapasztalható, hogy egyre több ismeretet is kínál a tudatosításhoz: a kommunikáció értelmezése és tényezői, a személyközi, közéleti és tömegkommunikációs helyzetípusok jellemzői, az ezekhez kapcsolódó műfajok, illetve az újmédia (internetes kommunikáció) jellemzői is megjelennek. Cél még a szóbeli kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó készségek fejlesztése (kérdés, kérés; érv, érvelés; kisközösségi kommunikáció, kiselőadás, vita). Továbbá itt találjuk meg a helyét a mindennapi kommunikációs helyzetekhez kapcsolódó nyelvi minták és magatartási szabályok elsajátításának (a kapcsolatteremtés és -tartás szóbeli és írásbeli formái, nyelvi viselkedési normák).

A tanítási órán a *mit* és *hogyan* egyaránt fontos. A *mit* keretét jobbra a tankönyvek jelölik ki, a *hogyan* esetében jóval nagyobb a pedagógus szabadsága.

4. Kommunikációs ismeretek a nyelvtankönyvekben

Vizsgálatomban az Oktatási Hivatal által kínált új generációs, vagy már a 2020-as NAT-hoz igazított felső tagozatos nyelvtankönyvekben néztem meg azt, hogy milyen kommunikációs ismereteket, elméleti alapokat kínálnak a kommunikációs tudatosság kialakításához. Fontos megjegyezni, hogy az elmúlt években a hazai tankönyvpiacot a bőség jellemezte. Ugyanazon az évfolyamon ugyanahhoz a tantárgyhoz több tankönyv közül is választhattak a pedagógusok. Jelenleg az Oktatási Hivatal honlapján többnyire évfolyamonként háromféle nyelvtankönyvet találunk a hozzájuk tartozó munkafüzetrel, kivétel ez alól az 5. évfolyam, ahol egyetlen könyvet és munkafüzetet ajánlanak. A tankönyveket végignézve azt tapasztalhatjuk, hogy mindegyik évfolyamon jellemzően egy-egy fejezetben tárgyalnak kommunikációs témaköröket. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kommunikációs készségfejlesztés csupán ezekre az órákra korlátozódhatna.

Az ötödikes tankönyv (tananyagfejlesztő: Förhéczné Bartha Melinda 2020) *A kommunikáció világa* című fejezetben a kommunikáció alapfogalmaival, tényezőivel, a szóbeli és írásbeli közlés közötti különbségekkel, a verbális és nem verbális kommunikációs jellemzőkkel ismerteti meg a diákokat, de kitér az állatok kommunikációjának bemutatására is.

Miután az oktatás során a pedagógus nem egyszerűen ismereteket ad át, hanem szemléletet is alakít, egyáltalán nem mindegy, milyen elméleti keret alapján teszi azt. Az egyes tankönyvekben – ahogyan arra Tolcsvai Nagy Gábor (2020) és Jánk István (2020) is rámutat – régóta a legkorábbi, tranzakciós iskola kommunikációértelmezése az uralkodó, tehát jobbra Shannon 1949-es kibernetikai modelljével vagy Jakobson 1961-es nyelvi kommunikációs modelljével szemléltetik a kommunikáció működését. Ezek a modellek vizuálisan is jól ábrázolhatók, ami talán a legfőbb érv lehet a tankönyvi bemutatás mellett. A tranzakciós felfogás az információ átadását, tranzakcióját tette központi kategóriává. Az adó szerepét hangsúlyozza, az adó határozza meg a célt, ami csak számára látható, a kommunikáció tehát aszimmetrikus. Tevékenysége arra irányul, hogy információt, üzenetet juttasson el a vevőhöz, ami akkor lesz sikeres, hatékony, ha az a legteljesebb formában, torzítás nélkül történik. A siker érdekében a kezdeményező fél cselekvési stratégiát dolgoz ki, a tervezett hatásból indul ki (mit akarok és kitől), s ezen hatás optimális eléréséhez alakítja a kommunikatív folyamat jellemzőit, összetevőit (Andok 2013: 18). Ez a modell tehát a kommunikációt lineáris folyamatként értelmezi, amiben a vevő (címezett) lényegében passzív. Nem nehéz felismerni: ez a modell a frontális tanári munkához ad jól felhasználható keretet, amennyiben csupán a nyelvi vetületét vesszük alapul ennek a típusú tanítási órának.

A mindennapi kommunikációs helyzetek többsége azonban nem ilyen, a hétköznapi társalgások során, sőt egy tanórán is a partnerek mindegyike lehet aktív. Igaz ez még a frontális osztálymunkára is, ahol többnyire passzív befogadónak tekintik ugyan a diákot, de amennyiben komplexen nézzük az órát, láthatjuk, ha verbálisan nem is, a metakommunikációjával mégiscsak közöl információkat. Ezeknek a helyzeteknek a szemléltetésére alkalmasabbnak látszik

például az interakciós felfogás, ami szerint a résztvevők egy közös cél elérése érdekében cselekszenek. A kommunikáció szimmetrikus, a szerepek nem rögzítettek, a cél közös, tehát minden résztvevő számára ismert. A kommunikációs helyzet elemeit, normáit közösen alakítják, módosítják. A közös cselekvésnek mindig lesz valamilyen információban kifejeződő eredménye (Andok 2013, Balázs–H. Tomesz–H. Varga 2013, Horányi 1999). Sőt, talán ezeken túl arra is rá lehet világítani, hogy a kommunikációnak nem csupán csak az információk átadása, szabályozott cseréje lehet a célja, hanem például egy közösség összetartozásának kifejezése is.

Azt gondolom, egyetérthetünk ugyan Szőke-Milinte Enikővel, aki úgy véli, hogy az oktatás tartalmának meghatározásában lényeges szem előtt tartani, hogy egy-egy tantárgyat nem tekinthetünk a tudomány kicsinyített másának (Szőke-Milinte 2013: 30), így nem lehet cél valamennyi kommunikációs modell bemutatása, számonkérése, ugyanakkor különböző, a diákok számára is ismert helyzettípus bemutatásával, párhuzamba állításával talán gazdagabb, árnyaltabb leírását tudnánk adni a kommunikáció működésének, dinamikájának. Hiszen a kiválasztott paradigmák, megismerési módok, illetve a hozzájuk rendelt gyakorlatok együttesen teszik sajátosan pedagógiai tartalommal az oktatási tartalmat (Szőke-Milinte 2013: 30). Jelen vizsgálat ugyan csak a kommunikációs tartalomra korlátozódik, de lényeges lehet Jánk István (2020) további megállapítása is, miszerint a grammatikai és a kommunikációs részek között valódi kapcsolat a legtöbb esetben nem jön létre, a grammatikáról szóló tartalom nem kapcsolódik össze a kommunikációval.

Mindemellett a gazdagon illusztrált fejezet a cselekedtetés, aktivitás elvét szem előtt tartva épül föl, azaz miközben a diákok a gyakorlatokat végzik, szintetizálnak, általánosítanak, következtetéseket vonnak le, felidéznek korábbi tapasztalatokat. Személyes élményre, felfedezésre építenek.

A 6. évfolyamos tankönyv (Balogné Biró Mária, dr. Baranyai Katalin, dr. Forró Orsolya 2016) az internetes és tömegkommunikáció világát mutatja be. Miután az internetes kommunikáció ma már nem csupán kerete, kontextusa a mindennapjainknak, hanem valódi cselekvéseink közege, a médiajártassághoz kapcsolódó korábbi elvárások is továbbiakkal egészültek ki (Andok 2019: 42). A 2020 tavaszán, a járványügyi helyzet következtében bevezetett digitális oktatás méginkább ráirányította a figyelmet ezen készségek fejlesztésének, a tudatos médiakommunikáció kialakításának fontosságára. Lényeges témákat tárgyal tehát a fejezet: kitér a netnyelv jellemzőire, az okos számítógép-használat kapcsán arra, hogy miként lehet kutatáshoz célravezetően alkalmazni, illetve az internetes játékok veszélyeire is rávilágít. A feladatok kapcsolódnak a diákok valós tapasztalataihoz, jellemző kommunikációs helyzethez, a gyakorlatokat a munkaformák változatosága jellemzi.

7. osztályban (Thomán Angéla 2017) meglepő módon szintén a tömegkommunikáció témakörét tárgyalják. Miután egy tankönyvcsaládhoz tartozó tankönyvekről van szó, a feldolgozott témáknál a következtetesség elvét is célszerű lett volna figyelembe venni. Egy rövid ismételés után (amelyben szintén megjelenik

a kommunikáció tranzakciós modellje) a tömegkommunikáció és média fogalmát járja körbe inkább asszociatív, mint konzekvens módon. Ezek közül – az írás terjedelmi korlátaira tekintettel – csupán egyet kiemelve: felveti például a médiaműfajok kérdését, de nem ad azokról átlátható, teljes képet, összes fogalmakat.

„A hírműsorok vagy sportműsorok esetében nem csupán a hírolvasót, a kommentátort halljuk, hanem az adott eseményről helyszíni közvetítést is láthatunk. A televízió segítségével színházi előadásokat, koncerteket nézhetünk meg, akár az adott eseménnyel azonos időben” (127. oldal).

Talán nem szükséges részletezni, hogy a hírolvasó nem azonos a kommentátorral, a hírműsorban megjelenő tudósítás különbözik a színházi közvetítés műfajától.

A 8. évfolyam számára írt tankönyvben (dr. Hegedűs Attila, Méhes Edit 2017) a kommunikáció témaköre csupán az év eleji ismételtségekben jelenik meg. Egy folyamatábrában elevenítik föl a legfontosabb kommunikációs fogalmakat, illetve néhány gyakorlattal segítik az ehhez kapcsolódó készségek fejlesztését.

5. Összegzés

A kommunikációs kompetencia fejlesztésekor fontos, hogy a kompetencia mindhárom összetevőjére – készségek-képességek, kommunikációs ismeretek, illetve a kommunikációs viselkedést támogató, kísérő attitűdök – kellő figyelmet fordítsunk. Ekkor válik ugyanis a fejlesztés tudatossá, ekkor válhat eredményessé. Írásom célja az volt, hogy megvizsgálja: a felső tagozatos nyelvtankönyvek milyen lehetőséget kínálnak a kompetencia második összetevőjéhez kapcsolódóan, azaz milyen kommunikációs ismeretek segítik a diákok kommunikációs tudatosságának kialakítását. Az Oktatási Hivatal által kínált új generációs tankönyvcsalád mindegyik kötete egy-egy fejezetet szán kommunikációs témakörökre, a kommunikációs készségek fejlesztésének azonban természetesen nem kell csupán ezekhez a fejezetekhez kapcsolódnia.

Források

Förhéczné Bartha Melinda 2020. *Magyar nyelv. Tankönyv az 5. évfolyam számára.* Tananyagfejlesztő: Oktatási Hivatal.

Baloghné Biró Mária – dr. Baranyai Katalin – dr. Forró Orsolya 2016. *Magyar nyelv. Újgenerációs tankönyv a 6. évfolyam számára.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Thomán Angéla 2017. *Magyar nyelv. Újgenerációs tankönyv a 7. évfolyam számára.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Dr. Hegedűs Attila – Méhes Edit 2017. *Magyar nyelv. Újgenerációs tankönyv a 8. évfolyam számára.* Eszterházy Károly Egyetem Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Irodalom

- Andok Mónika 2013. A hatékonyságfogalma eltérő kommunikációs modellekben. In: Balázs László – H. Varga Gyula (szerk.): *A hatékony kommunikáció*. Hungarovox Kiadó. Budapest. 18–24.
- Andok Mónika 2014. A támogató kommunikáció típusai, mechanizmusa és készségfejlesztése. In: Balázs László – H. Tomesz Tímea – H. Varga Gyula (szerk.): *A kommunikáció(s) készségfejlesztés) tantárgyközi szerepe, lehetőségei*. Hungarovox Kiadó. Budapest. 7–18.
- Andok Mónika 2016. Kommunikációs kompetencia – médiajártasság. Konceptcionális különbségek, készségbeli hasonlóságok. In: H. Tomesz Tímea – H. Varga Gyula (szerk.): *Kommunikációs készségfejlesztés a pedagógiai munkában*. Hungarovox Kiadó. Budapest. 31–39.
- Balázs László – H. Tomesz Tímea – H. Varga Gyula 2013. *A kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Gramma Kiadó. Eger.
- Balázs László 2013. *A kommunikációs gyakorlatok vezetésének módszerei*. Gramma Kiadó. Eger.
- Horányi Özséb 1999. A személyközi kommunikációról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Jánk István 2019. Arany János balladáinak alkalmazási lehetőségei magyarórán: a szövegértéstől a nyelvi változatosság tanításáig. *Képzés és Gyakorlat* 17/3–4: 161–182. <https://doi.org/10.17165/TP.2019.3-4.14>
- Jánk István 2020. Az OFI-tankönyvek oktatásnyelvészeti vonatkozásairól. In: Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes (szerk.): *Stílus – variativitás – műfordítás. Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*. Selye János Egyetem Tanárképző Kar. Komárom. 151–162.
- Szabó Ferenc 2010. A kommunikatív kompetencia. *Anyanyelv-pedagógia* III/2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=257> (2020. 06. 14.)
- Szőke-Milinte Enikő 2012. A kommunikációs kompetencia a 2012-es NAT vitaanyagában. *Anyanyelv-pedagógia* VI/2: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=380> (2020. 06. 16.)
- Szőke-Milinte Enikő 2014. A kommunikáció tanítása – a tanítás kommunikációja. In: Balázs László – H. Tomesz Tímea – H. Varga Gyula (szerk.): *A kommunikáció(s) készségfejlesztés) tantárgyközi szerepe, lehetőségei*. Hungarovox Kiadó. Budapest. 57–74.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. Nyelvtudomány és anyanyelv-pedagógia: feszültség és összhang. In: Balázs Géza – Lengyel Klára (szerk.): *Grammatika és oktatás – időszerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. ELTE – Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest. 27–37.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2020. Átadás vagy közös értelemképzés. Két kommunikációs modell az iskolában és a kultúrában. In: Ludányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes (szerk.): *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásából*. Líceum Kiadó. Eger. Megjelenés alatt.

- H. Tomesz Tímea 2015. Kommunikációs készségfejlesztés az anyanyelvórákon. Tankönyvek és lehetőségek. In: Dr. Juhász György – Dr. Horváth Kinga – Dr. Árki Zsuzsanna – Keserű József – Lévai Attila – Zoltán Šeben (szerk.): *Innováció és kreativitás az oktatásban és a tudományban*. Komárom. 224–234.
- H. Varga Gyula 2015. A kommunikációs kompetencia fejlesztésének lehetőségei és feladatai a közoktatás vertikumában. In: Antalné Szabó Ágnes – Laczkó Krisztina – Raátz Judit (szerk.): *Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelvi- és irodalompedagógiai tanulmányok*. ELTE. Budapest. 94–112.

TÓTH ETELKA

AZ EGYSZERŰSÍTŐ ÍRÁSMÓDRÓL MÁSKÉPPEN

1. Egyszerűsítés és átjárhatóság

Helyesírásunk hangjelölő alapelvének negyedik normatívája az egyszerűsítő írásmód, amelynek létezéséről a nyelvhasználók gyakran el is feledkeznek, noha az írásgyakorlatban jellegzetesen és leggyakrabban előforduló szabályszerűségének alkalmazása, a többjegyű mássalhangzókat jelölő betűk kettőzése (például az *öccse, meggy, szusszan, hattyú* stb. szavakban) általában nem okoz problémát. Gond inkább akkor van, amikor értelmeznünk kell az egyszerűsítés jelenségét, illetve akkor, amikor nem érvényesül ez a szabályszerűség, azaz például minden betűjegyét le kell írunk az összetett szavak tagjainak határán található többjegyű mássalhangzóknak (az AkH.¹²-ben éppen e tekintetben jelentett fontos változtatást a képzőszerű utótagok, köztük a kétjegyű betűt tartalmazó *-szerű* utótaggá minősítése, aminek a következménye – megőrizendő az összetételi tagokat – az *sz-re* végződő szavak, *ézszerű, himnusz-szerű, mézszerű, penészszerű, viasz-szerű* stb. megváltozott írásmódja).

Jelen tanulmány egy olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, amely a helyesírási értelemben vett egyszerűsítés nem megfelelő értelmezésének következtében gátja lehet a magyar nyelvű szövegek értelmezhetőségének, a magyar és a más nyelvek, adott esetben a magyar jelnyelv közti átjárhatóságnak. Mielőtt azonban erre rátérnénk, nézzük meg, hogy a helyesírási rendszerünk egyszerűsítés írásmódjában érintett többjegyű mássalhangzók milyen arányban vannak jelen az írásbeliségben, illetve foglaljuk össze, hogy az 1832-ben kiadott 1. szabályzat óta hogyan alakult az egyszerűsítő írásmódnak és a hozzá szorosán kapcsolódó többjegyű betűinknek a sorsa. (A továbbiakban a hang és a fonéma, illetve hangkészlet elem, valamint a betű és graféma terminusokat egyenértékűnek tekintem, ezeket annak megfelelően használom, ahogy az idézett munkákban szerepelnek. Értelmezésükhöz elfogadom a Magyar nyelv 29. fejezetében [Nádasdy 2006] leírt meghatározásokat.)

2. Többjegyű betűk a mai írásbeliségben

A hétkötetes értelmező szótár (ÉrtSz.) 58323 elemből álló címszóállományát dolgozta fel A magyar nyelv szóvégmutató szótára. E szótár alapján kaphatunk először pontos adatokat a szó végi fonémák arányáról, valamint a szó végi di-, tri- és tetragrammák előfordulásáról (VégSz.: 541–588). E szótár jellemzője volt az is, hogy a magánhangzóinkat időtartam szerint megkülönböztető

rövid-hosszú (o-ó, ö-ő, u-ú, ü-ű, a-á, e-é) oppozíciót kiterjesztette a mássalhangzókra is. A fonéma jelentésmegkülönböztető szerepéből kiindulva, mivel mást jelent a *megy*, mint a *meggy*, az *álmom* és az *állom*, a *fagyal* és a *faggyal*, az *akkora* és az *akkorra* stb., a mássalhangzók esetében is figyelembe vette az időtartamot, és rendszerszinten tekintette releváns megkülönböztető jegynek ezt a kategóriát. A szótár ezért a szó végi fonémák gyakorisági listájában 60 különböző elemet rangsorol, amelyeknek nemzetközi transzkripciója mellett, írásunk betűjelölő rendszeréből következően, megadja a betűjelölését is. Ennek értelmében az előfordulási gyakoriság szerint felállított rangsorban különböző helyet foglalnak el az időtartam tekintetében különböző rövid és hosszú mássalhangzóra végződő szavak ugyanúgy, mint ahogy a rövid és hosszú magánhangzóra végződők is. Például a rövid és a hosszú /l-/ megkülönböztetése miatt más-más kategóriába tartoznak a *hal* (4.) és a *hall* (29.) szavak. Hasonlóképpen az *ú* például (*árú* [melléknév], *karcsú*, *búcsú*) a 24. pozíciót foglalja el a gyakorisági sorban, míg az *u* (pl. *áru* [főnév], *zsaru*, *kenguru*) a 30. helyen áll. (A *j*-t és *ly*-t azonban összevontan kezeli a szótár, abból kiindulva, hogy mindkét betű ugyanazt a [j] hangot jelöli.)

A szó végi mássalhangzókat reprezentáló kétjegyű betűk gyakorisága a 60 elemből álló előfordulási listában a következőképpen alakult (1. táblázat). Az *s*, *t*, *k*, *l*, *a*, *g*, *r*, *ó*, *n*, *z*, *ő*, *i*, *m*, *d* végűek után a 15. helyen áll az *ny* (pl. *növény*, *törvény*, *ültetvény*) 1107 címszóval (a teljes címszóállományra vetítve: 1,90%). A 17. helyet foglalja el az *sz* (pl. *rész*, *kertész*, *lövész*) 711 címszóval (1,20%). A 21–22. helyen állnak az *ly* (pl. *rostély*, *bagoly*, *pöröly*) és a *gy* (pl. *hegy*, *özvegy*, *hölgy*) végű szavak, a 26.-on a *cs* végűek (pl. *mancs*, *puncs*, *görcs*), a 32.-en a *zs* végűek (pl. *grillázs*, *parázs*, *ánizs*), az 50.-en a *ty* végűek (pl. *pinty*, *ponty*, *korty*). A *dz*-re, *dzs*-re végződők száma (pl. *edz*, *pedz*, *bridzs*) elenyésző, csak ezrelékben fejezhető ki. A hosszú kétjegyűek közül 39. a hosszú *ssz* (pl. *dzsessz*, *hossz*, *rassz*), 48. a hosszú *ccs* és a *tty* (pl. *meccs*, *giccs*, *fröccs*; *petty*, *pereputty*, *fütty*), 53. a hosszú *ggy* és *nny* (pl. *meggy* és összetételei: *törökmeggy*, *cigánymeggy*; *genny*, *szenny*, *könny*), valamint 56. a hosszú *lly* (pl. *gally* és összetételei: *oltógally*, *fenyőgally*). (Megjegyezzük, hogy az itt felsorolt főnévi példaszavak *-val/-vel* ragos alakjai módszertani megközelítésben az egyszerűsítő írásmód szemléltetésénél is jól hasznosíthatók, pl. *korttyal*, *grillázssal*, a hosszú mássalhangzóra végződők pedig a három azonos mássalhangzó találkozására is jó példával szolgálnak, pl. *meccsel*, *könnyel*.)

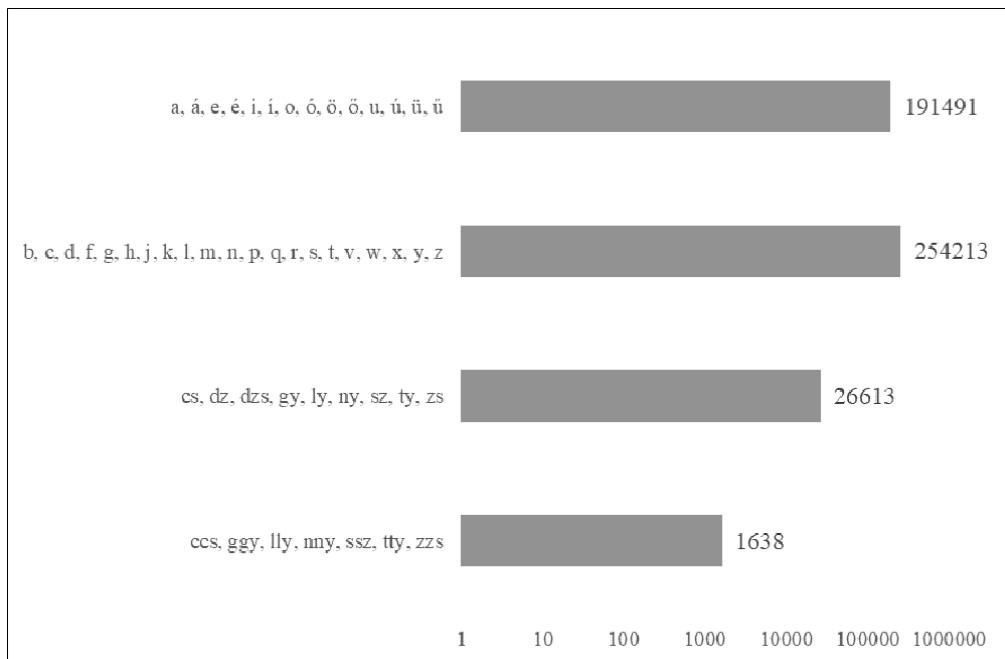
Sorrend	Magyar betűjelölés	Szószám	%	Példa
15.	ny	1107	1,90	növény, törvény, ültetvény
17.	sz	711	1,20	rész, kertész, lövés
21.	ly	431	0,74	rostély, bagoly, pöröly
22.	gy	430	0,74	hegy, özvegy, hölgy
26.	cs	280	0,48	mancs, puncs, görcs
32.	zs	53	0,09	grillázs, parázs, ánizs
39.	ssz	28	0,05	dzsessz, hossz, rassz
48.	ccs	14	0,02	meccs, giccs, fröccs
48.	tty	14	0,02	petty, pereputty, fütty
50.	ty	11	0,02	pinty, ponty, korty
53.	ggy	7	0,01	meggy, törökmeggy, cigánymeggy
53.	nny	7	0,01	genny, szenny, könny
55.	dz	4	0,00	edz, pedz
56.	lly	3	0,00	gally, oltógally, fenyőgally
57.	dzs	2	0,00	bridzs

1. táblázat. Többjegyű betűkre végződő szavégek a VégSz. adatai alapján

A szóvégmутató szótár digitális átdolgozása során számba vettük a címszavak (a digitális változatban 58303 elem) teljes betűállományát is (Tóth-Tóth 1997). A betűk előfordulásának eredményét a 2. táblázat és az 1. ábra mutatja be. A teljes betűállomány: 473955. A magánhangzók ennek 40,40%-át teszik ki (191491 adat), közülük az *e* és az *a* fordul elő a legnagyobb gyakorisággal. A mássalhangzók (59,60%) között legnagyobb gyakorisággal az *l*, *t*, *r*, *k* fordul elő. A többjegyű mássalhangzók közül valamennyi, így a szó eleji, szó belseji és szó végi pozíciókat is figyelembe véve, leggyakoribb az *sz*, amely megelőzi a szó végi helyzetben egyébként leggyakoribbnak minősített *ny*-et. Az *ly* pozíciója jelentősen változott a szó végi előforduláshoz képest, a *cs* és a *gy* egyaránt megelőzi. A *dz* és a *dzs* változatlanul a ritkán használatos betűink közé tartoznak.

Összességében, a mássalhangzókra vetítve, a többjegyű mássalhangzók 10%-os arányban vannak jelen a szótárban, azaz – elvonatkoztatva – nagy átlagban minden 10. betűnk, amely mássalhangzót jelöl, kétjegyű. Ha csak a hosszú változatuk előfordulásának arányát nézzük, ez a mutató mindössze 0,6%, ami ugyan csekélynek tűnő szám, de a szövegben előforduló toldalékos szóalakok könnyen megnövelhetik ezt az előfordulási arányt. Ezért voltak fontosak azok a 19. századi törekvések is, amelyek írásreformot szorgalmaztak a takarékoság jegyében (vö. Szemere 1974: 47–73).

Betű	Előfordulás	Betű	Előfordulás	Betű	Előfordulás	Betű	Előfordulás
e	41310	é	15206	h	7147	ú	2363
a	33778	g	14323	ö	7076	ly + lly	1798 + 31
l	32750	m	14043	u	6744	ű	1756
t	32325	d	12532	ő	5340	zs + zzs	918 + 0
r	26679	sz + ssz	11161 + 1252	ny + nny	4672 + 158	ty + tty	491 + 117
k	24387	z	10703	í	4662	x	148
o	21795	v	10300	j	4630	dz	121
á	20821	p	8964	cs + ccs	3849 + 40	dzs	32
i	20366	b	8532	gy + ggy	3571 + 40	y	7
s	20168	f	7516	ü	2967	w	5
n	16140	ó	7307	c	2913	q	1

2. táblázat. *Betűk a VégSz. címszóállományában*1. ábra. *Magánhangzók és mássalhangzók a VégSz. címszóállományában*

3. Rövid helyesírás-történet

A többjegyű betűk kérdésére már az első szabályzat is kitér (AKH. 1832), mégpedig abból a szempontból, hogy szükség van-e egyáltalán az úgynevezett „összetett betűkre”. A Magyar Tudós Társaság „különös használatára” készült mű, a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*, az első (I.) pontjában rögzíti a magyar betűket, és ugyanitt közli „a' nyelvtudomány' osztályának” álláspontját, miszerint „az összetett *cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs* betűk helyett újakat 's egyszerűket kellene felvenni”. Ennek oka – indokolja –, hogy „írásunk [...] ma már meglehetősen egyszerűsége szállításra, annyira, hogy hangjai' sokfélesége mellett is kevés van, a' mit egy betűvel ki ne fejezhetnénk. [...] Összetett betűk helyett egyes jelek' kigondolására 's felvételére, az egyszerűsége fölül [...] még az is sürgető ok lehet, hogy ez által igen sok írásbeli különözések egyszerre el lesznek hárítva”. A különbözőségekre olyan példákat említ, minthogy „némelyek *as-szonyt, ves-szent, fag-gyút* stb. irnak ' s amazok, mikor szótagot visznek át, vagy *ves-szent* irnak, a' mi gyökrontás, vagy *vesz-szent*, a' mi némi következetlenség”. Jól érzékelhető a törekvés az egység megteremtésére, ami azonban grammatikai okokból mégsem valósul meg. A szótó egységének megőrzése érdekében a szabályzat ugyanis továbbra is kettős megoldást kodifikál. A III.5. pontban fogalmazódik meg: „Ha az összetett betűk kettőztetést kívánnak: csak az első kettőztetik, p. o. *asszony*: kivéven, a' hol a gyökér miatt a' teljes kettőztetés elkerülhetetlen, mint p. o. *vesz-, enyész-*ből *vesz-szen, enyész-szen*”.

Mai írásgyakorlatunk szerint a nagy írásreform nem következett be. Az „összetett betűk” kiállták az idők próbáját, a *cz*-t felváltó *c* helyett nem születtek újak, bár hosszú időn keresztül képezték viták tárgyát. A takarékoságra törekvés miatt az egyszerűsítés szándéka folyamatosan jelen volt a 19. században. Az 1900 és 1946 között megjelenő akadémiai kiadványok az egyszerűsítést alapelveként nevezték meg (Szemere 1974: 40). Akadémiai szinten azonban a csonkított kettőzés problémájának megoldásában a valódi áttörést Simonyi Zsigmond iskolák számára kidolgozott helyesírása indította el. Ez a munka vállalta fel ugyanis az egyszerűsítés kiterjesztését a toldalékos szóalakokra is. „Második indítványom – írja Simonyi – a kétjegyű mássalhangzó kettőztetését kívánja következetesebbé tenni. Akadémiánk szabályai szerint ugyanis a kettős *szsz, nyny* stb. betűket némely szókban csonkítani kell, így: *ssz, nny*; más szókban ellenben teljesen ki kell írni, azokban t. i., amelyekben a kettőztetés ragozás által keletkezik. Például: *hosszú, annyi*, másfél *sz* és *ny* betűvel, ellenben *oszzuk el, aranynyal*, két egész *sz* és *ny* betűvel! [...] A mai szabályok szörszálhasogatása [...] valóságos gyötrelem az iskolai tanításban, az életben pedig vajmi kevesen törődnek ezzel az agyafúrt szabállyal. [...] Hogy nyelvtani szempontból e mesterkélt különbségtevésnek semmi jelentősége nincs, arra bizonyítékul elég lesz egy tényre hivatkoznom. Az Akadémia állandó Nyelvtudományi bizottsága már *tíz évvel* ezelőtt egyhangúlag elhatározta, hogy mihelyt ismét revízió alá kerül a helyesírás, el fogja ejteni ama céltalan megkülönböztetést és helyébe az úgynevezett *csonkítást* teszi általános *szabállyá*. Remélem, hogy

e határozatot a teljes Akadémia is magáévá fogja tenni s ezzel ismét előreviszi egy lépéssel írásunknak egyszerűsítését. — A M. Nyelvőr már eddig is e határozat értelmében járt el” (a Magyar Nyelvőr szerkesztője, Szarvas Gábor, ugyanis már 1888-ban olyan helyesírást vezetett be a folyóiratban, amely több ponton eltért az akadémiai elvektől) (Simonyi 1903a: 11–12; Szemere 1974: 17).

Simonyi indítványa kodifikáltan csak 1922-ben épült be az akadémiai szabályzatba, de addigra az iskolai oktatásban kötelezően érvényesülő elvek alapján mindenki a tankönyvként használt és kevésbé „szórszálhasogató” Iskolai helyesírás (1903b) szerint sajátította el a szabályokat. E rövid helyesírás-történeti áttekintésünket azzal zárhatjuk, hogy igazi, minden meghatározó fél – Akadémia, oktatás, sajtó – által elfogadott egységről csak 1954-től, A magyar helyesírás szabályai 10. kiadásának a megjelenésétől kezdődően beszélhetünk. Ez a kiadvány azonban az egyszerűsítő írásmódot nem nevezi meg az alapelvek között. Benkő Loránd szerint ez az elv ugyanis csak a hosszú mássalhangzókat jelölő többjegyű betűk írását érinti, ezek a problémák pedig levezethetők a kiejtés szerinti (fonetikus) vagy a szóelemző (etimologikus) írásmódból következő szabályokkal (MNy. 1954). Az egyszerűsítő írásmódnak polgárjogot A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása adott, amelyben a leírás középpontjában változatlanul a hosszú, főként többjegyű betűket jelölő mássalhangzók állnak. Az AkH.¹¹ folytonosságát megőrző 12. kiadás egyszerűsítő írásmód alfejezete sem tér ki e tekintetben a magánhangzókra, noha ennek 173. és 215. pontja az *i*-re végződő egyelemű földrajzi nevek *-i* képzős származékában (*Zamárdi* → *zamárdi*, *Helsinki* → *helsinki*) a szabály alapjának az egyszerűsítés tényét tekinti.

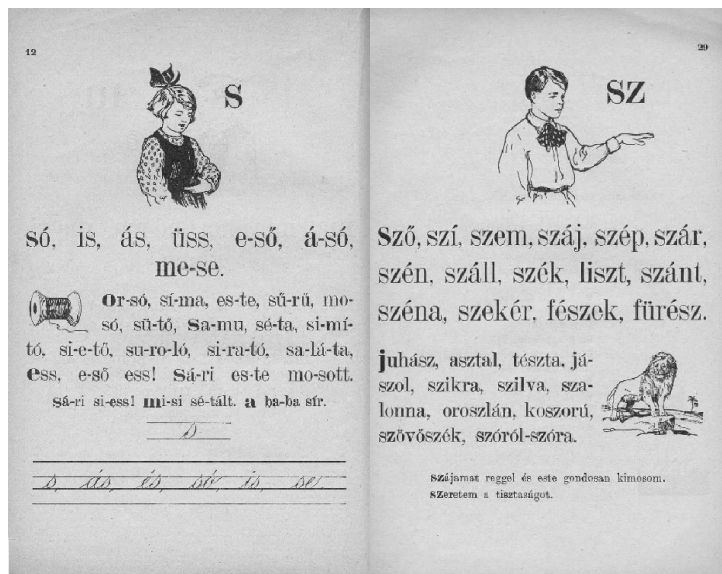
4. Iskolai gyakorlat, betűtanulás, ujjábécé

Arra, hogy a magyar anyanyelvűek számára miért nem okoz problémát a hosszú többjegyű mássalhangzók írása, részben a fentiek adnak magyarázatot. Lényegében pedig azért, mert anélkül, hogy megemlítenénk az egyszerűsítő írásmód tényét, az iskolában ezt a betűtanulás során már az első osztályban elsajátítjuk. Írásunk hangjelölő és betűíró mivoltából indul ki az olvasás- és írástanítás gyakorlata, amelynek jelenleg legáltalánosabban elfogadott alapja az olvasás és írás elsajátítását kiegyensúlyozottan segítő hangoztató-elemző-összetevő módszer (Adamikné 2001, 2006; Bosányi Éva et al. 2014: 46–60). A módszer fontos elemei között szerepel: a hang felismerése, elkülönítése, majd vizuális megjelenítése, betűvé formálása.

Az ép fejlődésű kisgyermek számára nem okoz problémát ez a folyamat. Gond akkor van, amikor a gyermek éppen hallásában akadályozott a hang felismerésében. Számára a hangoztatásra épülő módszer nem vagy csak nagy nehézségeket leküzdve kínál járható utat. Mivel a jelnyelv nem hangokkal közvetíti az információt, a hangok kifejezésére más módszer lehet igazán alkalmas. A siket közösségek ezért sajátos jelrendszert, az úgynevezett ujjbetűzést (más néven daktilt) alakították ki az írásrendszerek betűinek kézkonfigurációkkal való

megjelenítésére. Az ujjbetűzés (amikor tehát az ujjak a betűk formáját jelenítik meg) emellett, hogy pragmatikai jelentést is közvetíthet, a vokális-akusztikus nyelv oldaláról is fontos szerephez jut a fonológiai tudatosság kiépítésében, az olvasás- és az írás elsajátításának támogatásában (Szabó–Csernyák 2012; Bartha–Holecz–Romanek 2018). Segíti a kommunikációt, az információátadást főként olyan esetekben, amikor jelnyelven önálló jellel nem kifejezhető új fogalmat, tulajdonnevet, rövidítést kell megnevezni.

Az ujjábécé nem azonos a gesztusjelekkel, amelyek elsősorban az értelmileg akadályozott személyekkel folytatott kommunikációt segítik (Erdélyi 2005), és nem azonos a fonomimikai ábécével sem. A hangot és a hozzá társított mozgást összekapcsoló fonomimikát (1. kép) olvasástörténetünk a tömegoktatásban is a legelterjedtebb módszerek között tartja számon (Adamikné 2006: 81–82). A módszer a kolozsvári származású tanítónő, Tomcsányiné Czukrász Róza nevéhez fűződik, aki a francia Augustin Grosselin művét megismerve alkalmazta a hazai oktatásban (W1). Augustin Grosselin személyét a siket közösségek szempontjából azért fontos külön is megemlíteni, mert ő volt az, aki módszerének köszönhetően bizonyította a siket, illetve siketnéma gyermekek integrációban való taníthatóságát (W2).

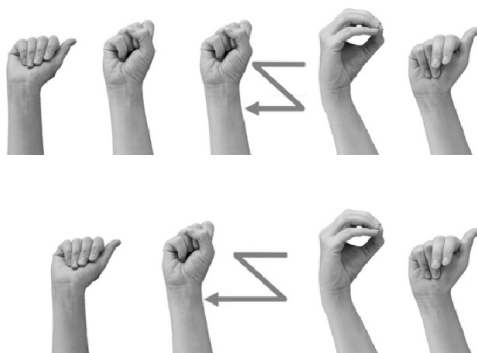

1. kép. Tomcsányiné Czukrász Róza fonomimikai olvasókönyvéből az s és az sz betű

A manapság mind szélesebb körökben alkalmazott, ún. komplex elvű fonomimika alapvető célja változatlanul a biztonságos hang-betű kapcsolat kialakítása és rögzítése, valamint az összeolvasás támogatása. A szoros asszociáció megteremtése érdekében a tanulást olyan mozdulatok, mozgások kísérik, amelyekhez „egyszerre társítható auditív, vizuális és motorikus asszociáció” (Fazekasné 2019: 49). Megfelelően adaptált formájában minden bizonnyal

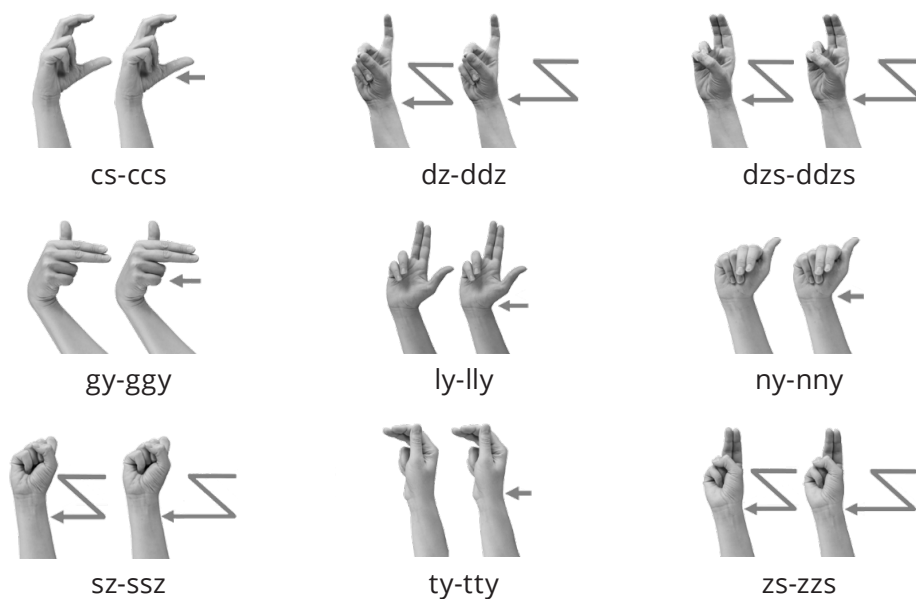
az integrációban tanuló siket kisgyermeket is hatékonyan segítheti ez a megújult fonomimikai módszer az írás és olvasás elsajátításában.

A siket gyermekek a magyar nyelvet éppen úgy – írás, olvasás, szavak, szabályok, kommunikációs helyzetek szerint – sajátítják el, mint a magyart idegen nyelvként tanulók. A nyelvelsajátítás folyamán azonban alapvetően nem támaszkodhatnak auditív ingerekre, amikor a hangzó nyelvet tanulják. Így amikor a betűkkel ismerkednek, számukra semmit nem jelent a hangjelölés elve. Hallás után nem tudják leválasztani az adott hangot sem a szó elején, sem a közepén, sem a végén. A hosszú mássalhangzókat jelölő betűkapcsolatok (pl. *ggy, ssz* stb.) éppen ezért komoly problémát okozhatnak, mint ahogy az ki is derült számunkra annak a gyermekeknek készülő multimodális magyar jelnyelv – magyar nyelv jel-szó tár kapcsán, amelynek digitális fejlesztése az MTA NYTI Többsnyelvűségi Kutatóközpont NyelvEsély Szakmódszertani Projekt (SZ-007/2016) keretében jelenleg is zajlik. A *menyasszony* szó daktilképén a hosszú *ssz* helyett *s + sz* betűkapcsolatot tartottak természetesnek a jelnyelvi szerkesztők (2. kép). Ez a jelsor azonban magyar nyelven téves szóképzethez vezetett volna, hiszen az *asszony* szóban nem az *s + sz* betűkapcsolat van jelen, ellentétben az összetett *vasszeg* szóval, amelyben az összetételi tagok határán valóban *s + sz* betűkapcsolat jelöli az [ʃ] és [s] hangok találkozását.

2. kép. [as-szony] és [asszony] daktilizva

Ezek után derült ki, hogy a hosszú mássalhangzókat jelölő magyar betűkapcsolatokat nem az egyszerűsítés írásmódjának megfelelően „fordítják” le az ujj-ábécé jeleire, hanem az olyan szóalakokban, mint például a *faggyal* vagy a *csipszszel*, a *g + gy*, illetve az *s + sz* mássalhangzók kapcsolatai jelennek meg a daktilizás során. Amikor a jelnyelvi szerkesztők megértették, hogy a hosszú két-, illetve háromjegyű mássalhangzók – a *ccs, ddz, ddzs, ggy, lly, nny, ssz, tty, zzs* – téves daktilizásának milyen szövegértési és szövegalkotási következményei lehetnek, konszenzus született, és e mássalhangzók hosszúságának a jelölésére új elemeket vezetünk be, amelyek a kivitelezésben is érvényesülnek (3. kép).

3. kép. A többjegyű rövid és hosszú mássalhangzók ujj-jelei

5. Összegzés

Természetesen ezek az új jelek, amelyek mintegy fél évszázad távlatából visszaköszönve igazolják a szövegmutató szótár elveinek helyességét is, egyelőre ajánlásnak tekintendők. A gyakorlat majd eldönti, hogy meg lehet-e reformálni az ujjábécét. Annyi azonban bizonyos, hogy ezek az új elemek erősítik a magyar jelnyelv és a hangzó magyar nyelv közti átjárhatóságot, támogatják a kétnyelvűvé válást, és ilyen módon a siket emberek társadalmi beilleszkedését is segítik.

Irodalom

Adamikné Jászó Anna (szerk.) 2001. *A magyar olvasástanítás története*. Osiris Kiadó. Budapest.

Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó. Budapest.
AkH. 1832/2013. = *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*. Magyar Tudós Társaság. Pest. / MTA – Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- Bartha Csilla – Holecz Margit – Romanek Péter Zalán 2018. Bimodális kétnyelvűség, nyelvi-szociokulturális változatosság és hozzáférés. In: Bartha Csilla (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXVIII.* [Digitális kiadás.] Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/hivatkozas/m393anyt28_207_p1#m393anyt28_207_p1 (2020. 05. 26.)
- Bosányi Éva et al. 2017. *Tanítói kézikönyv. Magyar nyelv és irodalom kezdő szakasz (1. évfolyam). Az olvasás tanítása.* 2. kiadás. EKE–OFI. Eger. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501020101_1__kezikonyv.pdf (2020. 04. 02.)
- Erdélyi Andrea 2005. *Nézd a kezem! – Egyszerű gesztusjelek gyűjteménye nem beszélő emberekkel való kommunikációhoz.* Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára.* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fazekasné Fenyvesi Margit 2019. *Olvasástanítás fonomimikával. Komplex elvű fonomimika.* JGYF Kiadó, Szeged.
- MNy. 1954. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottságának vitája a leíró nyelvtan tárgyáról és felosztásáról. *Magyar Nyelv* 50: 1–17.
- Nádasdy Ádám 2006. Nyelv és írás. In: Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv.* Digitális kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/dokumentum/magyar nyelv_526/ (2020. 04. 08.)
- Simonyi Zsigmond 1903a. Az új helyesírás: a VKM 1903. március 14-én 862. szám alatt kelt rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata bővített szójegyzékkel. *Nyelvészeti Füzetek* 5. <http://real-eod.mtak.hu/6644/> (2020. 04. 08.)
- Simonyi Zsigmond 1903b. *Iskolai helyesírás.* Budapest.
- Szabó Mária Helga – Csernyák Hajnalka 2012. Miért tátognak a jelelők? *Nyelv és Tudomány.* <https://m.nyest.hu/hirek/miert-tatognak-a-jelelok> (2020. 04. 02.)
- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954).* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tomcsányiné Czukrász Róza 1933. *A magyar gyermekek első könyve.* 17. kiadás. Átdolg.: T. Moravcsik Erika. Lampel R. (Wodianer F. és fiai) Könyvkiadóvállalata. Budapest. <https://core.ac.uk/download/pdf/51306984.pdf> (2020. 06. 08.)
- Tóth Etelka – Tóth Tibor 1997. *VÉGSZÓ.* OKTA, Budapest.
- VégSz.1969 = Papp Ferenc (szerk.) 1969. *A magyar nyelv szóvégmutato szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Internetes hivatkozások

- W1 – Tomcsányiné Czukrász Róza pedagógus (1863–19??). A magyar fonomimika megteremtője. *Nőkért.hu.* <https://nokert.hu/sze-20170412-0031/1878/8/tomcsanyine-czukrasz-roza-pedagogus-1863-19> (2020. 06. 08.)
- W2 – Augustin Grosselin. https://fr.wikipedia.org/wiki/Augustin_Grosselin (2020. 05. 18.)

H. TÓTH ISTVÁN

SZÓKINCSEFEJLESZTÉS ÉS HELYESÍRÁS-GONDOZÁS. VÁLOGATÁS A KÖZMONDÁSOK, SZÓLÁSOK ÉS SZÓLÁS- HASONLATOK BŐSÉGÉBŐL

Előszó

Ünnepeltünk az elmúlt évtizedekben nemcsak a helyesírás-tudományban ért el alapvető kutatási eredményeket, hanem nemzedékeket indított el a magyar nyelv és irodalom szakos tanári pályán, valamint a tanító hivatás kiteljesítésében. Ezekből a tényekből adódik: e szorosán összetartozó munkásságáért jelen dolgozatommal dr. Bozsik Gabriella nyelvészt és anyanyelv-pedagógust köszöntöm.

E munkám erős motiválója volt ünnepeltünknek a színvevek szókincese áttekintésével és helyesírásával foglalkozó korszakos jelentőségű tanulmánya (Bozsik 2018).

Célkitűzés

Itteni írásommal alkalmazott nyelvészként a **szókincsfejlesztésre** és a **helyesírás-gondozásra** összpontosítva iparkodom segíteni pedagógusainkat, elsősorban pedagógusjelöltjeinket, hogy még bátrabban lapozzák a tanítás- és tanulásszervezés szempontjából a **testismeretre** vonatkozó pedagógiai és pszichológiai szakirodalmat. Emellett tanulmányozzák a témánkhöz kapcsolódó rendkívül gazdag magyar szókinccset bemutató, széles választékot kínáló szótárakat, lexikonokat, mert a széles és mély alapozású háttérismeretek nyilvánvalóan megerősítik a témához illeszkedő tudásukat.

Az alábbiakban a testismeret szókincséből válogattam ötletadásul, helyzetbe hozásul, mindvégig a helyesírás-gondozásra tekintettel.

Az emberi külsőről

Az emberi külsőről adok körképet úgy, hogy az ideemelhető nyelvkincsünk szó- és kifejezésállományának bősége új megvilágításban látszódjék a helyesírás-gondozás vonatkozásában (H. Tóth 2019).

A **magasságról** és a **termetről** ilyen kifejezésekkel szólunk. Lehet valaki *magas*, vagy éppen *alacsony*, illetőleg *középtermetű*. Gyakran hallható gyermek-felnőtt

beszélgetésében az is, hogy valaki *hórihorgas* (nagyon magas és sovány), *nyakig-láb* (magas, túl hosszú keze, lába van), *nyúlánk* (magas, csinos, jó alakú).

A **testsúly** megállapítására is változatos a szóállományunk, mindenesetre itt erős akaratú pedagógiai tapintat szükséges. Van, aki *kövér*, más viszont *sovány*, vagy éppen *átlagos súlyú*, azaz sem nem sovány, sem nem kövér. Ha valaki nagyon kövér, akkor leggyakrabban a stilsztikailag és a nyelvi illem vonatkozásában durva *dagadt* szót, vagy ennek kissé becézett változatát, a *dagi* szóalakot használják a beszélők. Egyesek *meghíznak*, mások *lefognak*. Azt, hogy valaki meghízott, inkább udvariatlan szóhasználatú megjegyzésnek nevezzük, helyette inkább a *felszedett kissé*, esetleg *felszedett pár kilót*, avagy *sportosabb lett* fordulatokkal élhetünk. Természetesen az előbbieknél is van ellentettjük, például a *fogyott* vagy a *leadott valamennyit* kifejezéseket alkalmazzuk.

Az **alak**, a **testalkat** megnevezésére is igen bőséges a magyar nyelv példatára.

A **nőkről** szólva ezekkel a szavakkal élünk leggyakrabban: *jó alakja van*, *csinos*; *törékeny alkatú* (gyenge, finom, vékony testalkatú); *karcsú* (magas, jó alakú, vékony); *teltkarcsú* (az átlagosnál kicsit kövérebb); *molett* (a teltkarcsúnál kissé erősebb, de nem mondható kövérnek).

A **férfiakról** mondhatjuk: erős fizikumú, jó alkatú; jóvágású; izmos, kisportolt; vézna (nagyon sovány); *cingár* (vékony, gyenge alkatú); *szikár* (sovány, csontos, de erős); *zömök* (alacsony és izmos); *köpcös* (alacsony, kicsit kövér); *pocakos* (nagy hasa, azaz pocakja van).

A leginkább előtérben lévő, vagyis állandóan látható testrész a **fej** és annak tartozékai: *haj*, *homlok*, *halánték*, *fül*, *szemöldök*, *szemhéj*, *szempilla*, *szemgolyó*, *arc*, *orr*, *ajak*, *száj*, *áll*, *nyak*.

Milyen lehet a **haj**?

Van, akié *hosszú*, másé *rövid*. Láthatunk *göndör*, *hullámos*, *taréjos*, gyakran *egyenes/sima* haját is. Egyeseké *sűrű*, *dús*, ugyanakkor *ritka* hajú gyerekek is vannak, az időseknek inkább *gyér* hajuk van.

A természetes *hajszínek*: a *szőke*, *barna*, *fekete*, *vörös* – idézzük csak Weöres Sándor „Már közhírré tétetik...” kezdetű kikiáltóját! Szokás *világosszőke*, *sötétbarna*, *szőkés*, esetleg *szőkésbarna* hajról is említést tenni; az idős embereknek *őszülő*, vagy már *ős* hajuk van, és gyakori az *őszülő halánték* kifejezés is.

Idetartozik a *hajviselet* szóanyaga is. Inkább középiskolás fiatal emberek kedvelik a *hátra fésült* haját, míg a fiúgyerekek és a felnőtt férfiak többsége *oldalra fésülve* hordja haját. Divat még a *középen elválasztott haj* is, de inkább a *kakastaréjos hajformázás* az elterjedtebb, de a szépkorúak, azaz a nyugdíjas férfiak körében valamiért nem hódít ez a politikusok esetében viszont valóságos státuszszimbólumnak számító fejk. Fiúknak és lányoknak is szokás hátul vagy elöl összefogni a hosszú hajukat, így kapják a *lófarok* nevű frizurát, és elmondhatjuk, hogy *lófarokban van* a hajuk. A *copf* nem más, mint a befont hosszú haj, vagyis a *copfos* lánynak *copfja van*, ám ha rövid, akkor inkább a *varkocs* elnevezés járja. A fejtetőre feltűzött haj másképpen a *konty*, amelyik ez idő tájt nem általános, kontyuk inkább matrónakorú nőknek van.

A **homlok**ról talán az ismert „kopasz mező” kifejezés miatt is érdemes emlegetnünk a *magas homlok* szószervezetet, mert ez igen szembeszökő.

A **füllel** kapcsolatban a *kis fül*, *nagy fül* méretjelölők mellett kevésbé dicsérő szerkezetek is vannak nyelvünkben, így a *lapátfülű*, *elefántfülű*, *kajlafülű*, *lógó fülű*, *elálló fülű*, nyilvánvalóan az adott fül állapotára vonatkozóan.

Az alsó és felső tagozatos gyerekeknél is jellemző a **szempilla**, amelyik lehet *ritka*, *sűrű*, vannak *hosszú szempillájú* lányok, néha fiúk is, és hallhatjuk ezt is: „Olyan a szempillád, mint a söprű!”

A **szem** lehet *kék*, *fekete*, *barna*, és használatos a *zöldeskék szemű* kapcsolat is. Természetesen ismert a *mosolygó*, az *álmódzó*, a *villogó tekintet*, a *csillogó szem*, a *könnyes szem* és a *haragos szem* sem ritka.

Az **arc** legfőbb jellegzetességeiről tapasztalatból a kisgyermek is tudja azt, hogy van *kerek arcú*, *hosszúkás arcú*, *szeplős arcú*, *dagadt arcú*, avagy *maszatos arcú* fiú vagy lány. Vajon gyakran élünk ezzel a kifejezéssel, hogy *barátságos arcú* vagy, illetőleg *barátságos arcod* van?

Az **orr** formája is eléggé átlagos még az általános iskolások esetében, ugyanakkor rá-rácsodálkoznak a *görbe* vagy feltűnően *hegyes*, valamint a *horgas*, illetőleg a *pisze orrú* felnőttekre. Eléggé kínosak azok a pillanatok, amikor a nyelvi illemmel még csak éppen ismerkedő gyerekek megpillantva egy-egy bizonyos orrú felnőttet, hát keresetlen őszinteséggel rikkantanak fel: „Nagy orrú a bácsi / a néni!”

Az **ajak** a száj elülső része, lehet *felső* vagy *alsó ajak*; mindkettőre használhatjuk a *keskeny*, vagy ellentettjéül a *duzzadt ajkak* kifejezést. Van, akinek *piros* az ajka, másé *színtelen*, de előfordul *szederjes*, esetleg *lila ajak* is. Tudjuk, hogy van *nagyszájú* gyermek, aki ugye sokat beszélő fiú vagy lány, ugyanakkor *nagy szájú* az, akinek *széles*, valóban *méretes szája* van.

Tekintettel arra, hogy az általános iskolás gyermekek között **szakállas**, **bajuszos**/bajszos fiú előfordulása nem jellemző, ezért a kapcsolódó szóanyag-tól eltekintek, ugyanígy nem foglalkozom a **szemöldököt** jellemző szavakkal sem, mivel ebben az életkorban még inkább átlagosnak mondható (Hlavacska-Hoffmann-Laczkó-Maticsák 1999).

Hozzájárulás a fejlesztő tevékenységekhez

A továbbiakban olyan szó- és kifejezésgyűjteményt közlök, amelyek önmagukban is értékesek lehetnek a tanítóknak és a magyartanároknak egyaránt (Margalits 1896). A szemlélődő, hozzáadó-feladatépítő, a hasznosságra figyelő nyelvpedagógiai stratégia alkalmazásával rendkívül jelentős készség-, képességfejlesztő szókincsgazdagító és helyesírás-gondozó munkát lehet végezni. Kamatoztassuk sokoldalúan mind a felvezető javaslatokat, mind a közölt szókincsset (O. Nagy 1957)!

Vannak tárgyak, amelyek egyes részei emberi testrészek nevét viselik. Összefoglaltam pár nyelvi adatot a következő táblázatban. Érdemes ezekről

a dolgokról tárgyképeket készítenünk, és máris kezdődhet a párosító játék, majd mondatalkotás, esetleg történetmondás.

Tárgyak	Testrészek
pohár, asztal, csésze, hegy, kancsó, szekrény, fűrés, cumisüveg	fül, száj, fog, gyomor, has, hát, fenék, láb

Ilyenekre gondolhatunk: *az asztal lába, a hegy gyomra, a cumisüveg szája* stb.

A táblázat egyes szavait és az alkotott szó szerkezeteket is felhasználhatjuk a szókincs erősítése, bővítése mellett beszéd- és kiejtés-gondozó gyűjteményünk gazdagítására, továbbá a mindennapi időtartam- és ajakgyakorlatok végeztetésére rögvest is (H. Tóth 2016).

Érdekes lehet az a szókincsfejlesztő játék is, amikor állatnevekből és testrészmegnevező szavakból alkotunk újabb szavakat. Vajon ismerik-e, mennyire pontosan ismerik tanulóink mind az itt következő szavakat, mind az újonnan alkotottakat?

Ne hagyjuk ki ebből a játékos szókincsgyakorlatból a történetmeséléseket, a példatárat gazdagító gyűjtéseket, azok változatos szempontú rendezését se!

Állatnevek	Testrészmegnevezők
lúd, macska, szamár, szarka, tyúk	fül, láb, nyelv, szem, talp

Effélék jöhetnek szóba: *lúdtalp, lúdláb* stb.

Minden bizonyosan hasznosnak nevezhető ez a táblázat az iskolai anyanyelvi nevelés: a beszéd- és kiejtés-gondozás, a szókincsfejlesztés, valamint a szövegalkotás, továbbá a helyesírás-gondozás gyakorlatában is (O. Nagy 1976).

Testrész	Jobb – bal	Egyik – másik	Egy – fél – két	Fél + -úl/-ű
szem	Kacsintok egyet a bal szememmel.	Egyik szeme sír, a másik meg nevet.	Fél szemére vak. Egyik szemeddel sem látsz?	félszemű
fül	Süket a jobb füle, mint az ágyú!	Az egyik fülemben be, a másikon ki.	Fél füllel hallottam. Fél fülekre süket.	félfülű
kéz	Nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal.	Egyik kezemben a kés, a másikban a villa legyen!	Fél/egy/két kézzel kapaszkodik. Dehogy vagy te kétbalkezes!	félkezű
láb	Bal lábbal kelt fel.	Az egyik lábad itt, a másik ott legyen!	Fél/egy/két lábon ugrál. Hogy lennél te kétballábos?	féllábú
váll	Lehorzsolódott a bal vállam.	Az egyik lába fáj, de melyik az?	Két vállra fektet.	félkarú

Hasznos lehet ez a gyűjtemény olyan szójelentés-gyakorlatokhoz, mint a válogatás, a rendezés, a csoportosítás, az elemzés, az összehasonlítás, a kiegészítés és az egyéb logikai műveletek mentén szervezettek.

Az előző gondolatsorhoz kapcsolódóan nyilvánvaló: tartsuk magunk előtt tanítványaink tudásának pallérozásáért, készségeik, képességeik erősítéséért ezeket a gondolkodási műveleteket, valamint irányított gondolkodási képességeket, mert felbecsülhetetlen károkat okozhatunk e műveletek, képességek elhanyagolásakor, ugyanakkor felbecsülhetetlen értékek gyarapításában játszhatunk szerepet ezek következetes alkalmazásával – az emberminőségre tekintettel (H. Tóth 2018a).

Gondolkodási műveletek	Irányított gondolkodási képességek
a. analízis b. szintézis c. absztrahálás d. összehasonlítás e. összefüggés felfogása f. kiegészítés g. általánosítás h. konkretizálás i. rendezés j. analógia	a. feladatmegoldó: logikai-algoritmikus képességek b. ítéletalkotás c. következtetés d. fogalomalkotás e. problémamegoldó: heurisztikus-kreatív képességek f. elemi képességek g. távoli asszociáció h. eredetiség i. gazdaságosság és könnyedség j. rugalmasság k. összetett képességek l. megértés m. értékelés – bírálat n. választás – döntés

Alkalom adódhat témánkkal összefüggésben gyermekmondókák felidézése, újabbak tanulására is (Faragó–Fábián 1982), ezek jókedvfokozásra, szókincsgazdagításra, a helyesírástudás erősítésére egyaránt alkalmasak.

Kamatoztatható az itt következő szókészlet beszéd- és kiejtés-gondozással összefüggő játékokban, például az artikuláció, az időtartam, a hanglejtés és más tevékenységek gyakoroltatására (Hlavacska–Laczkó 2000).

Milyen lehet?	Tulajdonságok
a testalkat, az arc, a haj, a szem, a fiú, a lány	alacsony, ápolatlan, ápolt, kicsi, nagy, arányos, cingár, csinos, dagadt, dús, duzzadt, erős, göndör, gyenge, helyes, hórihorgas, hosszú, hosszúkas, hullámos, izmos, jóképű, kedves, karcsú, kerek, keskeny, kövér, magas, nyúlánk, nyakigláb, pocakos, ritka, rövid, sápadt, sötét, széles, szép, tömzsi, törékeny, vékony, vidám, világos

Beszélgethetünk arról is, hogy mit jelentenek az itt következő kifejezések. Természetesen aktualizálnunk kell, illetőleg ki szükséges egészítenünk úgy, hogy a tanulócsoporthozunkban velünk beszélgető, a jelentéskörökkel játszó gyermekek érteni, értelmezni is tudják ezeket a testrészneveket tartalmazó szokásmondásokat (Maruszki 2012).

Természetesen tovább is kell lépnünk, más témacsoportokat is beemelhetünk, sőt szükséges is mozgósítanunk. Ha így cselekszünk, akkor diákjaink több nyelvi réteg feltárulkozásában ismerhetik meg körültekintően nyelvünk ékköveit, jelesül a közmondásokat, a szólásokat és a szóláshasonlatokat. Ennek az anyanyelv-pedagógiai céltételezésnek a megvalósítását szolgálják a testrészeket magukba foglaló, azokat megnevező szokásmondatokon túli ismertebb vagy kevésbé ismert példáinak feladatokban való megmutatása.

A. Lányok, fiúk, ismeritek ezeket a közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat? Írjátok le tollbamondás után a következő bölcsességeket, népi megfigyeléseket!

B. Hallottátok-e már ezek valamelyikét? Mikor és miért mondták ezeket a környezetetekben? Egészítsétek ki a gyűjteményünket!

- **Szem:** A két szép szeméért. Nyitott szemmel jár a világban. Ne kerülj a szemem elé! A szeme fénye valakinek. Majd leragad a szeme az álmoságtól. Nem hisz a szemének. A szemére hány/vet valamit. Nem jó szemmel néz valamit. Valakinek a szemével néz valamit. Több szem többet lát. Felnyitja a szemét valakinek. Rajta tartja a szemét valakin/valamin. Csukott szemmel is megcsinál valamit. Szem előtt tart valamit. Jó szeme van valamihez. Szemébe mondja az igazat valakinek. Kopog a szeme az éhségtől. Szemet huny valami fölött. Szemet vet valamire/valakire. Majd kiszúrja a szemét. Kiszúrja a szemét valamivel, valamennyivel. Majd kiszül a szeme a szégyentől. Nagyobb a szeme, mint a szája.
- **Fül:** Süket fülekre talál. Egyik fülén be, a másikon ki. Fülébe jut valami. Se füle, se farka. Hegyezi a fülét. Rágja a fülét valakinek. Elereszt a füle mellett. Megüti a fülét valami. A füle botját se mozdítja. Fülíg szerelmes. Fülíg ér a szája. Bogarat tesz a fülébe. Süket fülekre talált.
- **Kéz:** Szabad kezet kap. Első kézből tudta meg. El a kezekkel! Valakinek a jobb keze. Lyukas a keze. Kéz a kézben. Meglátszik a keze nyoma. Meg van kötve a keze. Rajta tartja a kezét valamin. Ráteszi a kezét valamire. Leveszi a kezét valakiről/valamiről. Hamar eljár a keze. Kéz kezet mos. Kézzelel-lábbal magyaráz. Mossa a kezeit. Kéz és lábtörést! Ég a keze alatt a munka. Kezére játszik valakinek valamit. Messze ér a keze. Kezébe veszi a dolgokat. Kesztyűs kézzel bánik valakivel. Kezet rá!
- **Láb:** Alig áll a lábán. Gyenge lábakon áll. Megáll a saját lábán. Megveti a lábát valahol. Bal lábbal kelt fel. Két bal lába van. Két lábbal áll a földön. A lába nyomába sem ér. Kiteszi a lábát. Elteszi láb alól. Láb alatt van. Lába kelt. Nagy lábon él. Lejárja a lábát. Levesz a lábáról. Nem teszi be a lábát. Megüti a bokáját. Kicsúszik a lába alól a talaj. Szedd a lábad!

- C. Válasszatok ezek közül, és írjatok olyan történeteket, amelyekben magyarázatképpen használjátok fel ezt a szokásmondatot! Mutassátok be a fogalmazásaitokat!**
- D. Értékeljétek az elhangzott fogalmazásokat! Figyeljétek a tématartra, a változatos kifejező és befolyásoló mondatokra, a kifejezőmódra, a nyelvi leleményességre és a helyesírásra!**
- E. Melyik népi bölcsességre ismertek? Szerkesszétek meg a helyes szokásmondatokat a kulcsszavak segítségével!**

mozdít, bot, fül, se	
saját, meg, láb, áll	
éhség, szem, kopog	
kéz, bánik, ő, kesztyű	
világ, nyit, jár, szem	
fül, el, mellett, ereszt	
szem, szégyen, ki, majd, süll	
bogár, fül, tesz	
láb, magyaráz, kéz	
lát, több, szem	

F. Tegyetek rendet!

- a. Válasszatok egy-két példát a rendteremtés után, és magyarázzátok el ezek jelentését!
- b. Legyen szempontotok, hogy kinek, melyik korosztályból való személynek beszéltek ezeknek a szokásmondatoknak a jelentésvilágáról!
- c. Ébresszetek kedvet hallgatóitokban közmondások, szólások és szóláshasonlatok gyűjtésére, elemzésére, témakörök szerinti csoportosítására!

1. Ráteszi	a) veszi a dolgokat.
2. Megüti	b) a fülét.
3. Szem előtt	c) kezet kap.
4. Hegyezi	d) alatt a munka.
5. Szabad	e) a szemét valakinek.
6. Ég a keze	f) a kezét valamire.
7. Süket	g) tart valamit.
8. Felnyitja	h) a szeme az éhségtől.
9. Kezébe	i) a bokáját.
10. Kopog	j) fülekre talál.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.

G. Ismerkedjetez más témájú közmondásokkal is (H. Tóth 2018b)!

- Pótoljátok a hiányzó betűket ezektől a közmondásdarabokból!
- Párosítátok az összetartozó közmondásdarabokat!
- Írjátok le emlékezetből vagy tollbamondás után a feladatban szereplő közmondásokat!

Az o___an madár ritka,	a) e___szer vágj!
Ami___en a mo___dó,	b) o___an a törülkőz___.
Megsza___atott erőt	c) a követ is kivá___a.
Legtová___	d) kö___ű elnyomni.
Sok cse___	e) az igazsá___al érhetsz!
Ké___szer mérj,	f) me___nek kedves a kalitka.

1.	2.	3.	4.	5.	6.

H. Mintha összekeveredtek volna a következő kifejezések (H. Tóth 2018a).

- Tegyetek rendet ebben a példatárban!
  - Jegyezzétek le helyesen az alábbi szóláshasonlatokat, szólásokat, közmondásokat!
  - Írjátok le tollbamondás után a helyesbített példatárat!
- Ki korán kel, olyan a fogadjisten.
  - Jobb kerülni, amilyen a mosdó.
  - Amint szaladsz, aranyat lel.
  - Ott ne keress, kinek nem baj.
  - Olyan a törülkőző, mint merülni.
  - A konyha is rendes, ahol nincs.
  - Ha az asszony csendes, az olyan madár ritka.
  - Kinek kedves a kalitka, üres tarisznyában kotorász.
  - Úgy haladsz – halász, vadász, madarász.
  - Amilyen az adjonisten, annak nem jaj.

I. Írjátok le tollbamondásra ezt a tanító jellegű humoros szöveget (H. Tóth 2018b)!

Mit csinál, aki lapul?

No, aztán tudjuk-e mi, szerencsés tollbamondásírók, hogy mit csinál az, aki lapul? Hát, aki lapul, illetőleg rejtőzik, meghúzódik, lapít, sunyít, az ekképpen is megnevezhető: kushad.

Formásabbnál formásabb szóláshasonlataink vannak a lapulás érzékletes nyelvi kifejezésére, vegyük csak ezeket hirtelenjében! Lapul, mint a dinnye, vagy mint a nyúl, avagy, mint ama valami a fűben. Bizony ez is sokatmondó: lapul, mint hernyó a levél alatt, illetőleg: mint a kánya előtt a csirke. Hát még ez is a magyar nyelv szóláskincséből kínálkozott ide: lapul, mint ördög a töklevél alatt, sőt, lapít, mint, aki a nadrágjába tett.

Ugye, hogy ez se rossz, íme: meghúzza magát, mint Guta mellett a mennykő.

Összefoglalás

Lehetőségek tárházát szándékoztam kínálni a fentiekkel, különös tekintettel az önismeret és az énképismeret alapozására, alakítására, formálására, mindegyiknek a testrészmegnevező szókincsből történt válogatással. A szaktárgyi és anyanyelv-pedagógiai felkészültségünket, a tanári kreativitásunkat fejleszthetjük, erősíthetjük a már ismert vagy annak vélt lehetőségek új helyzetbe állításával (Beregszászi 2012).

Ismert és kevésbé ismert nyelvi adatok, értelmezési lehetőségek is előfordultak jelen dolgozatomban: a mindennapi tanítási gyakorlatot kívántam segíteni mindenekelőtt alkalmazott nyelvészeti szempontok alapján. Ezért utaltam mindenütt a szó- és kifejezéskincs értelmezésére, ezzel együtt a jelentéskörök szélesítésére, a történetmesélés alkalmaira, a szövegezésre, a beszéd- és kiejtés-gondozás megkerülhetetlen fontosságára, és különös tekintettel a tanulók helyesírásának gondozására.

A gondolkodási műveleteket, valamint irányított gondolkodási képességeket azért emeltem be ebbe a szakmunkámba is, mert ezek a lényeges tudnivalók a pedagógiai végzettséggel rendelkező szakemberek, így az óvodapedagógusok, a tanítók és a magyartanárok, továbbá a más szaktárgyak pedagógusainak az alapvető ismeretei közé tartoznak, kell hogy tartozzanak, róluk semmilyen körülmények között sem feledkezhetünk meg, velük minden tanítás- és tanulás-szervezéskor, minden tanítás- és tanulásirányításkor számolnunk kell.

Irodalom

- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni (Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában)*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bozsik Gabriella 2018. Gondolatok a színnevek helyesírásának tanításáról. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Nova Series Tom. XLIV. Sectio Linguistica Hungarica*: 173–179.
- Faragó József – Fábián Imre 1982. *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- Hlavacska Edit – Hoffmann István – Laczkó Zsuzsa – Maticsák Sándor 1999. *Magyar nyelvkönyv haladóknak*. Hungarolingua 3. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Hlavacska Edit – Laczkó Zsuzsa 2000. *Nyelvtani munkafüzet haladóknak*. Hungarolingua 3. Debreceni Nyári Egyetem. Debrecen.
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- Maruszkai Judit 2012. *Szó, ami szó (Magyar–angol tematikus szólástár)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1957. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- H. Tóth István 2016. *Szóra készítő (Háttérismeretek, fejlesztési lehetőségek óvodáskorúak beszéd- és kiejtés-gondozásához)*. Flaccus Kiadó. Budapest. <https://doi.org/10.21030/anyp.2016.1.6>
- H. Tóth István 2018a. *A minőségi helyesírásért (Feladatgyűjtemények és tollbamondások az 5–9. évfolyamok számára CD-melléklettel)*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- H. Tóth István 2018b. *Helyesírási munkafüzet a 8. évfolyam részére (Gyakorlatok és tollbamondások)*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- H. Tóth István 2019. *Értékkeresés (Az óvodai magyar nyelvi nevelésért a hagyományápolás tükrében. Szemlélődés – hozzáadás – hasznosság)*. SPRINT Kft. Budapest.

ZIMÁNYI ÁRPÁD

A KÖZOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK MAI NÉVFORMÁI

1. Bevezetés

A tanárképzésben, különösen a magyartanárok képzésében közreműködő oktatók számára kiemelt fontosságú részterület a helyesírás. Bár alapvető készségről van szó, a felsőoktatásban is bőven akad még tennivaló, többek között a nélkülözhetetlen leíró nyelvtani háttéranyag elmélyítésében, vagy például a szabályok közötti összefüggések bemutatása kapcsán. A helyesírás elméletének és gyakorlatának, valamint a magyar nyelv tantárgy-pedagógiájának elismert művelője ünnepeltünk, Bozsik Gabriella, akinek neve és munkássága az elmúlt közel négy évtizedben összeforrott egri intézményünk nyelvészeti tanszékével. Kutatásai során többször foglalkozott az intézménynevek írásmódjával. A felsőoktatási intézmények Nagy J. Béláról elnevezett helyesírási versenyének egyik konferenciakötetében Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1994) címmel jelent meg átfogó tanulmánya (Bozsik 1999–2000). Ebben részletesen bemutatja, hogy – a társadalmi változásokat és a nyelvhasználatot követve – miképpen bővült a tulajdonnevek csoportjának ezen alpontja. Jelen vizsgálatunk még szűkebb területre irányul: a közoktatási intézmények, tehát az általános iskolák és a középiskolák mai névformáival foglalkozunk. Feltétlenül indokolt körüljárni ezt a témát, ugyanis az utóbbi két évtizedben ilyen tárgyú elemzések nem készültek, pedig a névanyag változása szembeszökő. Az állapotfelmérésből levont következtetések jól hasznosíthatók egyfelől az oktatási folyamatban, másfelől pedig hallgatónk, tehát a majdani tanárok számára a gyakorlati munkában.

Összefoglalásunk két fő részből áll: először a kodifikációról ejtünk szót, azaz röviden áttekintjük a szabályzatok és a helyesírási kézikönyvek releváns pontjait és példáit, majd a korpusz elemzésével névtipológiai megállapításokat teszünk.

2. A szabályzati háttér

Az akadémiai szabályzatokat áttekintve megállapíthatjuk, hogy az intézménynevek között iskolanévi példa első ízben az 1954-es kiadású AkH.¹⁰-ben szerepel: *Vésztoi Általános Iskola, Petőfi Sándor Gimnázium*. Az 261. pont érdemleges megállapítást tesz, miszerint az intézménynevek minden „lényeges” szavát nagy kezdőbetűvel írjuk. A későbbi értelmezések szerint nem tekinthető lényegesnek többek között a *számú, úti* stb. szó, ezért pl. a *II. sz./számú Általános Iskola* vagy a *Fazekas úti Általános Iskola* hivatalos („cégszerű”) nevét ebben a formában írták.

A „lényeges” fogalma körüli viták miatt a három évtizeddel későbbi AkH.¹¹ 187. pontja egyértelművé tette a szabályt: „[...] az és kötőszó, valamint a névelők kivételével minden tagot nagybetűvel kezdünk.” Ennek megfelelően változott a *számú, úti* stb. szavakat tartalmazó iskolanevek írása, és a szabálypont példasorába belekerült a *Géza Király Téri Egészségügyi Szakközépiskola*. A számmal jelölt iskolák nevének írásmódját analóg példa, a 43. Sz. *Építőipari Vállalat* szemléltette.

Az utóbbi alakulatnál maradva: érdemes volt egy kisebb korrekciót végrehajtani a 11. kiadás 11. lenyomatától kezdve (1994-től: „Szótári anyagában bővített lenyomat” alcímmel), ahol az időközben megszűnt 43. Sz. *Építőipari Vállalat* névformáját a 138. Sz. *Ipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző* példája váltotta fel. Érthető módon a szabályzat legújabb kiadásából (AkH.¹²) már az utóbbi is kimaradt, hiszen – ahogy korpuszunk bizonyítja – manapság nem jellemző a számmal jelölt névtípus, sőt időközben a szakmunkásképző intézetek is átalakultak. Az AkH.^{11/11} és az AkH.¹² szótári részében további iskolanevekkel is találkozunk: az *általános iskola* bokra tartalmazza a *Kavicsos Közi Általános Iskola* és a *Petőfi Sándor Általános Iskola* alakulatokat.

A szabályok továbbgondolása, tágabb értelmezése kapcsán érdemes sorra venni a Magyar helyesírási szótárak (MHSz.¹⁹⁹⁹; MHSz.²⁰¹⁷) iskolanevi példáit is. Az MHSz.¹⁹⁹⁹ *általános iskola* bokra többféle névtípust, így több helyesírási problémahelyzetet szemléltet: *Ceglédi IV. Sz. Általános Iskola, Aga Utcai Általános Iskola, József Attila Általános Iskola, Október 23. Utcai Általános Iskola, Petőfi Sándor Általános Iskola*. Az utóbbi folytatásaként olvashatjuk a következő kitétel: „de röviden: *Petőfi Sándor-iskola, Petőfi-iskola*”. Ez a forma az írásgyakorlatban nem gyökeresedett meg, és az AkH.¹² szellemében felülvizsgált újabb kiadás (MHSz.²⁰¹⁷) már nem tartalmazza. Való igaz: az AkH.¹² szabályai nem utalnak a tulajdonnév, illetve az intézménynév efféle kötőjeles tömörítésére. Saját intézményünk korábbi és jelenlegi nevével is alátámaszthatjuk, hogy nem vált közhasználatúvá az ily módon rövidült forma: *Eszterházy Károly Főiskola – *Eszterházy-főiskola; Eszterházy Károly Egyetem – *Eszterházy-egyetem*. (De: *egri főiskola, egri egyetem*.)

Az MHSz.²⁰¹⁷ *általános iskola* címszavának példasorát a következőképpen igazították a mai névadási szokásokhoz: *Brassó Utcai Általános Iskola, Hatvani 5. Számú Általános Iskola, József Attila Általános Iskola, Köztársaság Téri Általános Iskola, Őrmezei Általános Iskola*. Nem társul tulajdonnévi alakulat a *szakközépiskola* címszavához, de a *középiskola* bokra kissé bővebb: *középiskola, szakközépiskola, gyakorló középiskola, Neumann János Középiskola és Kollégium*. A mai iskolanevadási gyakorlatban problémát okozó – egybe- és különírási – eseteket rögzít az MHSz.²⁰¹⁷ *gimnázium* bokra: *gyakorlógimnázium, reálgimnázium, szakgimnázium, humán gimnázium, nyolcosztályos gimnázium, Petőfi Sándor Gimnázium*. Az AkH.¹¹ 112., illetőleg az AkH.¹² 118. pontja alapján rá kell mutatnunk a *gyakorló középiskola* és a *gyakorlógimnázium* eltérő írásmódjára (vö. alább, a Gyakorlóiskolák c. pont névanyagával).

A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy sem az AkH.¹², sem pedig az MHSz.²⁰¹⁷ *szakközépiskola* címszava nem tartalmaz tulajdonnévi példát.

Közel hét évtized szabályzattörténetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a példák természetszerűleg az adott kor névadási gyakorlatát tükrözték, egyszersmind azt is láthatjuk, hogy az AkH.¹² és az MHSz.²⁰¹⁷ iskolanevi példasorai a korábbiaknál bonyolultabb esetekre is kiterjednek. De hogy ez mennyire adja vissza a 2020-as helyzetet, arra a következő névtipológiai fejezet adja meg a választ.

3. Korpusz és munkamódszer

Az elemzéshez a www.iskolaklistaja.eu (W1) 3135 nevet tartalmazó adatbázisát használtam. A korpusz szembetűnő sajátossága, hogy rendkívül sokszínű az általános és a középiskolák névformája, névszerkezete – ez adta az ötletet a névtipológiai vizsgálat elkészítéséhez. A különböző típusokat nem vettem alá statisztikai elemzésnek, ezért a hatalmas adatbázisból válogató jelleggel emeltem ki a szemléltető példákat. Mivel ez nem hivatalos lista, második lépésként ellenőriztem a névalakulatokat a Nemzeti Pályaorientációs Intézet (W2), valamint a Közösségi Szolgálat (W3) – szintén adatbázisokat tartalmazó – portálján, bizonytalan esetekben pedig az adott intézmény honlapján. Az utóbbi helyen általában megtalálható az alapító okirat, illetőleg az intézmény szervezeti és működési szabályzata, amelyek a hivatalos formát tartalmazzák. (Nem perdöntő egy adott intézmény Facebook-oldala, ahol esetenként az iskolai honlapon szereplőtől, illetőleg az intézményi dokumentumokban rögzítettől eltérő, rövidebb, közkeletű névformával találkozunk.)

4. Névtipológia

4.1. Hagyományos névtípusok – egyszerű nevek

Kisebb számban vannak még az 1990 előtti gyakorlatot folytató iskolanevek, amelyek mindenekeelőtt rövidegükkel tűnnek föl. Ezek lehetnek:

- a településnevet jelzőként tartalmazó névformák, jellemzően általános iskolák, kisebb számban középiskolák (*Rétságai Általános Iskola; Cinkotai Szakközépiskola*);
- városrésznévvel megkülönböztetett intézménynevek (*Avasi Gimnázium; Óbudai Gimnázium*);
- településnévi jelzővel és számmal megkülönböztetett iskolanevek (*Százhalombattai 1. Számú Általános Iskola; Budaörsi 1. Számú Általános Iskola*);
- személynevet tartalmazó rövid alakulatok (*Arany János Általános Iskola; Gárdonyi Géza Általános Iskola; Árpád Gimnázium*), ritkán a névadó doktori fokozatának feltüntetésével (*Dr. Berze Nagy János Óvoda és Általános Iskola; Dr. Tolnay Sándor Általános Iskola*);
- római számmal megkülönböztetett uralkodó nevét tartalmazó alakulatok (*I. Rákóczi György Gimnázium; II. Géza Gimnázium; III. Béla Szakképző Iskola és Kollégium*);

- ünnepnapot dátumszerűen tartalmazó névalakulat (*Március 15. Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium*);
- új intézménytípusként a közoktatást kiegészítő, a hátrányos helyzet leküzdését elősegítő tanodák (*Sashalmi Tanoda Általános Iskola*). Bővebben I. www.tanodahalozat.hu (W4).

A jeles személyiségekről elnevezett közoktatási intézmények esetében változás történt. Korábban elsősorban közismert történelmi személyiségek, írók, költők, művészek nevével találkozhattunk, manapság viszont egyre gyakoribb, hogy országosan nem – vagy kevéssé – ismert személy a névadó, aki viszont a szűkebb régió, a település vagy az iskola számára valamilyen szempontból példakép. Ugyancsak megjegyzendő, hogy az egyházi iskolák nagyszámú újra-indulásával ismét szerepet kaptak az 1948 és 1990 közötti időszakból származó felekezeti nevek.

Iskolanevek gyakori szereplői voltak és maradtak pl. a következők: *Ady Endre, Arany János, Bartók Béla, Deák Ferenc, Gárdonyi Géza, József Attila, Kodály Zoltán, Kossuth Lajos, Lorántffy Zsuzsanna, Leövey Klára, Móra Ferenc, Petőfi Sándor, Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona*. (1948 és 1990 között: *Kilián György, Korvin Ottó, Kun Béla, Marx Károly, Münnich Ferenc, Zalka Máté* stb.)

A katolikus iskolák névadásában pl. a következő nevekkel találkozunk: *Páduai Szent Antal, Árpád-házi Szent Piroska, Szent Bazil, Szent Benedek, Don Bosco, Szent Cecília, Szent Erzsébet, Néri Szent Fülöp, Szent György, Szent József, Szent László, Szent Margit, Szent Norbert, Pál apostol* (az intézménynévben: *Pál Apostol*), *Sancta Maria*. Rudolph Kolping szellemiségét és sajátos nevelési módszerét alkalmazva, számos fővárosi és vidéki katolikus iskola viseli a *Kolping* nevet, pl. *Budapesti Kolping Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Sportgimnázium*. (Más felekezetek iskolanevadásával külön pontban foglalkozunk.)

A korpuszban szereplő nem közismert személynevek: pl. *Bajza Lenke, Benka Gyula, Bezerédj Amália, Bonifert Domonkos, Dalmady Győző, Dienes Valéria, Huszka Hermína, Kaszap Nagy István, Laschober Mária, Libor Ilona, Návay Lajos, Sánta Erzsébet, Szabó Dénes, Id. Szabó István, Uzoni Péter, Vári Emil, Telegdi Kata, Wilczek Frigyes, Zay Anna, Zimándy Ignác* stb. Örvendetes elmozdulás, hogy a két nem képviselői a korábbi, „kanonizált” iskolanevekhez képest itt kiegyensúlyozottabb arányban szerepelnek.

4.2. Gyakorlóiskolák

A felsőoktatási intézmények gyakorlóiskoláinak névszerkezete eltérő, nem csupán elemeinek sorrendiségében, hanem a birtokviszony jelöltségében is:

Budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium;

ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium;

ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Általános Iskola és Gyakorló Gimnázium;

DE Kossuth Lajos Gyakorló Gimnáziuma és Általános Iskolája;

SZTE Gyakorló Gimnázium és Általános Iskola;

Eszterházy Károly Egyetem Gyakorló Általános, Közép-, Alapfokú Művészeti Iskola és Pedagógiai Intézet.

Helyesírási megjegyzés: a korábbi különírással szemben az AkH.¹¹ 112. pontja – utóbb: az AkH.¹² 118. pontja – alapján a szabályzat szójegyzéke már 1984 óta tartalmazza a *gyakorlóiskola, gyakorlógimnázium* formákat. (Hasonlóan a HKSz.¹⁹⁸⁸, az MHSz.¹⁹⁹⁹, az AkH.¹¹ és az MHSz.²⁰¹⁷ szótári része.)

4.3. Két tanítási nyelvű oktatási intézmények

Külön csoportot alkotnak a két tannyelvű oktatási intézmények. Ennek egyik oka maga a tipológia besorolás észszerű indoka, a másik oka viszont helyesírási. Az AkH.¹¹ 119., valamint az AkH.¹² 117. pontja egyértelműen eligazít a tőszámnév + képzett melléknév esetében. Itt ugyan nem szerepel a *kétnyelvű – két tannyelvű* összetétel, illetve szókapcsolat illetően szembeállítás, de a szótári részben megtaláljuk őket. Ennek ellenére még ma is léteznek ettől eltérő formában bejegyzett intézmények, az utóbbi alakulat egybeírásával: *Szabó Lőrinc Kéttannyelvű Általános Iskola és Gimnázium; Szabó Magda Magyar-Angol [sic!] Kéttannyelvű Általános Iskola.* A jelentéstömörítő összetétel helyett újabban általánossá vált a szintaktikailag és helyesírásiilag is tagolt forma: *két tannyelvű* → *két tanítási nyelvű*, ezzel kiküszöbölve a normasértést. A névváltoztatást szemlélteti pl. a korábbi *Ganz Ábrahám Kéttannyelvű Gyakorló Szakközépiskola és Szakiskola* esete: ennek érintett névrésze [...] *Két Tanítási Nyelvű* [...] szerkezeté módosult.

Ugyanennek a szabálynak az alkalmazására van szükség akkor is, amikor az intézmény nevében megadják a működő évfolyamok számát: *Balassi Bálint Nyolcévfolyamos Gimnázium* (helyesen: *Nyolc Évfolyamos*). Számjeggyel írva megkerülhető ez a helyesírási buktató: *Csokonai Vitéz Mihály 12 Évfolyamos Általános Iskola és Gimnázium.*

4.4. Nemzetiségi iskolák vagy nemzetiségi nyelven is oktató intézmények

Általában terjedelmesebb névalakulatok: *Bolgár Nemzetiségi Nyelvoktató Iskola; Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola; Gustave Eiffel Francia Óvoda, Általános Iskola és Gimnázium; Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon; Szlovák Tannyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium.*

Az oktatás (alap)nyelvét tekintve egy intézményen belül működhet kétféle képzés: egynyelvű (magyar nyelvű) és két tannyelvű képzés is, amit az iskola neve a következőképpen tükröz: *Általános, Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű, Alapfokú Művészetoktatási Iskola és Napközi Otthonos Óvoda.* Előfordul három nyelvi képzési forma: *Újlak Utcai Általános, Német Nemzetiségi és Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Iskola.*

4.5. Egyházi, felekezeti iskolák

A különböző egyházak, felekezetek iskolanevei szerkezetüket, nyelvi formájukat tekintve azonosak a nem egyházi (állami, önkormányzati polgári) közoktatási intézmények névalakulataival: *Baár-Madas Református Gimnázium, Általános*

Iskola és Kollégium; Zsámbéki Premontrei Keresztelő Szent János Általános Iskola, Gimnázium, és Alapfokú Művészeti Iskola; Miskolci Görögkatolikus Általános Iskola; István Király Baptista Általános Iskola; Lauder Javne Zsidó Községi Óvoda, Általános Iskola, Középiszkola és Zenei Alapfokú Művészeti Iskola; Vajda Péter Evangélikus Gimnázium. (Megjegyzés: a korábbi különírás helyett a görögkatolikus egybeírását – az egyház kérésének megfelelően – kodifikálta az AkH.¹² és az MHSz.²⁰¹⁷.)

4.6. Birtokviszonyt tartalmazó nevek

A birtokviszonyt tartalmazó nevekben a birtokos jelző – több szó közbeéke-
lése révén – elválik a jelzett szótól (ill. több birtokszó esetén: a jelzett sza-
vaktól): *Budapesti Komplex Szakképzési Centrum Erzsébet Királyné Szépészeti
Szakgimnáziuma; Dunaújvárosi Szakképzési Centrum Lorántffy Zsuzsanna
Szakgimnáziuma, Szakközépiszkolája és Kollégiuma; Magyar Táncművészeti
Egyetem Nádasi Ferenc Gimnáziuma és Kollégiuma.*

4.7. Idegen írásmódú szóalakot tartalmazó nevek

Ebben a meglehetősen ritka névtípusban főleg latin szavak, kifejezések sze-
repelnek vezérszóként: *Britannica Angolnyelvű [sic! – vö. MHSz.²⁰¹⁷] Nemzetközi
Általános Iskola és Gimnázium; Euro-Oktaéder Szakközépiszkola; Facultas Humán
Gimnázium [sic! – vö. A szabályzati háttér c. pontot]; Patrona Hungariae
Általános Iskola, Gimnázium, Diákotthon és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény;
Constantinum Katolikus Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium, Szakgimnázium,
Kollégium.*

4.8. Kifejező fantázianeveket tartalmazó iskolanevek

Hagyományosan, a kialakult és rögzült szokásjog alapján az iskolanevek meg-
feleltek egyfajta „hivatalos” stílusnak. A korábbi névadási gyakorlathoz képest
formabontó típusnak tarthatjuk ezeket az ötletes, hangulatos, kifejező vezér-
szókat, fantázianeveket tartalmazó alakulatokat: *Móra Ferenc Általános Iskola
és Micimackó Napközotthonos Óvoda* (kettős névadás); *Burattino Általános
és Szakképző Iskola, Gyermeotthon; Csillagösvény Waldorf Általános Iskola és
Alapfokú Művészeti Iskola; Griff Szakközépiszkola és Szakiskola; Haj-Tan Fodrászokat
és Kozmetikusokat Oktató Szakképző Iskola; Mustármag Keresztény Óvoda, Általános
Iskola és Gimnázium; Nebuló Általános Iskola; Piliscsabai Palánta Általános Iskola;
Táltos Tehetséggondozó Általános Iskola, Gimnázium, Szakképző Iskola és Alapfokú
Művészetoktatási Intézmény; Tett Szakképző Iskola és Gimnázium; Út a Harmadik
Évezredbe Közgazdasági és Külkereskedelmi Szakközépiszkola.*

Érdekes altípus, amikor az utcanév az iskolanev „vezérszava” lesz. Minden
bizonytal a korábbi közkeletű, bizalmas megnevezési forma kodifikálásáról,
„hivatalossá” válásáról van szó: *Fodros Általános Iskola* (a Fodros utcában);
Kőbányai Harmat Általános Iskola (a Harmat utcában). Hasonló jellegű, de más
eredetű névformák: *Kék Általános Iskola* (az iskolaépület alapszínéről; 1992
és 2016 között, azóta *Arany János Általános Iskola*), *Kalász Suli Általános Iskola*
(Budakalász településen).

Kettős tulajdonnév kötőjellel összekapcsolva: a *Gazdagrét-Csíkihegyek Általános Iskola* kettős tulajdonneve a lakótelep és az utca (Csíki-hegyek utca) nevére utal.

4.9. Bonyolult alakulatok

Az utóbbi két évtized jelentős struktúraváltozást hozott a közoktatási intézmények életében. Ennek számos oka lehetett: kényszerű átalakulás, átszervezés, összevonás, de sok esetben az alapintézmény képzési szintjének, szintjeinek kiterjesztése, akár lefelé, akár felfelé. A többféle képzési formát és szintet magukban foglaló iskolák hivatalos neve tárgyyszerű pontossággal rögzíti mind ezeket. Ily módon a címszerű és cégszerű megnevezésekhez képest rendkívül hosszú – akár 15-20 szóból álló –, esetenként igen bonyolult alakulatok jönnek létre. Egyes alapító okiratok rögzítik a teljes és a rövid nevet is:

Balázs Győző Református Gimnázium, Egységes Művészeti Szakgimnázium és Magyar-Angol Két Tanítási Nyelvű Művészeti Általános Iskola, Alapfokú Művészetoktatási Iskola (okiratban is rögzített rövid neve: *Balázs Győző Református Gimnázium*);

Bárczi Gusztáv Óvoda, Általános Iskola, Szakiskola, Készségfejlesztő Iskola, Fejlesztő Nevelés-Oktatást Végző Iskola, Kollégium, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény (Kaposvár);

Éltes Mátyás Általános Iskola, Óvoda, Készségfejlesztő Iskola, Kollégium, Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény;

Gyermekház Általános Iskola, Gimnázium, Kereskedelmi, Vendéglátó, Idegenforgalmi, Informatikai Szakiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény (rövid neve: *Gyermekház Iskola*).

Az iskolanevek esetében ritka megoldás, ha a közigazgatási forma (kerület, körzet, mikrotérség stb.) vagy a közös igazgatásra utaló kifejezés – vagy utolsó példánk tanúsága szerint több kifejezés – is része a névnek:

Budapest VII. Kerületi Baross Gábor Általános Iskola;

Dunaszegi Körzeti Általános Iskola;

Mikrotérségi Általános Iskola és Napköziotthonos Óvoda;

Bátaszék-Alsónyék-Pörböly Mikrotérségi Bölcsőde, Óvoda, Általános Iskola, Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, Gimnázium és Pedagógiai Szakszolgálat;

Közös Igazgatású Közoktatási Intézmény Tóth Pál Általános Iskolája, Mosolyvár Óvodája és Bölcsődéje;

Kaposvári Kodály Zoltán Központi Általános Iskola Toldi Lakótelepi Tagiskolája.

4.10. Alapítványi iskolák

Az alapítványi formára való utalás az iskola nevében is tükröződhet: *Autizmus Alapítvány Iskolája*; *Humánus Alapítványi Általános Iskola*; *Tatay Sándor Alapítványi Gimnázium*; *Trívium Alapítványi Szakközépiskola és Szakiskola*. Vannak olyan intézmények, amelyek nevükben nem tüntetik fel ezt a státust: *Facultas Humán Gimnázium* [sic!].

4.11. Speciális képzést folytató középiskolák

Megint más típust képviselnek azok a névalakulatok, amelyek valamilyen speciális képzést folytató intézményt jelölnek, és szóhasználatukat tekintve ritkának, egyedinek minősíthetők: *Európai Üzleti Ismeretek Szakközépiskolája; Leonardo Média Akadémia Informatikai Szakközépiskola és Gimnázium; Szondi György Szakközépiskola, Szakiskola és Speciális Szakiskola; Grassalkovich Antal Gyakorlatközpontú Szakiskola és Szakközépiskola, Képesség- és Tehetségfejlesztő Magán Általános Iskola, Középiskola, Alapfokú Művészeti Iskola és Kollégium.*

Az utóbbi példánál maradva, a szakiskolák és a szakközépiskolák természetesen gyakorlatközpontúak a gimnáziumokkal szemben, de bizonyára nyomós oka van, hogy ily módon hangsúlyozzák ezt a tényt. Találkozunk a *humán* melléknévvvel is: *Selye János Humán Szakközépiskola; Kolumbusz Humángimnázium.* Az utóbbi, egybeírt formával szemben a MHSz.²⁰¹⁷ a különírt változatot ajánlja. Ugyanitt szerepel a *reálgimnázium* összetétel is, ezt tartalmazó névalakulatot azonban nem találtam a korpuszban.

5. Összegzés

A korpusz elemzésével megállapíthatjuk, hogy manapság a közoktatási intézmények névformája, névszerkezete a korábbinál sokszínűbb, változatosabb. Helyesírási szabályzatunk 10. és 11. kiadásának megjelenésekor az intézménynevek kategóriája még viszonylag könnyen kezelhető, problémamentes csoport volt, benne az iskolanevek három fő típusa: a számmal, a személynévvvel, illetőleg a hely(ség)névvvel jelölt intézménynév. Az 1980-as években elindult az a folyamat, amelynek keretében az eredetileg csupán számmal jelölt alapfokú intézmények személynévi előtagot kaptak. Az iskolák ekkor még általában tiszta profilúak voltak, de 1990 után ez fokozatosan megváltozott, és a névforma követte, leképezte a feladat- és funkcióbővülést. A mai intézménynevek igyekeznek minél pontosabban tükrözni a képzési kínálatot, emiatt jönnek létre a terjedelmes, bonyolult alakulatok. A névforma – az iskola szintjének megjelölése mellett – utalhat az intézmény egyházi, alapítványi, gyakorlóiskolai vagy egyéb speciális jellegére, nemzetiségi vagy két tannyelvű voltára. A vizsgálat a tipológiai vonatkozásokon kívül névtani, lexikológiai és helyesírási tanulságokkal járt.

Irodalom

AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai.* 10. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai.* 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- AkH.^{11/11} = Magyar Tudományos Akadémia 1994. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás, Tizenegyedik (szótári anyagában bővített) lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bozsik Gabriella 1999–2000. Az intézménynevek helyesírásának alakulása az akadémiai helyesírási szabályzatok alapján (1832–1994). In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.) *Helyesírás és tanárképzés*. Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. Eger. 40–45.
- HKsz.¹⁹⁸⁸ = Deme László – Fábián Pál (szerk.): *Helyesírási kézikönyvtár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MHSz.¹⁹⁹⁹ = Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MHSz.²⁰¹⁷ = Tóth Etelka (szerk.): *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Internetes hivatkozások

- W1 – IskolákListája.eu. www.iskolaklistaja.eu (2020. 02. 20.)
- W2 – Nemzeti Pályaorientációs Portál. <https://palyaorientacio.munka.hu/intezmenyek/keresok/kozoktatas> (2020. 07. 05.)
- W3 – Közösségi Szolgálat Portál. www.kozossegi.ofi.hu/School/Detail (2020. 04. 20.)
- W4 – Magyarországi Tanodahálózat. tanodahalozat.hu (2020. 07. 05.)

TARTALOMJEGYZÉK

TABULA GRATULATORIA	5
Bozsik Gabriella 70. születésnapjára	7
Maria Vagatova A kék égbolt	11
Bíró Ferenc Növénynevek helynevekben a Körösök összefolyásának mentén	13
Domonkosi Ágnes <i>Tisztelt MTA!</i> és <i>Kedves Egyesület!</i> Intézménynevek és intézményre utaló köznevek a megszólítás műveletében	31
Jánk István A helyesírás-tanítás helye és szerepe a nyelvtanórán és az iskolában.....	45
Keszler Borbála Melyik a helyes megoldás? Az <i>a/az, e/ez</i> mutató névmás + névutós kapcsolatok helyesírásáról	57
Laczkó Krisztina A helyesírási hibák értékelése	61
Lőrincz Julianna Petőfi-szövegek és idegen nyelvű szövegvariánsaik egyenértékűségi viszonya. Az irodalmi szövegek fordíthatóságáról	81
Ludányi Zsófia Tipikus problémák intézményneveink helyesírásában	89
Minya Károly Szócsokréta – lazán kötve	101
Misad Katalin A helyesírás-tanítás tartalmi és didaktikai szempontjai a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolákban.....	109
Nagy L. János Elődök és Tanítványok a magyar helyesírásért... Tisztelet Egernek!.....	117
Nagy Natália A szórványban élő iskolások nyelvhasználatának sajátosságai egy kérdőíves kutatás alapján.....	129
V. Raisz Rózsa Költői szóösszetételek kötőjeles írásmóddal	143
H. Tomesz Tímea A kommunikációs készségfejlesztés lehetőségei a felső tagozatos nyelvtankönyvekben.....	149
Tóth Etelka Az egyszerűsítő írásmódról másképpen	157
H. Tóth István Szókincsfejlesztés és helyesírás-gondozás. Válogatás a közmondások, szólások és szóláshasonlatok bőségéből.....	167
Zimányi Árpád A közoktatási intézmények mai névformái	177